

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЕКА ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 343.97

Дисертація

МОТИВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

081 – «Право»
Галузь знань: 08 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.В. Лека

Науковий керівник:
Доктор юридичних наук, доцент
КОЗИЧ ІГОР ВАСИЛЬОВИЧ

Івано-Франківськ – 2022

АНОТАЦІЯ

Лека Ю.В. Мотив у кримінальному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі юридичних наук за спеціальністю 081 «Право» (08 - Право). – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2022.

Дисертація присвячена теоретико-правовому дослідженню наукових позицій, ідей та підходів щодо мотиву у кримінальному праві. У роботі розглядається проблема мотиву у сучасній кримінально-правовій політиці, досліджується мотив як конструктивний елемент складу кримінального правопорушення, аналізується вплив мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання.

У дисертації на підставі аналізу наукових напрацювань вказується на комплексний, багатоаспектний характер поняття «мотив», що є предметом дослідження багатьох наук. Наголошено, що наука кримінального права, зважаючи на власний предмет та методологію має власні напрацювання щодо поняття, змісту та значення мотиву кримінального правопорушення. Попри це, численні розбіжності у розумінні мотиву кримінального правопорушення в науці кримінального права негативно впливає на практичну діяльність слідчих та судових органів при кваліфікації суспільно-небезпечних діянь та призначенні покарання.

У роботі проаналізовано основні напрацювання представників шкіл кримінального права (класичної, антропологічної, соціологічної), які стали фундаментом для сучасного розуміння мотиву кримінального правопорушення. Крім цього, встановлено правовий статус мотиву кримінального правопорушення у кримінальному законодавстві романо-германської, англо-саксонської, релігійної і традиційної правових сімей.

Визначено основні ознаки мотиву кримінального правопорушення: 1) усвідомлений характер 2) вольовий характер 3) вплив на формування психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків. На основі

даних ознак запропоноване авторське визначення мотиву вчинення кримінального правопорушення: мотив кримінального правопорушення – усвідомлена внутрішня спонука, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків.

Залежно від того, який характер психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків формує мотив кримінального правопорушення, всі мотиви у кримінальному праві слід поділити на: 1) мотиви, які формують умисні кримінальні правопорушення. Це ті мотиви, котрі зазначені законодавцем в статтях Особливої частини КК України і ті, що є домінуючими і найчастіше зустрічаються в судовій практиці вчинення умисних кримінальних правопорушень (корисливий мотив, хуліганський мотив, мотив расової, національної, релігійної нетерпимості, мотив ревнощів, мотив заздрощів, мотив явної неповаги до суспільства, мотив помсти, сексуальні мотиви); 2) мотиви, які формують необережні кримінальні правопорушення: 2.1) мотиви кримінально-протиправного, самовпевненого діяння (мотив самоствердження, мотив самовпевненості, мотив всемогутності, мотив надмірного визнання своєї цінності, значимості тощо); 2.2) мотиви кримінально-протиправного недбалого діяння (мотив байдужості, мотив егоїзму, мотив неуважності, мотив презирства та зневаги). Крім цього, класифікація мотивів може здійснюватися і за іншими (додатковими) критеріями.

Кримінально-правове значення мотиву кримінального правопорушення доцільно розглядати у двох аспектах: 1) в межах юридичного складу кримінального правопорушення (пов'язане зі статусом мотиву у КК України); 2) поза межами юридичного складу кримінального правопорушення (можливість впливу мотиву кримінального правопорушення на визначення ступеню тяжкості кримінального правопорушення, на звільнення особи від покарання з випробуванням тощо).

У дисертації доведено належність мотиву до наскрізного кримінально-правового поняття на основі наступних критеріїв: 1) поняття «мотив»

використовується в КК України декілька разів (у статтях Особливої частини КК України мотив згадується близько 30 разів); б) поняття «мотив» використовується для позначення ознак складів кримінальних правопорушення (не виконує службову роль у контексті статті); в) поняття «мотив» стосується конкретного окремого кримінального-правопорушення (не є юридичною абстракцією). Види мотивів, які зазначені законодавцем в статтях Особливої частини КК України слід відносити до відособлених понять, а визначення самого поняття «мотив» необхідно закріпити у теоретичному розділі нового КК України для єдиного його розуміння.

Обґрунтовано взаємозв'язок мотиву кримінального правопорушення з іншими елементами суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (виною, метою, емоційним станом), а також розглянуто специфіку існування мотиву у кримінальних правопорушеннях з необережною формою вини.

У роботі з'ясовано, що закріплення мотиву кримінального правопорушення у чинному КК України має ряд недоліків: використання поняття «мотив» у множині, заміна поняття «мотив» іншими суміжними поняттями, ототожнення понять «мотив» та «мета», відсутність тлумачення окремих видів мотивів та інші. Вирішення вказаних проблем є гарантією правильного та своєчасного встановлення мотиву при кваліфікації суспільно-небезпечних діянь, що в свою чергу призведе до призначення справедливого покарання.

Мотив кримінального правопорушення має безпосередній вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень. Втім, на основі реальних прикладів з Єдиного реєстру судових рішень виявлено ряд проблем, з якими зустрічаються судові органи в процесі кваліфікації суспільно-небезпечних діянь: 1) неповне розуміння кримінально-правового значення мотиву кримінального правопорушення; 2) хибне трактування норм Особливої частини КК України, які містять конкретні склади кримінальних правопорушень з конкретними мотивами; 3) ігнорування мотивів у разі відсутності їх

законодавчого закріплення в нормах статей Особливої частини; 4) підміна мотиву іншими ознаками суб'єктивної сторони, зокрема метою. У роботі запропоновано шляхи вирішення вищезазначених проблем задля успішної кваліфікації усіх кримінальних правопорушень.

У дисертації встановлено основні способи впливу мотиву на призначення покарання: 1) зв'язок мотиву з визначенням ступеню тяжкості кримінального правопорушення; 2) вплив мотиву на характеристику особи винного; 3) можливість набуття мотивом статусу обставини, яка пом'якшує або обтяжує покарання. Безпосередній вплив мотив кримінального правопорушення може мати і у випадку застосування більш м'якого покарання, ніж те, що передбачене законом а також звільнення особи від відбування покарання з випробуванням.

На основі проведеного дослідження сформульовано теоретичні висновки і пропозиції щодо вдосконалення норм чинного КК України.

Вперше:

- 1) запропоновано визначення поняття «мотив кримінального правопорушення» через призму формування безпосереднього психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків;
- 2) виходячи з позиції щодо відсутності безмотивних кримінальних правопорушень, встановлено, що саме мотив призводить до формування в особи конкретного виду умисної чи необережної форми вини у відповідному діянні (діяннях);
- 3) наведено авторську класифікацію мотивів кримінальних правопорушень, в основі якої лежить критерій характеру психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків.

Удосконалено:

- 4) науковий підхід щодо класифікації мотивів кримінальних правопорушень в залежності від їх наявності чи відсутності як конструктивного елементу в межах складу кримінального правопорушення; ролі мотиву в межах складу кримінального правопорушення; характеру.

- 5) розуміння кримінально-правового, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, кримінологічного та криміналістичного значення мотиву кримінального правопорушення.
- 6) трактування корисливого, хуліганського, особистого мотиву, мотиву расової національної, релігійної ворожнечі, понять «особистий інтерес» та «особиста заінтересованість» в контексті їх закріплення в Особливій частині КК України.
- 7) трактування мотиву ревнощів, помсти, заздрощів, які мають вплив на формування умислу на вчинення кримінального правопорушення;
- 8) визначення впливу мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання, зокрема як обставини, що впливає на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризує особу винного, пом'якшує або обтяжує покарання.

Отримали подальший розвиток:

- 9) положення щодо існування мотиву у необережних кримінальних правопорушеннях;
- 10) перелік мотивів, які можуть формувати кримінально-протиправну самовпевненість та кримінальну-протиправну недбалість;
- 11) можливість законодавчого закріплення мотиву кримінального порушення в тексті Загальної частини КК України.
- 12) положення про співвідношення поняття «мотив» та інших суміжних понять: потреби, інтересу, бажання, переконання, прагнення, тощо.
- 13) дослідження міжнародного досвіду закріплення мотиву в кримінальному законодавстві як основної чи кваліфікуючої ознаки, а також як обставини, що пом'якшує або обтяжує покарання.

Ключові слова: мотив кримінального правопорушення, корисливий мотив, наскрізне кримінально-правове поняття, хуліганський мотив, мотив расової національної, релігійної ворожнечі, особисті мотиви, ніці мотиви, кримінальне законодавство, кваліфікація.

SUMMARY

Leka Y.V. Motive in criminal law. – Qualification scientific work on the right of the manuscript.

Dissertation in support of the Doctor of Philosophy in Law, speciality 081 Law. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2022.

The dissertation is devoted to theoretical and legal research of scientific positions, ideas and approaches to motive in criminal law. The paper considers the problem of motive in modern criminal law policy, examines the motive as a constructive element of the criminal offense, analyzes the impact of the motive of the criminal offense on the sentencing.

The dissertation on the basis of the analysis of scientific developments points to the complex, multifaceted nature of the concept of "motive", which is the subject of research in many sciences. It is emphasized that the science of criminal law, given its own subject and methodology has its own developments on the concept, content and meaning of the motive for a criminal offense. Nevertheless, numerous differences in the understanding of the motive of a criminal offense in the science of criminal law negatively affect the practical activities of investigative and judicial bodies in the qualification of socially dangerous acts and sentencing.

The dissertation analyzes the main developments of representatives of schools of criminal law (classical, anthropological, sociological), which have become the foundation for a modern understanding of the motive of criminal offense. In addition, the legal status of the motive for a criminal offense in the criminal law of the Romano-Germanic, Anglo-Saxon, religious and traditional legal families.

The main features of the motive of a criminal offense are determined: 1) conscious character 2) volitional character 3) influence on the formation of a person's mental attitude to the committed act and consequences. Based on these features, the author's definition of the motive for committing a criminal offense is proposed: the motive for a criminal offense is a conscious internal motivation that forms a person's direct mental attitude to the act and consequences committed by him.

Depending on the nature of a person's mental attitude to the act and consequences forms the motive of the criminal offense, all motives in criminal law should be divided into: 1) motives that form intentional criminal offenses. These are the motives mentioned by the legislator in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and those that are dominant and most common in judicial practice of intentional criminal offenses (selfish motive, hooligan motive, motive of racial, national, religious intolerance motive of obvious disrespect for society, motive of revenge, sexual motives); 2) motives that form negligent criminal offenses: 2.1) motives of criminally illegal, self-confident action (motive of self-affirmation, motive of self-confidence, motive of omnipotence, motive of excessive recognition of one's value, significance, etc.); 2.2) motives of criminally illegal negligence (motive of indifference, motive of selfishness, motive of inattention, motive of contempt and contempt). In addition, the classification of motives can be carried out according to other (additional) criteria.

The criminal-legal significance of the motive of a criminal offense should be considered in two aspects: 1) within the legal structure of the criminal offense (related to the status of the motive in the Criminal Code of Ukraine); 2) outside the legal structure of the criminal offense (the possibility of influencing the motive of the criminal offense to determine the severity of the criminal offense, the release of a person from probation, etc.).

The dissertation proves that the motive belongs to the pervasive criminal law concept on the basis of the following criteria: 1) the concept of "motive" is used in the Criminal Code of Ukraine several times (in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine the motive is mentioned about 30 times); b) the term "motive" is used to denote the characteristics of criminal offenses (does not perform an official role in the context of the article); c) the concept of "motive" refers to a specific individual criminal offense (not a legal abstraction). The types of motives mentioned by the legislator in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine should be referred to separate concepts, and the definition of the term

"motive" should be enshrined in the theoretical section of the new Criminal Code of Ukraine for its common understanding.

The interrelation of the motive of the criminal offense with other elements of the subjective side of the criminal offense (guilt, purpose, emotional state) is substantiated, and the specifics of the motive in criminal offenses with careless form of guilt are considered.

The paper finds that the consolidation of the motive of a criminal offense in the current Criminal Code of Ukraine has a number of shortcomings: the use of "motive" in the plural, replacement of "motive" with other related concepts, identification of "motive" and "purpose", lack of interpretation motives and others. The solution of these problems is a guarantee of correct and timely establishment of the motive in the qualification of socially dangerous acts, which in turn will lead to the imposition of just punishment.

The motive of a criminal offense has a direct impact on the qualification of criminal offenses. However, based on real examples from the Unified Register of Judgments, a number of problems encountered by judicial authorities in the process of qualifying socially dangerous acts have been identified: 1) incomplete understanding of the criminal law significance of the motive for a criminal offense; 2) misinterpretation of the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which contain specific components of criminal offenses with specific motives; 3) ignoring the motives in the absence of their legislative enshrinement in the articles of the Special Part; 4) substitution of the motive by other features of the subjective side, in particular the purpose. The paper proposes ways to solve the above problems for the successful qualification of all criminal offenses.

The dissertation establishes the main ways of influencing the motive on the sentencing: 1) the relationship of the motive with determining the severity of the criminal offense; 2) the influence of motive on the characteristics of the perpetrator; 3) the possibility of acquiring a motive for the status of a circumstance that mitigates or aggravates the punishment. The motive of a criminal offense may also have a

direct effect in the case of a milder punishment than that provided by law, as well as the release of a person from serving a probation sentence.

On the basis of the conducted research the theoretical conclusions and offers concerning perfection of norms of the current Criminal Code of Ukraine are formulated.

For the first time:

1) the definition of the concept of "motive of a criminal offense" through the prism of the formation of the direct mental attitude of a person to the act and consequences committed by him;

2) based on the position regarding the absence of motiveless criminal offenses, it is established that the motive itself leads to the formation in a person of a specific type of intentional or careless form of guilt in the relevant act (acts)

3) the author's classification of motives of criminal offenses is offered, which is based on the criterion of the nature of a person's mental attitude to the act and consequences committed by him.

Improved:

4) scientific approach to the classification of motives for criminal offenses depending on their presence or absence as a constructive element within the criminal offense; the role of motive within the criminal offense; character.

5) understanding of criminal law, criminal procedure, criminal executive, criminological and forensic significance of the motive of the criminal offense.

6) interpretation of selfish, hooligan, personal motive, motive of racial national, religious enmity, the concepts of "personal interest" and "personal interest" in the context of their enshrinement in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

7) interpretation of the motive of jealousy, revenge, envy, which have an impact on the formation of intent to commit a criminal offense;

8) determining the impact of the motive of the criminal offense on the imposition of punishment, in particular as a circumstance that affects the severity of the criminal offense, characterizes the identity of the perpetrator, mitigates or aggravates the punishment.

Received further development:

- 9) provisions on the existence of a motive in negligent criminal offenses;
- 10) a list of motives that may form criminally illegal self-confidence and criminally illegal negligence;
- 11) the possibility of legislative consolidation of the motive for the criminal violation in the text of the General Part of the Criminal Code of Ukraine.
- 12) provisions on the relationship between the concept of "motive" and other related concepts: needs, interests, desires, beliefs, aspirations, etc.
- 13) study of the international experience of enshrining the motive in criminal law as the main or qualifying feature, as well as as a mitigating or aggravating circumstance.

Key words: motive of criminal offense, selfish motive, pervasive criminal law concept, hooligan motive, motive of racial national, religious enmity, personal motives, low motives, criminal law, qualification.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гулян Ю. В. Поняття мотиву злочину та його розмежування з суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 49. С. 52-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_49_8
2. Лека Ю.В. Мотив злочину в законодавстві зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 51. С. 145-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_51_18
3. Лека Ю. В. Історія формування мотиву злочину в основних школах кримінально-правової доктрини. *Право і суспільство*. 2020. Вип.1. С.52-58. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/9355>
4. Лека Ю.В. Мотив кримінального правопорушення як обставина, що пом'якшує чи обтяжує покарання. *Правові новели*. 2021. Вип. 15. С. 79-85. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/15_2021/12.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гулян Ю.В. Мотив злочину в кримінальному праві. *Право: історія, теорія, практика*.-2018. С.121-124. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/34dec2018/42.pdf>
6. Лека Ю.В. Класифікація мотивів злочину: наукові підходи. *Право і суспільство*. 2019. Вип. 9. С. 53-57. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/download/3850/4433/>
7. Лека Ю.В. Вплив мотиву на кваліфікацію злочину та призначення покарання. *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного*

та приватного права (м. Київ, 11-12 вересня 2020 р.). Херсон :
Видавничий дім "Гельветика", 2020. С. 67-70.
URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/46sept2020/14.pdf>

8. Лека Ю.В. Мотив кримінального правопорушення як ознака,
що характеризує особу винного. Реформування правової системи
країни в умовах світової інтеграції (м. Дніпро, 10-11 грудня 2021 р.)
Дніпро: Видавництво «Молодий вчений».
URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/55nov2021/55nov2021.pdf>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА МОТИВУ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ	13
1.1 Становлення та розвиток мотиву на доктринальному рівні кримінально-правової політики	13
1.2 Закріплення мотиву кримінального правопорушення в законодавстві зарубіжних країн	32
1.3 Поняття, класифікація та кримінально-правове значення мотиву кримінального правопорушення	49
РОЗДІЛ 2. МОТИВ ЯК КОНСТРУКТИВНА ОЗНАКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	82
2.1 Мотив як наскрізне кримінально-правове поняття	82
2.2 Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення	92
2.3 Закріплення мотиву кримінального правопорушення в Особливій частині Кримінального кодексу України	108
2.4 Проблеми кваліфікації мотивів кримінальних правопорушень	129
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ МОТИВУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	154
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203
ДОДАТОК А. СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

КВК України – Кримінальний виконавчий кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КС України – Конституційний Суд України

РФ – Російська Федерація

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 30.01.1937)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Результатом ускладнення соціальних відносин впродовж останніх десятиліть є підвищена увага до ролі саме суб'єктивних факторів в процесі людської діяльності, серед яких на перший план висувається питання мотиву. Наукове переосмислення підходів до розуміння суб'єктивної сторони загалом та мотиву кримінального правопорушення зокрема є необхідним в умовах комплексного реформування кримінального законодавства. Високий рівень злочинності, який існує на сьогоднішній час вимагає від держави та правоохоронних органів негайних ефективних дій, спрямованих на недопущення вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому. У зв'язку з цим важливим є врахування всіх факторів, а в першу чергу тих, виявлення котрих потребує найбільших зусиль і лежить у площині суб'єктивного ставлення правопорушника до вчинюваного ним суспільно-небезпечного діяння. В свою чергу, правильне встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є неможливим без розкриття істинного мотиву протиправної поведінки. Саме сформований антисоціальний мотив є ядром мотиваційного процесу та допомагає встановити і проаналізувати процес того, що відбувається у свідомості суб'єкта на момент вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Увага до вивчення мотиву людської поведінки існувала завжди протягом багатьох століть. Не одне покоління вчених у галузях психології, філософії, соціології намагались звести поняття «мотив» до єдиного розуміння. Проте зважаючи та специфіку поняття, його багатогранність та комплексний характер, кожна наука по-своєму підходить до аналізу змісту, сутності та ролі мотиву у формуванні поведінки суб'єкта.

Мотив злочинної поведінки є безумовно однією із ключових ознак, яка підлягає встановленню при оцінці кримінально-караного діяння, його кваліфікації та призначенні суб'єкту справедливого покарання. Мотив кримінального правопорушення далеко не завжди включається законодавцем

в ознаки його складу, хоча безмотивної діяльності не буває, а отже не може йти мова і про безмотивні кримінальні правопорушення. Особливості формування мотиву при вчиненні умисних та необережних кримінальних правопорушень, зв'язок мотиву з метою та емоційним станом, відмежування поняття «мотив» від інших суміжних понять потребує глибоко вивчення та всестороннього дослідження.

На жаль, суттєві розбіжності у законодавчій, правотворчій та правозастосовчій діяльності щодо розуміння поняття «мотив кримінального правопорушення», його істинного змісту та кримінально-правового значення призводять до справжнього хаосу, який свідчить про неефективність та дисбаланс у застосуванні кримінального законодавства.

Попри те, що мотиву відводиться факультативна роль серед ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, це не зменшує його важливість в процесі встановлення ознак вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Наявність значних прогалин у даній проблематиці свідчить про те, що вчення про мотив кримінального правопорушення є одним із перспективних напрямків в дослідженнях кримінально-правової науки.

Актуальність даної проблематики зумовлена недостатньою визначеністю ролі, змісту та значення мотиву в системі ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а також його впливу на кваліфікацію діянь та призначення покарання.

У науковій доктрині загальні та окремі проблемні питання мотиву кримінального правопорушення (раніше-злочину) було предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Ю. М. Антонян, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Р. В. Вереша, Б. С. Волков, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, П. С. Дагель, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, Е. І. Думанська, З. А. Загинеї-Заболотенко, А. Ф. Зелінський, О. О. Кваша, О. Ф. Кістяківський, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Д. П. Котов, І. В. Красницький, В. М. Кудрявцев, О. М. Леонтьєв, А. Маслоу, Д. І. Масол,

А. А. Музика, А. П. Музюкін, В. О. Навроцький, С. В. Познишев, Ю. А. Пономаренко, С. Л. Рубінштейн, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, С. А. Тарарухін, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, Б. В. Харазішвілі, І. Г. Філановський, І. Я. Фойницький, П. Л. Фріс, М. П. Чубинський та багато інших.

Слід виокремити низку досліджень, у яких проблематика мотиву та мотивації була розкрита дуже детально: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Д.П. Котова «Мотивы преступления и их доказывание следователем» (1972 р.), монографія Б.С. Волкова «Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование» (1982 р.), монографія А.П. Музюкіна «Мотив преступления и его уголовно-правовое значение» (2012 р.), монографія А.В. Савченка «Мотив і мотивація злочину» (2002 р.), науково-практичний посібник Р.В. Вереси «Мотив та мета злочину» (2016 р.). Зазначені наукові здобутки взяті за основу подальшого наукового переосмислення та дослідження питання мотиву кримінального правопорушення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації «Мотив у кримінальному праві» затверджена Вченою радою «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 10 від 30.10.2018 р.).

Дисертаційна робота виконана на кафедрі політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально - наукового юридичного інституту «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в межах науково-дослідної роботи на тему «Політика у сфері боротьби зі злочинністю: теоретичні та прикладні проблеми», яка координується Заслуженим діячем науки і техніки України, доктором юридичних наук, професором Фрісом Павлом Львовичем.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне вивчення поняття «мотив кримінального правопорушення», його змісту, значення та ролі серед інших ознак суб'єктивної сторони складу кримінального

правопорушення, впливу мотиву на кваліфікацію суспільно-небезпечних діянь та призначення покарання, надання практичних рекомендацій щодо вдосконалення окремих норм чинного КК України в частині позначення мотивів кримінальних правопорушень для їх кращого розуміння судовими та правоохоронними органами у процесі їх застосування.

Для досягнення сформульованої мети було поставлено і вирішено ряд наступних завдань:

- систематизувати основні історичні етапи виникнення та становлення мотиву на доктринальному рівні кримінально-правової політики;
- дослідити закріплення мотиву в кримінальному законодавстві зарубіжних країн;
- визначити основні підходи до розуміння поняття «мотив» та сформулювати власне, авторське визначення, яке б відповідало потребам чинного кримінального законодавства, класифікувати мотиви та дослідити кримінально-правове значення мотиву;
- розглянути «мотив» як наскрізне кримінально-правове поняття;
- проаналізувати мотив як ознаку суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та визначити його взаємозв'язок з іншими ознаками (виною, метою, емоційним станом);
- розглянути особливості закріплення мотиву кримінального правопорушення в Особливій частині ККУ;
- виявити основні проблеми кваліфікації мотивів кримінальних правопорушень та запропонувати шляхи їх вирішення;
- встановити вплив мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання.

Об'єктом дослідження виступають кримінально-правові явища та категорії, які стосуються визначення ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, його кваліфікації та призначення покарання.

Предметом дослідження є мотив у кримінальному праві.

Методи дослідження. Положення, висновки та рекомендації, які містяться в дисертації є науково обґрунтованими та достовірними. Це обумовлено застосуванням сукупності методів дослідження, які використовувались з урахуванням теми дисертації, поставленої мети та завдань, визначеного об'єкта та предмета. Під час виконання дисертації були використані наступні методи: *діалектичний метод* – застосовано при аналізі мотиву як комплексного та багатоаспектного поняття (підрозділ 1.1., 1.3.) *герменевтичний метод* – застосовано при аналізі текстів нормативно-правових актів та наукових публікацій (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, розділ 3); *метод загальнонаукового аналізу* – застосовано під час розгляду наукових джерел щодо розуміння поняття «мотиву», його класифікацій та кримінального правового значення, закріплення мотиву в законодавстві зарубіжних країн (підрозділ 1.2., 1.3.); *метод дедукції* – застосовано для визначення місця мотиву серед інших ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та взаємозв'язку з ними (підрозділ 2.2.); *історичний метод* – застосовано при аналізі основних історичних періодів виникнення та становлення мотиву кримінального правопорушення на доктринальному рівні кримінально-правової політики, а також його закріплення в кримінальному законодавстві (підрозділи 1.1., 2.3., розділ 3); *порівняльний метод* – застосовано при порівнянні поняття «мотив» з іншими суміжними категоріями для встановлення основних відмінностей між ними (підрозділ 1.3.); *спеціально-юридичний метод* – застосовано під час дослідження наукових праць фахівців суміжних галузей щодо поняття та змісту мотиву (підрозділ 1.3); *логіко-семантичний метод* - застосовано при формулюванні авторського поняття «мотив кримінального правопорушення», його класифікацію та віднесення до наскрізного кримінально-правового поняття (підрозділ 1.3, 2.1.); *формально-логічний та системно-структурний методи* – застосовано під час викладення суджень, проміжних висновків, позицій, аналізі змісту чинних національних та іноземних нормативно правових актів щодо питання мотиву кримінального правопорушення, його впливу на

кваліфікацію діянь та призначення покарання (підрозділі 1.3., 2.2., 2.4., розділ 3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні вузькоспрямованих, системних досліджень, присвячених саме мотиву в кримінальному праві. В роботі:

вперше:

- 1) запропоновано визначення поняття «мотив кримінального правопорушення» через призму формування безпосереднього психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків;
- 2) виходячи з позиції щодо відсутності безмотивних кримінальних правопорушень, встановлено, що саме мотив призводить до формування в особи конкретного виду умисної чи необережної форми вини у відповідному діянні (діяннях);
- 3) наведено авторську класифікацію мотивів кримінальних правопорушень, в основі якої лежить критерій характеру психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків.

удосконалено:

- 4) науковий підхід щодо класифікації мотивів кримінальних правопорушень в залежності від їх наявності чи відсутності як конструктивної ознаки в межах складу кримінального правопорушення; ролі мотиву в межах складу кримінального правопорушення; характеру.
- 5) розуміння кримінально-правового, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, кримінологічного та криміналістичного значення мотиву кримінального правопорушення.
- 6) трактування корисливого, хуліганського, особистого мотиву, мотиву расової національної, релігійної ворожнечі, понять «особистий інтерес» та «особиста заінтересованість» в контексті їх закріплення в Особливій частині КК України.
- 7) трактування мотиву ревнощів, помсти, заздрощів, які мають вплив на формування умислу на вчинення кримінального правопорушення;

- 8) визначення впливу мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання, зокрема як обставини, що впливає на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризує особу винного, пом'якшує або обтяжує покарання.

отримали подальший розвиток:

- 9) положення щодо існування мотиву у необережних кримінальних правопорушеннях;
- 10) перелік мотивів, які можуть формувати кримінально-протиправну самовпевненість та кримінально-протиправну недбалість;
- 11) можливість законодавчого закріплення мотиву кримінального правопорушення в тексті Загальної частини КК України.
- 12) положення про співвідношення поняття «мотив» та інших суміжних понять: потреби, інтереси, бажання, переконання, прагнення тощо.
- 13) дослідження міжнародного досвіду закріплення мотиву в кримінальному законодавстві як основної чи кваліфікуючої ознаки, а також як обставини, що пом'якшує або обтяжує покарання.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що викладені в дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у науково дослідній сфері – для подальшого вивчення проблематики мотиву у кримінальному праві;
- у правотворчості – з метою використання отриманих результатів у процесі внесення удосконалення чинного законодавства;
- у навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Кримінальне право України», «Кримінальне виконавче право України», «Юридична психологія», а також спецкурсів кримінально-правового циклу.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням, містить власні авторські висновки й практичні рекомендації. Викладені в дисертаційному дослідженні наукові результати отримано здобувачкою особисто.

Апробація матеріалів дисертації. Положення дисертації доповідались й обговорювались на засіданнях кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Матеріали дисертації оприлюднено у матеріалах наукових конференцій та збірниках статей : Гулян Ю.В. «Мотив злочину в кримінальному праві» (Право: історія, теорія, практика (міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 2018 р.); Гулян Ю.В. «Поняття мотиву злочину та його розмежування з суміжними категоріями» (Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України, Івано-Франківськ, 2019 р.); Лека Ю.В. «Класифікація мотивів злочину: наукові підходи» (Міжнародний журнал «Право і Суспільство», 2019 р.); Лека Ю.В. «Мотив злочину в законодавстві зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз» (Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України, Івано-Франківськ, 2019 р.); Лека Ю.В. «Вплив мотиву на кваліфікацію злочину та призначення покарання» (науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права, м. Київ, 2020 р.); Лека Ю.В. «Історія формування мотиву злочину в основних школах кримінально-правової доктрини» (Міжнародний журнал «Право і суспільство», 2020 р.); Лека Ю.В. «Мотив кримінального правопорушення як обставина, що пом'якшує чи обтяжує покарання» (науковий журнал «Правові новели, 2021 р.); Лека Ю.В. «Мотив кримінального правопорушення як ознака, що характеризує особу винного» (науково-практична конференція «Реформування правової системи країни в умовах світової інтеграції, м. Дніпро, 2021 р.);.

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, з яких 3 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 1 наукова стаття у міжнародному журналі та 4 тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації складає 236 сторінок. Список використаних джерел містить 278 найменувань і викладений на 32 сторінках. Один додаток міститься на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА МОТИВУ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ

1.1. Становлення та розвиток мотиву на доктринальному рівні кримінально-правової політики

Поняття «мотив» з'явилося ще задовго до того, як він став предметом дослідження вчених кримінально-правової науки та був введений у чинне кримінальне законодавство. Адже протягом багатьох століть суспільство хотіло знати, чому окремі його представники порушують як ті, що встановлені на законодавчому рівні, так і неписані норми. Виникнення інтересу до формування поняття «мотив» та «мотиваційна поведінка» тісно пов'язане з декількома факторами: розвиток соціальної свідомості та фоні економічних, політичних, культурних змін у світі, виникнення науки психології та розвиток медицини.

Перші передумови для вивчення поведінки, що відхиляється від норми сформувала психологія, яка трактує мотив як один з елементів мотивації. Якщо людина прагне до вчинення будь-якої дії, у неї присутня мотивація. Звісно, визначення цього поняття неоднозначне, виходячи із суб'єктивних уявлень вчених про будову психіки людини. Мотивація у психології – збірний термін для багатьох процесів та ефектів, загальне ядро якого полягає в тому, що жива істота вибирає свою поведінку заради очікуваних наслідків і контролює її з точки зору напрямку та витрат енергії. Мотиваційну психологію цікавлять питання, що стосуються сил, які призводять у рух певну поведінку (енергетичний аспект) і тих процесів, які спрямовують цю поведінку в певному напрямку (аспект управління) [3].

Найбільш прийнятною позицією на сьогодні щодо визначення мотивації є та, що пояснює її як «сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів, що детермінують поведінку людини» (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович, В.Н. Дружинін, Х. Хекхаузен та ін). Саме мотив виступає ядром мотиваційного

процесу, є його ключовою ланкою та відносно стійким утворенням особистості. Попри це в основі мотивації існують і інші динамічні утворення (потреби та інтереси, стимули, ситуативні фактори), які також здатні впливати на інтенсивність та стійкість мотивації [193, с. 11].

Медицина також не стоїть осторонь вивчення мотивації та має власні обґрунтовані теорії її виникнення. У підручнику з фізіології можна знайти визначення «мотиваційного збудження» як інтегративного стану головного мозку, під час якого на основі висхідних впливів мезенцефалічних та діенцифалічних структур відбувається активація центрів кори. Виходячи з цього поняття можна дослідити, як саме провокується поведінка особи в тій чи іншій ситуації. Наприклад, коли людина відчуває голод, інформація про це надходить до гіпоталамуса двома шляхами : 1) голодною кров'ю (зменшення концентрації поживних речовин в організмі); 2) із пустого шлунку по блукаючому нерву – нервова сигналізація, що сповіщає про голод та потребу у поживних речовинах. Гіпоталамус відповідає на цю інформацію також двома механізмами. Перший надсилає команду до внутрішніх резервів організму – поживних речовин, що містяться у крові та допомагають відновити константний рівень. Другий – активуються мотиваційні центри лімбічної системи й кори великого мозку, наслідком чого є поведінка, що призводить до задоволення внутрішньої потреби організму [271, с. 228]. Таким чином, наука медицини дозволяє вивчити процес виникнення поведінки в організмі людини, а психологія - пояснити процес формування мотивації з точки зору психічних явищ.

Сучасні підходи до поняття «поведінка» у вітчизняній науці почали формуватися наприкінці 19 ст. завдяки вченню І.П. Павлова, дослідженням І.М. Сеченова, В.М. Бехтерева, коли під поведінкою людини розумілась її взаємодія із соціальним середовищем [28].

Слід відзначити дослідження В.М. Кудрявцева, котрий наблизив поняття «мотив» до правової науки. У своїй монографії він аналізував правомірну та протиправну поведінку громадян, службових осіб, колективів у суспільстві.

Під правовою поведінкою вчений розуміє «соціально значиму поведінку індивідуальних чи колективних суб'єктів, що підконтрольна їх свідомості та волі, передбачена правовими нормами і яка спричиняє конкретні юридичні наслідки». До основних ознак правової поведінки вчений відносить : соціальну значимість, чітку регламентованість, підконтрольність державі, можливість настання юридичних наслідків [116, с. 37-40]. Основним елементом правової поведінки є правовий вчинок, що має об'єктивні та суб'єктивні властивості. Перші з них говорять про вчинок як виражену форму дії чи бездіяльності; другі визначаються особливостями психічної діяльності суб'єкта [116, с. 67]. Деформація поведінки, що викликана соціальними та психологічними причинами, приводять в деяких випадках до протиправного вчинку, як такого, що суперечить наявним суспільним нормам, заподіює шкоду правам та інтересам громадян, колективу чи суспільству в цілому [116, с. 191].

Вчення про фізіологію вищої нервової діяльності людини стало основною засадою формування кримінальної, судової та юридичної психології. Безсумнівно, застосування психологічних знань для проведення різноманітних слідчих дій були відомі ще у давні часи. Щоб змусити людину давати показання, спеціально створювалась шокова ситуація, яка провокувала до вираження певних почуттів та відношення до розслідування події [37, с. 39]. Такі прийоми застосовувались на інтуїтивному рівні та спостереженні внаслідок обмеженої кількості матеріалів дослідження психології особи.

Згодом, у зв'язку з розвитком цивілізації та спроб пошуку причин формування злочинної поведінки, наукові дані психології починають використовуватись і в кримінальному судочинстві. Вчені В.М. Бехтерев, Л.Є. Владимиров, А.І. Єлістратов, Я.А. Канторович, А.Є. Брусиловський, М.М. Гернет, А.Ф. Коні проводили експерименти з вивчення можливості повного сприйняття індивідом дійсності в екстремальних умовах і подальшого відтворення з метою встановлення даних, пов'язаних із достовірним характером показань свідків [95, с. 29].

Предметом вивчення юридичної психології на сучасному етапі її розвитку є дослідження і виявлення психологічних фактів, закономірностей та механізмів реалізації людьми активності в області правотворчості та правореалізації, а також психологічне забезпечення праці юристів у різних сферах правової діяльності [37, с.39]. В свою чергу, кримінальна психологія, яка виникла на межі психології та кримінології, кримінального права та криміналістики пояснює та прогнозує окремі психологічні аспекти, які пов'язані зі злочинністю, вивчає з одного боку – психологічні аспекти злочинної активності, а з іншого – психологічні аспекти попередження та припинення злочинів [142, с. 38].

Аналізуючи поняття мотиву як рушійної сили, що детермінує активність людини (людську поведінку), можна зробити висновок про належність мотиву кримінального правопорушення до формування антисоціальної, злочинної поведінки та необхідності його врахування при розслідуванні кримінальних справ. Розглядаючи мотив як один з елементів дії, юридична психологія відносить його до дій як вольових, так і імпульсивних. Адже мотив є загальним моментом, виявлення якого є важливим для встановлення соціальної природи людських діянь, в тому числі злочинних. У вольовій дії мотив є необхідним елементом забезпечення реалізації сформованих можливостей для досягнення мети, а в імпульсивній – сильний подразник, який стимулює переростання первинного імпульсу у дію.

Дослідження мотиву з точки зору медицини, психології та права робить це поняття комплексним та багатогранним. Кожна наука виробляє власне поняття мотиву, що відповідає її предмету, основним завданням та функціям. Виникає запитання: яке ж розуміння мотиву може дати кримінальне право?. Відповідь на нього шукають і до сьогодні. Проте основні засади існування мотиву кримінального правопорушення все ж знайшли свій відбиток у кримінально-правовій доктрині - авторитетному науковому дослідженні, яке витримало перевірку часом про злочинність та карність діяння в цілому або окремі інститути та норми кримінального права [48].

Оскільки кримінально-правова доктрина представлена переважно школами, ідеями, а не конкретними особистостями, доцільним буде провести аналіз становлення та закріплення мотиву кримінального правопорушення на рівні кожної окремо взятої школи [122].

Мотив злочину розглядався представниками класичної наукової школи (І.Кант, Г. Гегель, А. Феєрбах, Дж. Бентам, М.С. Таганцев, М.Д. Сергієвський, О.Ф. Кістяківський, Л.Є. Володимиров та ін.), антропологічної наукової школи (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало, І.С. Ной та ін.), соціологічної наукової школи (Ф. Ліст, А. Прінс, І.Я Фойницький, М.П. Чубинський, С.В. Познишев та ін.). У працях цих науковців досліджується мотив з урахуванням основних постулатів шкіл, до яких вони належали.

Звичайно, необхідно відзначити вклад в розвиток нових кримінально-правових ідей і представників просвітницько-гуманістичної школи кримінального права (Ш. Монтеск'є, Вольтер). Хоча питання мотиву у їх працях не досліджувалось, просвітники – гуманісти висунули важливу вимогу: рівність представників усіх станів перед законом, сформулювали положення про те, що ніхто не може бути покараний за діяння, не передбачені законом, і що слід застосовувати лише покарання, передбачені в законі. Вони обстоювали принцип відповідності покарання вині, тяжкості вчиненого [46].

У відомому трактаті «Про злочини та покарання», представник просвітницько-гуманістичної та класичної школи кримінального права Чезаре Беккарія говорить про застосування принципу пропорційності злочину та покарання. Він керувався принципом «загальної користі», відповідно до якого, для того щоб злочини не вчинялись, необхідно, щоб перешкоди, які стримують людей від злочинів мали більшу силу ніж мотиви до їх вчинення [169].

Основні положення представників класичної школи кримінального права ґрунтувались на просвітницько-гуманістичній теорії та німецькій філософії. В різні часові періоди в різних країнах класична школа кримінального права мала своєрідний вияв та вплив. Вдаючись до розуміння мотиву злочину

як рушійного детермінанта антисоціальної поведінки перш за все потрібно звернутись до класичної доктрини.

Відомий наступник Ч. Беккарії Імануїл Кант виводив розуміння мотиву, співвідносивши поняття «право» та «мораль». У моральній дії людина є вільною, тому що саме свобода є можливістю безперешкодно слідувати велінням власної волі: вибір мотиву діяння напряду залежить від волі людини. У всіх інших формах діяльності людини її свобода є відносною, адже тою чи іншою мірою вона будується на співвідношенні поставлених цілей до умов їх реалізації. Тільки в умовах моралі можлива їх повна тотожність. Як часто любив говорити І. Кант : «Закон сам є мотивом» [86, с.44]. Що стосується питання об'єму кримінальної відповідальності та покарання, І. Кант стверджує про необхідність врахування не лише об'єктивних, але і суб'єктивних моментів. Саме вони мають суттєвий вплив на об'єм кримінальної відповідальності. Головну роль серед всіх суб'єктивних ознак злочинного діяння вчений відводить стану сильного душевного хвилювання. Саме від того, було вчинено діяння в стані афекту чи в спокійному стані повинен залежати об'єм кримінальної відповідальності суб'єкта та покарання, яке буде до нього застосоване [221].

Натомість представник класичної школи кримінального права та засновник об'єктивної концепції продовжуваного злочину А. фон Феєрбах не визнавав наявність єдиного мотиву ознакою продовжуваного злочину. Сформульоване ним в Кримінальному Кодексі Баварії 1813 р. визначення продовжуваного злочину наголошує на вчиненні злочинних посягань виключно щодо одного й того ж предмету чи однієї й тієї ж особи.

Запропонована А. фон Феєрбахом конструкція продовжуваного злочину ґрунтувалась лише на об'єктивних підставах єдності. При цьому суб'єктивні підстави – єдиний умисел, мотив та мету вчений залишив поза увагою.

Згодом, на зміну розкритикованій об'єктивній теорії А. фон Феєрбаха в кримінально-правовій науці була запропонована суб'єктивна концепція

продовжуваного злочину, основні засади якої продовжують існувати у чинному кримінальному законодавстві [117].

Представник класичної школи кримінального права в Англії Дж. Бентам присвячує цілу главу питанню мотиву у власній праці «Введення в основи моральності та законодавства». На думку вченого, немає мотивів, котрі б завжди були хороші або завжди погані. Застосування таких якостей до мотиву є неточним і потребує свого удосконалення. Мотиви бувають поганими або «дурними» дивлячись тільки по тому, який найчастіше буває характер самих діянь. Вчений наводить також власну класифікацію мотивів і поділяє їх на суспільні, несупільні та особисті; суспільні включають чисто суспільні та напівсуспільні мотиви [82].

Представники класичної школи кримінального права в Росії (М.С. Таганцев, М.Д. Сергієвський) також не стояли осторонь питання, присвяченому ролі мотиву в кримінальному праві. Зокрема, російський криміналіст М.С. Таганцев визнавав, що на злочин впливають як зовнішні чинники, так і супроводжувальні мотиви діяльності злочинця. У своїй книзі «О преступлениях против жизни по русскому праву» вчений наводить твердження про те, що «мотиви, що супроводжували злочинця при вчиненні злочину повинні бути визнані одними із підстав, що визначають покарання». Аналізуючи мотиви вчинення жінками абортів в 1880-1920 роках, він зазначав, що «мотиви вчинення цього злочину є дуже схожими з мотивами дітовбивства – сором за свою ганьбу, страх громадського осуду, матеріальних поневірянь, які чекають в майбутньому жінку та дитину» [30].

М.Д. Сергієвський у своєму посібнику з лекцій «Русское уголовное право» зазначає, що умови злочинності, що виражаються в діянні, можуть міститися в його внутрішній стороні, тобто в «тих суб'єктивних настроях, які керують вчинками людини» [208, с. 259]. Як бачимо, російські вчені відстоювали важливість мотиву серед ознак суб'єктивної сторони складу злочину та говорили про необхідність його врахування при призначенні справедливого покарання винному.

Серед українських представників класичної школи кримінального права, які займались дослідженням суб'єктивної сторони складу злочину загалом та мотиву злочину зокрема слід відзначити О.Ф. Кістяківського та Л.Є. Володимирова. Зокрема, видатний український вчений-криміналіст та історик права О.Ф. Кістяківський максимально наблизився до сучасного розуміння складу злочину, виділивши в ньому такі суттєво необхідні ознаки: а) суб'єкт злочину, або того, хто вчиняє злочин («совершитель»); б) об'єкт або предмет, щодо якого вчиняється злочин; в) відношення волі суб'єкта до злочинної дії, або внутрішня його діяльність; г) сама дія і її наслідок – діло або зовнішня діяльність суб'єкта та її результати [258, с. 142]. Звісно, доктрина кримінального права зазнала численних змін з часів наукової діяльності О.Ф. Кістяківського, і на сьогодні перелічення ознак складу кримінального правопорушення традиційно починається з об'єкта, потім об'єктивної сторони, слідом суб'єкта і на кінець суб'єктивної сторони. Така впорядкованість є результатом клопіткої праці та досліджень вчених кримінально-правової доктрини. Попри це, О.Ф. Кістяківський один із перших зауважив про необхідність виділення основних ознак складу злочину серед яких вагоме місце займає суб'єктивна складова з усіма необхідними елементами. Окрім цього, дослідження вченого щодо класифікації злочинів були взяті за основу законодавцем при розмежуванні злочинів за ступенем тяжкості. Зокрема ступінь суспільної небезпечності, що зображає ступінь тяжкості злочину, виражається в сукупності об'єктивних та суб'єктивних ознак: важливості об'єкта, характері діяння, способі його вчинення, тяжкості наслідків, формах і видах вини, мотивів та мети тощо [258, с. 140].

Заслуговує уваги наукове дослідження видатного криміналіста Л.Є. Володимирова, який відзначав важливість врахування мотиву злочину з процесуальної сторони. У своїй праці «Учение об уголовных доказательствах» вчений говорить про основні складові *quid probandum* (те, що підлягає доказуванню в кримінальних справах), серед яких вагоме місце належить мотиву злочину. Мотив – істинне джерело злочину, і ніколи

високоповажний суд не задовольниться слідством, не розкривши мотиви злочину. Пояснюючи виникнення певного злочину, мотив має глибоке значення для психологічного розуміння діяння, а у випадках сумнівного душевного стану підсудного він представляє важливий опорний пункт для висновку лікаря-психіатра. Тому для *quid probandum* є важливим наявність та правильне встановлення мотиву злочину для якісного проведення кримінального судочинства [49, с. 114].

Ідеї представників класичної школи кримінального права про те, що людина раціонально володіє свободою вибору були взяті за основу кримінально-правової політики багатьох держав, а основні положення, вироблені дослідниками цього напрямку щодо важливості суб'єктивної сторони складу злочину та врахування мотивів злочинів при призначенні покарання і на сьогодні притаманні кримінальному праву тих держав, що претендують називатися цивілізованими.

Наприкінці 19 ст. відбувся значний розвиток промисловості та зростання міст, а разом з цим і зростання злочинності. На жаль, представники класичної школи кримінального права не могли пояснити цього феномену, опираючись на власні дослідження та спостереження. Значне зростання кількості вчинення злочинів потребувало пояснення основних причин їх виникнення та розроблення ефективних засобів боротьби з ними. Саме цей фактор став передумовою виникнення антропологічної школи кримінального права, представники якої в основному виходили з тези про вроджену схильність людини до злочинної поведінки. Основними представниками цієї школи є її засновник Ч. Ломброзо та його учні Е. Феррі та Р. Гарофало, які у своїх працях відстоювали позицію вродженої злочинної мотивації особи.

Представники антропологічної школи кримінального права, на відміну від криміналістів – послідовників класичної школи, заперечували важливість свободи волі для кримінально-правової оцінки діяльності правопорушника.

Засновник антропологічної школи кримінального права Ч. Ломброзо першим провів систематичне вивчення злочинців з-поміж ув'язнених. У своїй

видатній праці «Преступный человек», дослідник визначав основою особистості злочинця його атакістичні ознаки. Згідно його слів, у природженого злочинця є атакістичні ознаки черепа мозку, обличчя (косоокість, асиметрія, незвичайне розміщення зубів), непропорційно довгі руки тощо. Вже у у третьому виданні «Преступного человека» автор поділяє злочинців на певні типи, а в четвертому – пов'язує злочинність з епілепсією, розглядаючи особистість злочинця як морально схибленого та епілептика [265, с. 35].

Виникнення конкретних мотивів вчинення злочину, Ч. Ломброзо пов'язує приналежністю злочинців до певної етнічної раси, впливом харчування, економічними факторами та добробутом населення тощо. Зокрема, порівнюючи число засуджених злочинців за вбивство та розбої в період 1880-1883-х роках в Корсиці та Сардинії, Сицилії, Калабрії та Молізе, Ч. Ломброзо пояснює різку різницю між злочинністю в Корсиці та Сардинії наявністю етнічних мотивів. Довший час великий вплив на Корсику мали хижі з природи сарацини. Таким чином Корсика зобов'язана сарацинам своїми частими вбивствами й порівняно незначною злочинністю проти власності.

Не менш цікавим є визначення Ломброзо основних мотивів, якими керуються євреї при вчиненні шахрайства та лихварства. Їх спонукають братися за вчинення цих злочинів такі мотиви: жадібність до золота, відчай та неможливість отримати будь-яку службу чи допомогу, Для них вчинення злочину – це реакція на масштабні переслідування їх народу протягом багатьох років. При цьому варто зазначити, що там, де євреї починають користуватись загальними правами, специфіка їх злочинності значно послаблюється, а то й зовсім зникає [265, с. 40]. Наведення статистичних даних щодо злочинів, які вчиняються в місті та селі дозволяють зробити висновок про різноманітність мотивів злочинів серед осіб міського та сільського населення. Сільські злочини, на думку Ч. Ломброзо відрізняються дикістю та жорстокістю, а їхніми мотивами є помста, жадібність, задоволення тваринного інстинкту. В містах найпоширенішими мотивами вчинення злочинів є ледарство та чутливість [265, с. 59].

Основними факторами, що сприяють поширенню крадіжок на думку засновника антропологічної школи кримінального права є щільність населення та умови його харчування. Зокрема основним мотивом крадіжки їстівних припасів є не стільки голод, як обжерство та лакомство. Із 43 випадків крадіжок в Лондоні в 12 із них предметами крадіжки є ковбаса, птиця та дичина, в 30 - цукор, м'ясо та вино, і тільки в одному випадку хліб [265, с. 64].

Вагомий вплив на формування злочинної мотивації особи має і економічний фактор. Більш менш заможна людина має можливість значно легше встояти проти всілякої злочинної спокуси. Проте і матеріальний добробут часто призводить до вчинення злочинів проти чужої власності, мотивами яких є марнославство, бажання перевершити інших, сяяти в оточенні тощо [265, с. 96].

Зрозумілою є позиція відомого кримінолога, представника антропологічної школи кримінального права Е. Феррі щодо особливостей виникнення мотиву злочину. У своїй праці «Уголовная социология» автор зазначає, що в основі злочинних мотивів лежать незадоволені потреби. Звісно, дослівно він це формулювання не зазначав, але логічний аналіз його суджень наводить на подібний висновок. За словами Е. Феррі: «життя передбачає боротьбу, і ця боротьба відбувається як за допомогою чесної, економічної діяльності, так і за допомогою діяльності безчесної, злочинної» [245, с. 286]. Вчений закликав до такої організації суспільства, яка б максимально скорочувала умови для вчинення злочинів і давала б можливість індивідам задовольняти свої потреби виключно чесним шляхом.

Е. Феррі визначав комплекс факторів, які мотивують поведінку, що не відповідає загальноприйнятій у суспільстві нормі, зазначаючи, що мотивація будь-якої поведінки, у тому числі й злочинної, обумовлюється єдністю антропологічного, фізичного і соціального факторів. Антропологічні фактори – це біологічна, органічна будова індивіда (певні аномалії та відхилення від норми), будова його психіки (особливості його волі та відомості); фізичні фактори – це фактичне середовище проживання (клімат,

температура, природне середовище); соціальні фактори – соціальна організація суспільства (устрій, економіка, мораль, погляди, законодавство) [44, с. 346].

Е. Феррі був також одним із тих, хто активно займався дослідженням класифікації мотивів. На його думку, найбільш зрозумілим є поділ мотивів на соціальні та антисоціальні. Вони можуть бути розглянуті як моральні та антиморальні з точки зору їх моральної належності, або законні чи незаконні якщо мати на увазі виключно юридичну сторону поділу [245, с. 345].

Ще один відомий представник антропологічної школи кримінального права Р. Гарофало провів власну типологію насильницьких злочинців, взявши за основу їх особливості їх мотивації. Він поділив злочинців на чотири типи : 1) вбивці, які характеризуються моральною нечуттєвістю та жорстокістю (вбивці-некрофіли, особливо жорстокі вбивці); 2) насильники, або імпульсивні злочинці, які позбавленні співчуття та помішані на забобонах помсти (вбивці з мотивів помсти, через обов'язок честі тощо); 3) злочинці, позбавленні почуття чесності (шахраї, вимагателі, хабарники тощо); 4) злочинці, винні у заколоті, повстанні, відмові від підкорення владі [270, с.32]. Окрім цього, вчений активно відстоював прийняття нової карної системи, основою якої був би біологічний принцип, який полягав би у негайному знищенні індивіда як тільки його фізичні та психічні недоліки не дозволяють йому прижитись в суспільстві.

Дуже схожою до позицій вищеназваних представників антропологічної школи кримінального права є судження відомого австрійського психолога та невролога З. Фрейда. Його вчення нерідко зводяться до концепції сексуальності: «В основі всіх наших вчинків лежить два мотиви : бажання стати знатним та сексуальний потяг». Проте, це не єдиний елемент його психоаналітичної теорії. Як відомо, сутність теорії З. Фрейда розкривають за допомогою трьох понять : Воно, Я, і над Я, які здатні глибше розпізнати мотиваційні процеси, в тому числі в кримінальній сфері. На основі вчень З. Фрейда, американський вчений Уайт дійшов висновку про те, що людина народжується злочинцем, а все його наступне життя націлене на придушення

інстинктів, закладених у «ВОНО». Злочин вчиняється, коли «ВОНО» виходить з-під контролю «НАД Я». Особливістю психіки людини, що вчиняє злочин є неспроможність створити повну контрольовану інстанцію «НАД Я». В рамках сформульованої вченим теорії психоаналізу першоосновою злочинної поведінки є непереборний людський інстинкт агресії та руйнування. Фрейдистська теорія злочинної мотивації не враховує те, що в основі мотивів вчинення злочину лежать не тільки мотиви, які пов'язані із самозбереженням, агресією та руйнуванням, але й мотиви іншого роду (користь, заздрість та ін.), які опосередковано пов'язані з вказаними інстинктами [192, с. 6-7].

Дещо схожий напрям у вивченні особи злочинця та її мотиваційної сфери наводив І.С. Ной. Вчений відстоював позицію врахування біологічних факторів формування особи злочинця, при цьому не ігнорував і вплив соціально-корисних якостей особи. Важливим є саме взаємозв'язок природжених «програм» поведінки з придбаними «програмами». І хоча запропонована теорія «природженого» злочинця є дещо заідеологізованою, проведені І.С. Ноем дослідження дали поштовх для подальшого врахування біологічної природи особи та її впливу на формування криміногенної особи [270, с. 103]

Оскільки в період судової реформи 1864 р. праці вчених-антропологів почали перекладати на російську мову, в Росії з'явилося багато вчених, які взялись за усесторонній аналіз напрацювань антропологічної школи. Одним із таких вчених був В.Д. Спасович, який висловлював свої думки спочатку на публічних лекціях у Санкт-Петербурзі, а згодом у відомих на той час опублікованих наукових журналах. У своїй праці «Избранные труды», автор говорить про те, що антропологічна школа не дала позитивних результатів. Попри це, вчений все-таки відзначає деякі досягнення вчених-антропологів : «Антропологічна школа виявила повну безрезультатність та неспроможність нинішньої системи покарань, легкомисленну квапливість, з якою людину розбирають на суді по емоціях, а не на основі наукових прийомів. Така безсумнівна користь, яку вона принесла» [214, с. 31].

Погоджуємось з думкою В.В. Шпілярович про позитивний вклад антропологічної школи кримінального права : «саме вона започаткувала дослідження так званого «небезпечного стану» особи та заходів безпеки, як одних з найбільш ефективних заходів протидії злочинності, які на сьогодні успішно вивчаються у вітчизняній науці, як кримінології, так і кримінального права» [275].

До початку 80-х років 19 ст. ідеї вчених-антропологів повністю себе вичерпали. При цьому злочинність зростала, збільшувалась кількість рецидивів та злочинів, що вчинялись неповнолітніми. І якщо згідно судженням Ч. Ломброзо злочинцями народжуються, то відомий соціолог А. Кетле стверджував, що ними стають під впливом соціальних факторів. Серед факторів, які впливають на здійснення злочинів, А. Кетле виділяв демографічні, соціальні, природні та ін. Це стало передумовою для пошуку нових причин зростання злочинності та формування соціологічної школи кримінального права, представники якої прагнули до удосконалення кримінального законодавства шляхом вивчення істинних причин злочинності, особливо небезпечного стану злочинця та заходів безпеки.

Що стосується мотиву злочину, то його дослідженням активно займались видатні соціологи Г. Тард та Е. Дюркгейм. Кримінолог Г. Тард, розвиваючи науку соціальної психології вважав основною причиною злочинної поведінки зовнішні обставини, серед яких виділяв вплив соціуму та умови життя [243]. У своїх працях вчений піддавав критиці певні твердження, висловлені антропологами. Зокрема, у своїй праці «Преступник и преступление» Г. Тард критикує твердження Ч. Ломброзо про відсутність мотиву злочину в епілептиків. За його словами : «Не існує жодного вбивства, здійсненого божевільним в момент маніакального збудження, яке не мало б своєю причиною яку-небудь пристрасть, що охопила схибленого саме в цю хвилину. Якщо взяти до уваги інтенсивність цієї пристрасті (подружніх ревностей або несамовитості, викликаной жаданням помсти), то видно буде, що частіше всього

існує пропорція між мотивом і діянням. Проте цієї пропорції недостатньо для доказу вини його виконавця» [54, с. 23].

Філософ та соціолог Е. Дюркгейм розглядав злочинність не як певну патологію, а як нормальне суспільне явище, викликане певними соціальними чинниками. За словами вченого, «чим більше має людина, тим більшого вона прагне, оскільки отримані досягнення лише стимулюють, а не задовольняють потребу» [227]. Саме нестача сформованих в суспільстві цінностей та норм є основним фактором у формуванні антисоціальних мотивів поведінки. Формування злочинної поведінки він пов'язує з вадами соціальної структури досліджував особливості виникнення мотивів у самогубців. Його видатна праця «Самоубийство: социологический этюд» була написана як результат опрацювання великого обсягу фактичного матеріалу та запозичення досвіду багатьох країн Європи. Автор зумів проаналізувати феномен самогубства з найрізноманітніших сторін : соціальної, морально-психологічної, релігійної, етнічної тощо. Шукаючи відповідь на запитання, чи здатні на самогубство лише люди із психічними відхиленнями, вчений класифікував його вчинення на декілька типів:

1) Маніакальне самогубство. Мотиви та форми цього виду самогубства відбивають загальний характер тієї хвороби, від якої вони виникають

2) Самогубство меланхоліків. Загальні мотиви залишаються невідомими

3) Самогубство одержимих нав'язливою ідеєю. Не обумовлюється ніякими мотивами: ні реальними, ні уявними.

4) Автоматичне чи імпульсивне самогубство. Мотивація відсутня, дія відбувається виключно від раптового, незапланованого імпульсу [73, с. 15-16].

Говорячи про статистику мотивів самогубства, автор підкреслює, що це виключно суб'єктивні думки експертів. Істинних мотивів ми не дізнаємось вже ніколи.

Представник соціологічної школи кримінального права в Росії І.Я. Фойницький справедливо відзначав важливість віднесення мотиву до суб'єктивної сторони складу злочину. Адже за його словами, без

суб'єктивної сторони «покарання стає злом» [251, с. 55]. Вчений обґрунтовано вважав, що істинними елементами вольового акту є : 1) мотив, спонукання; 2) його оцінка. На його думку, не можна вважати правильними спроби обмеження судового слідства тільки мотивами, що входять в законний склад злочину, не дослідивши істинні мотив, що лежать в основі злочинного діяння. По - перше, мотив злочину може мати значення обставини, що доказує саме вчинення злочину особою або його причетність. І відсторонення суду від його виявлення загрожує неповнотою і неточністю судового процесу. По-друге, нерідко мотив злочину має значення важливого фактора при призначенні покарання і він безспірно повинен бути предметом судового вивчення [250, с. 242-243].

Відомий представник соціологічної школи в кримінальному праві М.П. Чубинський, який довгий час проживав в Україні також не залишив осторонь вивчення ролі та значення мотиву злочину. Він характеризував мотив як джерело злочину, конкретний факт, який підлягає судовому розгляду: «Мотив є внутрішньою силою, що породжує вольовий процес, рухає індивіда в його свідомій діяльності й призводить за сприяння всієї його психіки до вчинення злочинного діяння» [269, с. 37]. Вслід за Е. Феррі, М.П. Чубинський поділяв мотиви злочинів на соціальні (моральні) та асоціальні (антиморальні) [269, с. 109]. Також вчений наголошував на необхідності глибшого вивчення питання мотиву злочину в підручниках з кримінального права, а також вказував на дослідження мотиву не тільки з юридичної точки зору, а й з психологічної та етичної, що мають пряме відношення до сутності мотиву злочину. Судження М.П. Чубинського про необхідність розкриття психологічної складової протиправного мотиву з використанням певною мірою компонентів мотиву правомірної поведінки знайшли свою реалізацію лише через півстоліття.

С.В. Познишев також чимало часу присвятив питанню вивченню мотивів злочинів. Як результат, ним була опублікована видатна праця «Мотив убийць. О преступниках и жертвах», що присвячена дослідженню особистості злочинця

та його внутрішніх потреб, актуалізація яких призводить до виникнення конкретного злочинного мотиву. Автор детально аналізує ознаки злочинного типу, критикуючи позицію вчених-антропологів про домінантність зовнішнього вигляду над істинними мотивами. За словами автора: «Злочин завжди має два корені: один лежить в особистості злочинця і сплітається з особливостей його конституції, а інший складається із сукупності зовнішніх фактів, вплив яких і штовхає особу на злочинний шлях» [201].

Наукові напрацювання представників основних шкіл кримінально-правової доктрини щодо питання мотиву злочину дали значний поштовх для його подальшого дослідження радянськими вченими. На відміну від своїх попередників, які зосереджували свою увагу на процесуальному значенні мотиву, вони відзначали важливість вивчення мотиву з точки зору його впливу на кваліфікацію злочинів та призначення покарання. В період існування СРСР дослідженням мотиву займалися С.А. Тарарухін, Б.В. Харазішвілі, І.Г. Філановський, А.В. Наумов, Б.С. Волков, П.С. Дагель та ін. За час їх наукової діяльності було видано багато підручників з Кримінального права, опубліковано велику кількість монографій та інших наукових праць, серед яких були й ті, які напряду були пов'язані із вивченням питання мотиву злочину. Як зазначав С.А. Тарарухін: «Мотив та мета повинні бути виясненим в обов'язковому порядку. Навіть якщо вони не мають суттєвого впливу на кваліфікацію, вони є важливими для визначення основних ознак складу злочину та міри покарання, а також для відповіді на запитання чому і з якою метою вчинено той чи інший злочин» [225, с. 56]. Б.С. Волков говорить про важливість дослідження мотиву злочинів з необережною формою вини : «Мотив дозволяє визначити зміст необережних злочинів і дати їм правильну юридичну оцінку. Навпаки, ігнорування мотиву не тільки ускладнює кваліфікацію необережних злочинів, а й по суті робить їх загадкою» [52, с. 78].

У 21 столітті вивчення поняття мотиву кримінального правопорушення в кримінально-правовій доктрині, класифікації мотивів, їх впливу на кваліфікацію злочинів та призначення покарання активно продовжується,

зважаючи на комплексний та багатогранний характер даної проблематики. Заслужують уваги праці українських вчених : підручник Р.В. Вереші «Мотив та мета злочину», а також дисертація вченого на тему «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину», окремий розділ якої присвячений факультативним ознакам суб'єктивної сторони складу злочину, в тому числі і мотиву; монографія українського науковця А.В. Савченка «Мотив та мотивація злочину», в якій розглянуто комплекс теоретичних та практичних питань, пов'язаних з дослідженням поняття, змісту, сутності, функцій мотиву і мотивації злочину. Автор відзначає важливість дослідження мотиву і для багатьох інститутів кримінологічної науки, висвітлює основні проблеми, пов'язані з мотивами злочинів та пропонує власні, обґрунтовані варіанти їх вирішення.

Автори підручників з кримінального права П.Л. Фріс, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Р.В. Вереша також вказують на важливість вивчення мотиву злочину для кримінально-правової науки. Як зазначає Р.В. Вереша: «Мотив є рушійною силою злочинної поведінки людини, він передуює злочину і значною мірою визначає суспільну небезпеку особи злочинця і вчиненого ним діяння» [43, с. 146]. Крім того, дослідження мотиву злочину зображено автором у його праці «Мотив та мета злочину». Зокрема, проаналізовано доктринальні підходи щодо визначення мотиву злочину, основні концепції становлення мотиву злочину та його кримінального правового значення, підходи до класифікації мотивів злочинів.

П.Л. Фріс також вказує про важливість врахування мотиву злочину: «Будь-яка осмислена поведінка людини є мотивованою і спрямованою на досягнення певної мети. Завдяки цьому правильна юридична оцінка вчиненого неможлива без урахування мотивів і мети, якими керувався винний, вчиняючи злочинне посягання» [252, с. 213].

Сьогодні є чимало праць, наукових статей, монографій, що присвячені питанню мотиву кримінального правопорушення. Вони є результатом плідної праці та досліджень багатьох поколінь вчених дореволюційних

та революційних часів. Виконання повноцінного кримінально-правового дослідження по будь-якій тематиці неможливе без урахування думки, що була сформульована у минулому.

З урахуванням напрацювань представників класичної, антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права, можемо з впевненістю стверджувати про важливість існування мотиву кримінального правопорушення як окремої, самостійної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, його впливу на кваліфікацію кримінальних правопорушень, визначення ступеня тяжкості вчиненого діяння та призначення справедливого покарання. Мотив кримінального правопорушення був та залишається важливим елементом доказування у кримінальних справах, врахування якого є необхідною складовою для функціонування ефективної системи судочинства. Як і раніше, на формування злочинного мотиву продовжують впливати різноманітні фактори: моральні прагнення, ціннісні орієнтації, звичаї й традиції, які постійно трансформуються під впливом соціуму.

Звичайно, на даному етапі розвитку кримінально-правової науки перед молодими науковцями відкривається значно більший та ширший спектр досліджень, у тому числі присвячених мотиву кримінального правопорушення. Виникають нові проблеми, які потребують якісно нового погляду та вирішення з урахуванням положень чинного кримінального законодавства. Без аналізу наукових розробок минулого ми не зможемо мати чіткого підґрунтя для розв'язання кримінально-правових проблем сьогодення. Тому, всі праці та дослідження, присвячені питанню мотиву кримінального правопорушення мають бути ґрунтовно проаналізовані та враховані при подальшому вивченні цієї проблематики в науково-дослідній, законотворчій та правозастосовній діяльності.

1.2. Закріплення мотиву кримінального правопорушення в законодавстві зарубіжних країн

Кожна країна, зважаючи на особливості суспільного та політичного устрою, ментальності населення по-своєму підходить до формування кримінального законодавства. Звернення до інститутів кримінального права зарубіжних країн, які по своїй формі та змісту можуть здаватись для нас навіть зовсім «екзотичними» пояснюється не лише теоретичним, але й практичним інтересом [124]. Заглиблюючись у вивчення питань суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та її основних ознак ми часто зустрічаємось з проблемами, які потребують всестороннього аналізу та глибокого переосмислення задля їх ефективного вирішення. Саме порівняльно-правове дослідження дозволяє виявити існування цих проблем ще більш рельєфно, показати не лише їх схожість чи відмінність, але й можливість принципово різних, водночас обґрунтованих підходів до вирішення тих чи інших задач [157].

Для усунення суперечностей, що існують в чинному КК України з питань визначення, закріплення та встановлення правового статусу мотиву кримінального правопорушення доцільним є дослідження кримінально-правового законодавства зарубіжних країн та аналіз позицій законодавців щодо кримінально-правового значення мотиву серед інших складових частин суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Звичайно, важливим є встановлення як позитивного, так і негативного досвіду законодавства зарубіжних країн з питань мотиву та мотивації, оскільки потрібно чітко розуміти, які пропозиції та зміни ми можемо запозичити, а з якими погоджуватись не варто, враховуючи особливості побудови української кримінально-правової доктрини. Дослідження та аналіз законодавства зарубіжних країн щодо закріплення мотиву кримінального правопорушення допоможе знайти оригінальні законодавчі рішення задля

покращення ефективності боротьби зі злочинністю як на національному, так і на міжнародно-правовому рівнях.

Встановлення правового статусу мотиву кримінального правопорушення в законодавстві зарубіжних країн є неможливим без аналізу основних актів кримінального законодавства, які затверджуються на державному рівні вищими законодавчими органами певної держави. Наявність чи відсутність таких актів напряму залежить від того, до якої правової системи відноситься та чи інша країна. Як влучно стверджують М.В. Цвік та О.В. Петришин: «Цінність використання категорії «правова система» для юриспруденції полягає у можливості за її допомогою комплексно проаналізувати всю правову сферу життя суспільства, виявити найсуттєвіші закономірності, що складаються між її частинами та у стосунках з іншими суспільними явищами» [76, с. 560].

Тому належність країн до певної правової системи тягне за собою специфіку побудови системи законодавства.

Поняття правової системи є досить широким та узагальненим. На основі аналізу праць вітчизняних вчених, правову систему можна визначити як сукупність взаємопов'язаних правових засобів та явищ, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на наявні суспільні відносини з метою ефективного та гармонійного розвитку суспільства. В літературі часто зустрічаються твердження, з яких можна зробити висновок про «всеосяжний» зміст даного поняття. Серед її елементів вчені виокремлюють право, як сукупність охоронюваних законом та державою норм; законодавство; правові установи; правореалізаційний процес; права, свободи та обов'язки громадян; правову ідеологію; правову культуру тощо [187, с. 106]. Проте включення до переліку елементів правової системи сторонніх понять суперечить її основній функції щодо навколишнього середовища – спрощення складності правової реальності й самого способу конструювання системи як певної моделі цієї реальності [260].

Поряд з поняттям «правова система» існує штучно створене поняття «правовий тип (сім'я)», яке зображає особливості конкретних національних

правових систем. Правова сім'я – ідеально створена модель, певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найважливіших ознак, що вказують на їх суттєву схожість. Д.В. Лук'янов підкреслює цінність існування даної категорії: «Існування поняття «правова сім'я» не тільки сприяє формуванню загального уявлення про право, але й допомагає у вивченні окремих правових систем. Завдяки об'єднанню правових систем у правові сім'ї можна виявити внутрішню спільність принципів та інститутів правових систем, побачити загальну основу правових систем, яка ховається за їхньою зовнішньою різноманітністю» [134].

Держави формують правові сім'ї за критерієм схожості деяких важливих ознак: шляхи формування та розвитку, схожість джерел, принципів регулювання, юридичної термінології, поняттєвого апарату. На сьогодні основними критеріями для класифікації правових сімей є особливості правової культури, правових традицій та правового стилю [261]. Відповідно виділяють наступні правові сім'ї:

- 1) Романо - германська (Польща, Румунія, Молдова, Франція, Німеччина, Швейцарія, Росія та ін.).
- 2) Англо-саксонська (Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.).
- 3) Релігійна (Іран, Ірак, Ліван, Сирія, Ємен та ін.).
- 4) Традиційна (правові системи Мадагаскару, країни Африки та Далекого Сходу).

У науці часто виділяють ще змішаний тип правової сім'ї, який є поєднанням елементів вищезазначених правових сімей.

Отже, дослідження статусу мотиву в законодавстві зарубіжних країн здійснюватиметься нами з огляду на принцип групування та належності країн до вищезазначених правових сімей.

Основною ознакою романо-германської правової системи є наявність єдиної ієрархічної системи писаного права. Це означає, що основні питання

кримінально-правового характеру слід шукати у чинних кримінальних кодексах.

Позиція законодавця країн-сусідів, що належать до романо-германської правової сім'ї (Польща, Росія, Угорщина, Румунія, Молдова) щодо статусу мотиву є дещо схожою з українською. Мотив кримінального правопорушення виступає одним з елементів доказування в кримінальних справах. Наприклад, §2 ст.53 Кримінального кодексу Польщі «Правила призначення покарання і кримінально-примусових заходів» надає суду право й одночасно покладає на нього обов'язок при розв'язанні питання про вид та розмір покарання в першу чергу враховувати мотив скоєного злочину [152, с. 53]. Застосування покарань у вигляді конфіскації майна та позбавлення публічних прав можливе лише за врахування мотивації поведінки особи винного (ст. 40 та ст. 44 Кримінального кодексу Польщі) [217].

Аналіз розділів Кримінальних кодексів Молдови та Литви, які стосуються правил призначення покарання (гл. VIII – «Індивідуалізація покарання» Кримінального кодексу Молдови та розділ «Призначення покарання» Кримінального кодексу Литви) дозволяє зробити висновок про те, що найбільш типовими характеристиками індивідуалізації покарання є саме мотиви та мета вчиненого діяння. Тому ці ознаки повинні бути враховані судом при розгляді кожного кримінального провадження. Слід зазначити, що у Кримінальних кодексах вищеназваних країн, так само як і в чинному українському кримінальному законі відсутня будь-яка вказівка на мотив в його Загальній частині. Це свідчить про ставлення законодавця до мотиву як до факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Кримінальний кодекс Румунії навіть у своїй Особливій частині практично не виділяє мотиви злочинів як кваліфікуючі ознаки, дотримуючись позиції «байдужості мотиву». Натомість Кримінальний кодекс Польщі чітко вміщує в собі опис основних мотивів, які можуть виступати в ролі кваліфікуючих ознак : *w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie - вбивство*

з мотивів, що заслуговують на особливе засудження (148 § 2 п. 3); korzyść-мотив користі наприклад при прийманні фінансової чи особистої вигоди у зв'язку з виконанням публічної функції (§ 3 ст. 228). Кримінальний кодекс Угорщини також зазначає певні мотиви вчинення злочинів, натомість замінює це поняття схожими: emberölést aljas indokból vagy célból – вбивство з мерзенної причини тощо [217].

Слід зазначити, що в окремих випадках кримінальне законодавство деяких країн враховує мотив як спеціальну ознаку суб'єктивної сторони складу злочину. Мова йде про Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини 1871 року, який базується на ідейних засадах так званої «класичної» школи кримінального права, найбільш яскравими представниками якої в Німеччині були Г. Гегель, І. Кант, А. Феєрбах, К. Біндінг. Останні розглядали як злочин лише діяння, що заборонялися законом на момент їх вчинення, а основне призначення покарання вбачали в справедливій відплаті за скоєний злочин. В абзаці 2 § 211 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини встановлена кримінальна відповідальність за особливо тяжкий випадок вбивства (besonders schwerer Fall des Totschlags). Мова йде про ті випадки, коли вчинене суспільно-небезпечне діяння тільки за формальними ознаками не підпадає під § 211. До прикладу, в окремих випадках за цим абзацом може бути кваліфіковане вбивство з мотивів ревнощів. Поділ складів злочинів на вбивство «Totschlag» та тяжке вбивство «Mord» є традиційним для німецького кримінального права. Спочатку ці склади відрізнялись між собою лише вказівкою на умисел вчиненого вбивства, що є суто психологічним критерієм розмежування. Тож які юридичні відмінності між простим та тяжким вбивствами? Аналіз двох статей дає нам зрозуміти, що для настання покарання потрібен єдиний можливий наслідок – смерть особи. Але чому тоді Mörder отримує покарання у вигляді довічного позбавлення волі, тоді як Totschläger може бути засуджений до позбавлення волі від п'яти років? Якраз тут і потрібно згадати особливості тяжкого вбивства, зазначені у § 211 ч. 2, які роблять цей злочин особливо грізним. Вбивця – це той, хто через жагу до

вбивства, через задоволення сексуального потягу, із жадібності чи з інших низьких мотивів, підступності чи жорстокості, або небезпечним для громадськості способом чи з метою приховати інший злочин вбиває людину» [59].

Якщо згрупувати всі вищеназвані ознаки за певним критерієм, то можна виділити ті, що характеризуватимуть суб'єктивну сторону діяння та ті, що є об'єктивними й характеризують спосіб та засоби вчинення злочину.

До першої групи належать ознаки, що безпосередньо пов'язані з мотивами злочину:

1) вбивство, вчинене через жагу до вбивства. Попри те, що в законі ця ознака зазначена як основна, на практиці вона відіграє допоміжну роль. Опис цієї ознаки як «неприродна радість в знищенні людського життя» є мало реалістичним. Існує жага до вбивства, коли смерть є єдиною метою вчинку. Аналіз деяких смертних вироків у Третьому рейху говорить про можливість «вбивства заради вбивства». Психічна основа жаги до вбивства, тобто питання про адекватність особистості тут також не має значення [7, с. 46].

2) вбивство задля задоволення сексуального потягу. Це поняття виходить за рамки вузького терміну – «жаги до вбивства». Вбивство для задоволення сексуального потягу як правило вчиняється особами, які страждають формами сексуального збочення, при яких вони хочуть отримати сексуальне задоволення внаслідок спричинення смерті іншій особі або внаслідок злягання з трупом. Дана ознака вбивства має місце і тоді, коли винний вчиняє сексуальний злочин, застосовуючи насильство і при цьому передбачає можливість настання смерті потерпілого [209].

3) вбивство через жадібність. Жадібність означає більше ніж «намір збагачення»: тут присутнє нестримне та безжальне прагнення здобути свою вигоду за будь-яку ціну. Жадібність має місце, коли майно винного, згідно з його власними міркуваннями може збільшитись або існує перспектива такого збільшення внаслідок смерті іншої особи.

Мова може йти як про здобуття вигоди, так і про уникнення витрат. Жадібна поведінка зазвичай має нестримний характер [6, с. 31].

4) вбивство, вчинене з інших нищих мотивів. Інші нищі мотиви – це всі інші приводи, що впливають на загальну морально-правову оцінку вчиненого і визначаються як особливо презирливі. Для того, щоб мотив набув статусу «нищого», необхідно враховувати факти, що стосуються умов життя злочинця, його відносин із середовищем, всі внутрішні та зовнішні аспекти, які могли бути вирішальними у злочинній поведінці. Такі емоції, як гнів, розчарування чи роздратування можуть належати до нищих, якщо вони самі по собі не є такими, що зрозумілі людству, а є вираженням низького розуму самого злочинця [6, с. 31].

До другої групи належать такі ознаки тяжкого вбивства, як вбивство, вчинене підступним, жорстоким або небезпечним для громадськості способами; третя група стосується вбивства, вчиненого з метою приховати інший злочин, або полегшити його вчинення. Ці групи трактуються німецькою судовою практикою традиційно, і не володіють особливою специфікою.

У випадку вчинення вбивства за відсутності всіх перелічених ознак, відповідальність настає за § 212 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини.

В німецькому законодавстві існує окрема стаття, що передбачає відповідальність і за менш тяжке вбивство. Проте цей випадок є тотожним КК України в частині, що стосується вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання.

Кримінальний кодекс Швейцарії також подібно до німецького кримінального законодавства виокремлює тяжке вбивство навіть в окрему статтю. Розділ «Злочинні дії проти життя та тіла» вміщує в собі статті, що стосуються вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень чи спричинення іншої небезпеки здоров'ю особи. Для того, щоб вбивство було кваліфіковане як тяжке, особа повинна діяти особливо безсовісно, а її мотиви, цілі або спосіб виконання повинні мати особливо докірливий характер (§ 112 Кримінального

кодексу Швейцарії). Тяжкість вчиненого злочину впливає безпосередньо на призначення покарання та засуджується за Кримінальним кодексом Швейцарії до довічного ув'язнення у каторжній тюрмі, або ув'язнення у каторжній тюрмі на строк не менше десяти років [11].

Дослівно поняття «особливо недобросовісне діяння» тлумачиться як відсутність психічних гальмувань, тобто повна відсутність етичних міркувань або почуття сумління під час вчинку. Це особливо гнітюче становище, тобто найбільш кричущий, примітивний егоїзм у поєднанні з повною відсутністю соціальних імпульсів. Суб'єктивними факторами, що впливають на наявність «особливої недобросовісності» є саме мотивація та мета діяння, тоді як спосіб його вчинення належить до об'єктивного фактора. Отже, під кваліфікацію тяжкого вбивства за Кримінальним кодексом Швейцарії може підпадати тільки те діяння злочинця, мотивація та мета якого були особливо егоїстичними і свідчать про особливу недобросовісність [2].

Окрім тяжкого випадку вбивства, Кримінальний кодекс Швейцарії вміщує статті, що передбачають відповідальність за вбивство з мотивів жалю (евтаназія) та допомога в самогубстві (§ 114, § 115). Об'єктивними складовими для наявності факту вчинення евтаназії повинні бути: особа вбивці, особа, що бажає померти, сам акт вбивства, наслідок у вигляді смерті, причинний зв'язок. Тоді як до суб'єктивних складових належать знання вбивці про бажання смерті потерпілого, поважна мотивація. Що стосується допомогти в самогубстві, законодавець наголошує на обов'язкову наявність егоїстичних мотивів, до яких відносяться: жадібність, помста, ненависть [14].

Слід також взяти до уваги Кримінальний кодекс Франції, прийнятий у 1992 році, де поняття мотиву співвідноситься з поняттям умислу. Франція стала першою країною писаного права, формально усунувши з числа джерел права звичай, судову та адміністративну практику. Поняття вини у чинному Кримінальному кодексі Франції практично відсутнє. Звідси можна зробити висновок, що всі вчинені суспільно-небезпечні діяння належать до умисних

злочинів, а ті, що вчинені з необережністю належать до кримінальних проступків [35].

У французькому кримінальному праві існують значні термінологічні труднощі у визначенні форм вини, тому розмежування цих понять – одна з найдискусійніших проблем в кримінально-правовій доктрині Франції. Проте, все - таки можна виділити наступні форми вини: умисну вину, або злочинний умисел (*la faute intentionnelle ou intention criminelle*) ; необережну вину (*pe-nale*); презюмовану вину, або вину при порушеннях (*la faute presmee ou faute contraventionnelle*). Оскільки презюмована вина тотожна загальній вині, потрібно детальніше розібрати таку форму вини як умисел, і зрозуміти її взаємозв'язок з мотивом злочину [232, с. 88].

Поняття умислу у французькому кримінальному праві є тотожне цьому ж поняттю в українському кримінально-правовому законодавстві, однак , в теорії французького кримінального права можна знайти такі ступені умисної вини:

- 1) передумисел. Під передумислом потрібно розуміти умисел, що формується до вчинення конкретного злочину чи проступку, заздалегідь обдуманий умисел. Він належить до обставин, що обтяжують покарання. Навмисне вбивство, вчинене з передумислом (заздалегідь обміркованим умислом) становить переднавмисне вбивство й карається суворіше. До прикладу, передумисел визнається обтяжуючою обставиною ряду злочинних діянь: вбивства (ст. 221-3), застосування тортур (п. 9 ст. 222-3) та ін. [218];
- 2) спеціальний умисел (*dol special*). Характеризується тим, що злочинець скоює протиправне діяння з конкретною метою. Спеціальний умисел – бажання завдати шкоди конкретним соціальним цінностям, крім загального умислу, який направлений на порушення кримінального закону;
- 3) невизначений умисел. При невизначеному умислі особа бажала заподіяти шкоду особі, суспільству та державі, але не замислювалося про

мінімальний розмір шкоди. В українському кримінальному праві цей вид умислу має назву неконкретизований (невизначений) [124].

З точки зору співвідношення спеціального умислу і мотиву існує думка, згідно з якою у разі зазначення мотиву як окремої ознаки конкретного складу злочину, його значення прирівнюється до спеціального умислу. Тобто цей мотив, перетворюючись у спеціальний умисел, має значення для кваліфікації злочину [152, с. 52].

Варто звернути увагу на дослідження І.В. Красницького, який зазначає, що необов'язковість мотиву підлягає критиці серед великої кількості французьких кримінологів, котрі бачать у мотивах реальний показник суспільної небезпеки правопорушника. Мотив у французькому законодавстві впливає на вибір рішень на стадії поліцейського розслідування і розгляду справи в суді. Крім цього визнання мотиву де-юре на рівні французького законодавства датується з 1958 року і до цього часу мотив є ознакою, яка повинна враховуватись при веденні досьє на правопорушника. В чинному Кримінальному кодексі Франції є декілька статей, які передбачають відповідальність за злочини, обов'язковою ознакою яких є мотив [102].

Не менш цікавим та різноманітним є позначення самого поняття «мотив» в кримінальному законодавстві зарубіжних країн романо-германської правової сім'ї. В КК України можна зустріти такі термінологічні категорії як «мотив», «особисті інтереси», «особиста заінтересованість». Натомість у Кримінальному кодексі Російської Федерації можна відстежити застосування законодавцем терміну «побуждение» (напр. п. «з», «и» ст. 105), що в докладному перекладі на українську звучатиме як «спонукання». При цьому в нерідко зустрічається і термін «мотив» (п. «е», п. «л» ст. 105, п. «б» ст. 115) [240]. У Кримінальному кодексі Румунії переважно вживається поняття мотивації, що включає в себе не тільки мотив, але всі інші складові цього процесу: прагнення, потреби, інтереси тощо. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини вміщує поняття «Beweggrund», що в дослівному перекладі означає «причина». Це означає або те, що дані поняття

описують одне й теж кримінально-правове явище, і застосовуються для різного ступеня деталізації, або про недосконалість поняттєвого апарату кримінального права зарубіжних країн [152, с. 50-51].

На відміну від континентальної Європи, в сучасній Англії в силу її належності до англо-американської правової системи основним джерелом права є статuti (парламентське законодавство) та судовий прецедент. Загальне право Англії ґрунтується на обов'язковості раніше прийнятих рішеннях судом вищої інстанції для аналогічних судових справ. Тому говорити про існування єдиного Кримінального кодексу Англії немає потреби. Хоча варто зазначити деякі спроби кодифікації кримінального права Великобританії (відомо, що з 1991 року в рамках Правової комісії велася робота над створенням кримінального кодексу для Англії та Уельсу) [231, с. 18].

Розвиток кримінального законодавства в Англії з кінця 60-х років ХХ століття в першу чергу відбувалось шляхом прийняття законів, що регулюють Особливу частину кримінального права. Відповідальність за злочини проти життя встановлена в Законі про вбивство 1957 року і Законі про дітовбивство 1938 року; відповідальність за злочини проти здоров'я – в Законі про злочини проти особи 1861 року; відповідальність за корисливі злочини – в Законі про крадіжку 1968 та 1978 роках, а також Законі про злочинне завдання шкоди майну 1971 року [58, с. 9].

Основним джерелом правової системи США також є загальне прецедентне право (Common Law, Case Law). Іншим важливим джерелом є закони та статuti, які видаються Конгресом, а також законодавство штатів. До джерел права також відносять Конституцію США та конституції штатів. На основі їх норм формується конституційне право. Особливий підхід у американській правовій теорії можна спостерігати при поділі права на цивільне та кримінальне. До сфери кримінального права США відносяться такі групи норм: адміністративне право, антимонопольне право, конституційне право, кримінальне право, екологічне право, трудове право. Особливої уваги заслуговує Кодекс США – кодифікація за предметом загальних та постійних

законів США. Він розділений широкими темами на 53 заголовки та опублікований Управлінням юрисконсульта Палати представників США [276, с. 27, 161].

Аналіз основних законодавчих актів, які стосуються кримінального права Англії а США дозволяє зрозуміти, що найчастіше при описі мотивів вчиненого використовуються два близьких один одному поняття : «intent» (намір) та «motive» (мотив). «Намір» у кримінальному праві тотожний поняттю «Mens rea», тоді як мотив описує стан життя та причини, які сприяють вчиненню злочину. З точки зору англійського та американського законодавства, вина пояснюється основними двома концепціями : нормативною (вина постає як докір від суспільства особі, що вчинила злочин) та психологічною (вина подається як сукупність ментальних процесів, що спричиняють зв'язок між діянням та його виконавцем). Якраз психологічна концепція трактування вини дозволяє пов'язати її з мотивом та метою, які самі по собі не є визначеними, однак інколи з'являються в контексті правил інкримінації та визначають певні правові наслідки.

В главі 1 розділу 18 Кодексу США, яка присвячений федеральним злочинам та кримінальному процесу наявні норми, що встановлюють відповідальність за злочини проти життя особи. Тут можемо побачити кваліфікований вид вбивства у п.б ст.189 – вбивство, вчинене з матеріальних інтересів. Матеріальний інтерес вбачається в отриманні будь-якої переваги, вигоди чи матеріального прибутку. У главі 3 Кодексу, присвяченій правопорушенням у справах повноважень та державних кордонів міститься стаття 257, що встановлює відповідальність за зневагу до посадової особи з мотивів помсти чи залякування. Вчинення правопорушення на основі расової, національної, етнічної, мовної, релігійної чи статевої приналежності також є у главі 5 кодексу, присвяченій правопорушенням, що пов'язані з роботою та мистецтвом [1].

Наумов А.В. у своїй праці «Понятие мотива преступления по уголовному праву Англии и США» відстежує правовий статус мотиву злочину,

звертаючись безпосередньо до позицій авторів у сфері кримінального права цих країн. Цитуючи підходи різних авторів, науковець робить висновок про повне заперечення мотиву для кримінальної відповідальності. В буржуазному кримінальному праві Англії та США відповідальність не завжди пов'язується з встановленням суб'єктивної сторони злочину. Так, К. Сміт і Д. Кеннан змушені визнати: «Звичайне право вважало провину (*mens rea*) необхідним конститутивним елементом кожного злочину, згідно ж статутному праву злочин може бути навіть там, де відсутня вина» [13, с. 203]. У такому ж дусі висловлюються В. Кларк і К. Маршал: «Несмотря на то что мотив обвиняемого всегда исследуется с целью установления вероятности совершения им преступления, тем не менее неустановление мотива не препятствует осуждению». Доказове значення мотиву не визнає і вчена Н. Silving. [12]. Тому погляд на мотив як на ознаку, байдужу кримінальної відповідальності, найкраще свідчить про живучість цього інституту в правових системах США та Англії [161].

На відміну від інших правових систем, мусульманське право максимально пов'язане з ісламом, втілюючи його догми. Воно визначає обов'язкову релігійну поведінку мусульман на основі шаріату «як шляху наслідування». Основу мусульманського права складають Коран та Сунна, а також розроблена на основі них система деталізованого догматичного права як права ідеальної общини [68].

До основних джерел мусульманського кримінального права відносять: Коран, Сунна, Кияс, Іджма і Урф. Шаріат служить формальним джерелом в тих країнах, де відсутнє кодифіковане законодавство (Саудівська Аравія) а також там, де шаріат отримує офіційне визнання (Об'єднані Арабські Емірати) та матеріальним джерелом в країнах, кодекси якого містять норми запозичені з шаріату [19]. Особливістю мусульманської правової системи є те, що будь-яке правопорушення (в тому числі злочин) кваліфікується як гріх. Тому в розумінні злочину міститься не тільки правовий, а й релігійний етимологічний

аспект, що тягне за собою не тільки «земне» покарання, але й покарання Аллаха [81].

Слід розглянути класифікацію злочинів за мусульманським правом, запропоновану О. Олійник, яка поділяє всі злочини на три основні групи: 1) злочини найбільшої суспільної небезпеки (які посягають на «права Аллаха» і караються точно визначеною санкцією); 2) злочини, які порушують права окремих осіб і караються точно визначеною санкцією; 3) злочини, які посягають як на права Аллаха, так і на права інших осіб, але караються нефіксованою санкцією – тазір [165].

Що стосується статусу мотиву в законодавстві країн мусульманської правової сім'ї, то сучасні правознавці не відносять мотив та мету до складових умислу. Проте це не означає, що вони позбавлені правового значення. В деяких випадках мотив має правове значення, яке прописане в законі і яке виражається в наявності злочину. В такому випадку мотив у вигляді виключення вважається елементом умислу. Також мотив враховується при визначенні розміру покарання в залежності від того, є умисел добрим чи злим. Наприклад в ст. 128 Кримінального кодексу Іраку зазначається: «Якщо злочинне діяння здійснено з добрих мотивів, це визнається пом'якшувальним фактором». А в ст. 135 цього ж кодексу говориться про те, що «злий умисел є обтяжувальною обставиною, яка впливає на вид та розмір покарання» [20, с. 123].

В Кримінальних кодексах Лівану та Сирії також передбачена можливість пом'якшення покарання (у випадку якщо особа керувалась чесними та благородними мотивами) та його посилення (за вчинення злочину з позорними або низькими мотивами).

Однак для деяких злочинів (в першу чергу для злочинів категорії «худуд») мотив не має ніякого значення. Наприклад, особа, що не мала корисливих мотивів, може бути засуджена за крадіжку [84, с. 32].

В ст.15 ч.2 закону про внесення змін в Кримінальний кодекс Ємену зазначено: «Мотив, який штовхає на вчинення суспільно-небезпечного діяння, значення не має» [20, с. 121-122]. Розтлумачити таку позицію законодавця

можна таким чином: якщо присутні такі елементи злочинного умислу, як усвідомленість та воля і матеріальна сторона злочину, то присутній і сам злочин. Тому немає потреби шукати його мотив.

Традиційна правова сім'я, або сім'я звичаєво-общинного права поділяється на два підтипи правових систем — держав Далекого Сходу і країн Африки. До далекосхідної підсистеми належать насамперед правові системи Китаю і Японії, а також деяких інших країн, що розвивалися під їх впливом — Монголії, Кореї, Малайзії, Індонезії, Бірми [173].

Правові системи Піднебесної (Китаю) і Країни висхідного сонця (Японії) мають ведучий характер, оскільки під їх впливом сформувалися інші системи, базуючись на світсько-етичних нормах і диспозитивно-релігійних судженнях. До другої підсистеми належать понад 40 держав, розташованих на африканському континенті, і Мадагаскар. Правові системи цих країн сформувались під впливом етнічного та конфесіонального різноманіття, а також «колоніального» права [162].

Країни Далекого Сходу дуже відрізняються між собою як за історичними етапами формування, так і в сучасному часі. Попри це, ми все-таки можемо виділити деякі загальні риси цих країн, особливо що стосується правового регулювання. На відміну від Заходу, народи цих країн не схильні вірити в право як засіб забезпечення соціального порядку та справедливості. Звісно право тут існує, але воно не відіграє суттєвої ролі і виконує переважно субсидіарну функцію. До судів тут звертаються лише у випадках, коли використані всі інші способи вирішити конфлікт [197].

На сьогодні в країнах Далекого Сходу основним джерелом кримінального права є Кримінальні кодекси: Кримінальний кодекс Китаю 1997 року, Кримінальний кодекс Японії, прийнятий Законом від 24.04.1907 року (в редакції Закону від 12.05.1995 року), Кримінальний кодекс Кореї від 1953 року та ін. Ці законодавчі акти різняться своєю структурою та змістом між собою, тому можна виділити ряд розбіжностей, що стосуються і суб'єктивної сторони складу злочину.

На відміну від Кримінального кодексу Китаю, який чітко визначає поняття вини в Загальній частині, Кримінальний кодекс Японії не містить положень, які визначають це поняття, а лише в загальних рисах вказує на умисел, необережність та помилку (ст. 38 Кримінального кодексу Японії) [110]. Що стосується мотивів злочинів, тут вони теж носять різний зміст та характер. В Кримінальному кодексі Китаю можна знайти злочини, вчинені з корисливих інтересів (ст. 164) та з корисливих спонукань (ст.ст. 168, 374, 397, 399). В переважній більшості це стосується корпоративних та воєнних злочинів. Щодо інших мотивів, то прямо в кодексі вони не зазначаються, хоча в деяких моментах можна прослідкувати підміну понять мотив-мета (особисті цілі – ст.ст. 272, 276, 384). В Особливій частині Кримінального кодексу Японії не знаходимо навіть натяку на мотив чи будь-який інший термін, що мав би зв'язок елементами мотивації. Проте кодекс налічує безліч статей, де обов'язковою ознакою складу злочину є мета (ст.ст. 182, 225, 299) а також ті, де мета є кваліфікуючою ознакою (ст.ст. 186, 227) [110].

А.П. Музюкін зазначає, що мотиви враховуються при призначенні покарання в Японії в наступний спосіб. Позбавлення волі винної особи без застосування примусових робіт в основному призначається за злочини, що мають політичний характер, а також за необережні злочини. Позбавлення волі із застосуванням примусових робіт призначається за так званий «харентидзай», що означає, вчинення злочинів із ганебних та безчесних мотивів (вбивство, зґвалтування тощо). В цьому визначається специфіка японського менталітету, який віддає пріоритет колективним інтересам перед інтересами особистості й при злочинному порушенні соціальних норм завжди потребує етичної підтримки [152, с. 51].

Правові інститути країни, що входять до другої підсистеми традиційної правової сім'ї залучають в нашу епоху особливу увагу юристів. На сьогодні основним джерелом кримінального права більшості незалежних африканських держав є кримінальні кодекси: Кримінальний кодекс Лівії 1953 р., Кримінальний кодекс Нігерії 1961 р., Кримінальний кодекс Гвінеї 1965 р. та ін.,

які встановлюють відповідальність за найрізноманітніші злочинні діяння. Суб'єктивна сторона злочину в кримінальному законодавстві африканських країн відіграє далеко не головну роль. Загальне поняття вини та її форм в кримінальних кодексах африканських країн відсутнє, звідси можемо зробити висновок, що відповідальність за вчинений злочин може наставати за її відсутності, а отже і без урахування мотивів вчиненого, мети та емоційного стану винного. Мотив злочину не належить до ознак, що пом'якшують чи обтяжують покарання, чи до такої, що впливає на вид та розмір покарання. Можливо, така байдужість до суб'єктивної сторони пов'язана з існуванням покарання у вигляді смертної кари за вчинення найсуворіших злочинів (вбивство, державну зраду чи грабіж). І хоча в багатьох країнах Африки була розроблена доктрина пом'якшувальних обставин для мінімізації застосування смертної кари, її ефективність була не виправданою і на сьогодні вона продовжує існування лише у Замбії [157].

Порівняльний аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного закріпленого правового статусу мотиву кримінального правопорушення. З однієї сторони – це факультативна або в окремих випадках спеціальна ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, яка впливає на вид та розмір покарання і водночас є елементом доказування в кримінальних справах (країни романо-германської, мусульманської правових сімей); з іншої – ознака, до якої законодавець застосовує принцип «байдужості» (країни англо-американської та традиційної правових сімей). Мотив кримінального правопорушення у чинному кримінальному законодавстві України виступає як самостійна ознака складу кримінального правопорушення, яка володіє власними, невіддільними характеристиками. Звідси робимо позитивний висновок, що українське кримінальне законодавство займає достойне місце в питанні розробки, дослідження та введення в дію суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Водночас з метою формалізації чинних правил призначення покарання в КК України доцільним на нашу думку буде

запозичення досвіду країн-сусідів (Молдови та Литви) щодо встановлення у чинному КК України додаткової норми, яка б закріплювала конкретні правила індивідуалізації покарання при його призначенні. Це допоможе зменшити роль суддівського розсуду у цьому процесі. Мотив вчиненого кримінального правопорушення повинен бути включений до переліку ознак, що підлягають обов'язковому врахуванню при призначенні покарання. Позитивним для української судової практики буде врахування можливості пом'якшення покарання за мотивом кримінального правопорушення (країни мусульманської правової системи). Окрім цього, позитивним є запозичення одностайності у використанні єдиного поняття «мотив» у тексті чинного КК України (на прикладі поняття «Beweggrund» у Кримінальному кодексі Федеративної Республіки Німеччина, що дозволить правильно та однозначно розуміти наявність або відсутність даної ознаки в конкретному складі кримінального правопорушення.

1.3. Поняття, класифікація та кримінально-правове значення мотиву кримінального правопорушення

Якісне вивчення питання мотиву кримінального правопорушення можливе лише за умови повного та глибокого аналізу цього поняття. Адже саме поняття є основою нашої інтелектуальної діяльності та є найпростішою формою мислення. Поняття зображає предмети в їх істотних ознаках, а правове поняття - це «словесні, концентровані формулювання думки як спосіб віддзеркалення типового або конкретного явища, стану або процесу в загальному предметі юридичної науки, як підсумок, суму здобутих наукових знань про них» [228]. Правильне, логічне міркування щодо мотиву кримінального правопорушення повинно бути визначеним та зрозумілим. Тому для того, щоб отримати кінцевий результат, ми повинні поставити до поняття «мотив» ознаку визначеності.

Часто причиною наукових дискусій та проблем у судовій та правозастосовній діяльності, що пов'язані з мотивом кримінального правопорушення є різне розуміння цього поняття та невизначеність його змісту. Мотив – поняття психологічне, тому що саме психологія покликана досліджувати основні аспекти та особливості мотиваційного процесу. Проте це не означає заборону для інших наук оперувати цим поняттям, вкладаючи в нього власне розуміння та зміст. Кримінально-правове поняття мотиву повинно базуватись на основних психологічних ознаках даної категорії. Але й у психології думки щодо істинного розуміння мотиву розділились.

Проаналізувавши праці багатьох психологів щодо визначення та розуміння поняття «мотив», робимо висновок про його співвідношення з іншими схожими термінами. Мотивом вченими називались різноманітні психологічні феномени, такі як:

1) інстинкт. Під інстинктом можна розуміти певну успадковану та загальноприйнятую схильність організму поводитися певним чином. Уільям Джеймс стверджував, що окрім біологічних інстинктів, спільних з тваринами, люди володіють цілим рядом соціальних інстинктів, такими як симпатія, смиренність, товарицькість, любов та ін. Згодом, McDougall підкреслив спрямованість інстинктів на якусь мету та запропонував їх власну класифікацію [5];

2) намір, ідеї, почуття, переживання. Зокрема, такої позиції визначення мотиву дотримувалась Л.І. Божович. Вона відстоювала думку, що за будь-яким зовнішнім об'єктом – стимулом завжди стоїть певна потреба, почуття чи переживання. Саме вони і є істинними стимулами до діяння або мотивами [97]. Вона підкреслювала, що стимул до діяння завжди походить від потреби, а об'єкт, який слугує її задоволенню, визначає тільки характер та напрямок діяння [36, с. 7, 44];

3) потреба, потяг, спонукання, схильність. Х. Хекхаузен у своїй праці «Мотив та діяльність» обумовлює таке визначення мотиву через

здатність когнітивної структурованості, яка обумовлює індивідуальні відмінності у схильності до перероблення інформації. При всіх відмінностях у відтінках слів, що включаються до визначення «мотив», вони вказують на динамічний момент направленості діяння на певні цільові стани, які незалежно від їх специфіки завжди містять в собі ціннісний момент, який прагне досягти суб'єкт, які б різноманітні засоби й шляхи до цього не вели. При такому розумінні та визначенні мотиву він є цільовим станом «індивід – суспільство» [254, с. 33-34]. Подібне визначення мотиву є надто розмитим і створює уявлення про мотив не як про чітку категорію та певну фіксовану, центральну ланку мотиваційного процесу, а про набір когнітивних процесів. Мотив не може існувати насправді, оскільки ми не здатні його побачити. Це лише певний термін, вживання якого дозволяє полегшити розуміння конструкторів нашого мислення. Про повну відсутність мотивації говорять відомі психологи буржуазних часів. Це так звані прихильники експериментальної психології, які зводять мотиваційні процеси виключно з наявністю фізіологічних потреб;

4) установки, потреби. Кожен мотив об'єднує безліч різноманітних установок. Їх однорідність та взаємозамінність пояснюється тим, що всі вони орієнтовані на задоволення однієї й тієї ж потреби та відрізняються лише у співвідношенні засобів її задоволення та характері емоційних реакцій. У своїй праці «Теория человеческой мотивации» А.Г. Маслоу говорить про перевагу в мотиваційній теорії соціального над біологічним [138]. Відповідно до загальної теорії систем, людина – відкрита система, яка не може існувати без тісної взаємодії з його зовнішнім оточенням. Вихідною формою активності індивіда він вважає потреби. Піраміда потреб А. Маслоу відома всім: всі вони складають певну ієрархію потреб і поділяються та висхідні та низхідні. Потреби та мотиви, на думку психолога мають настільки тісний взаємозв'язок в структурі особистості, що зрозуміти ці компоненти

можна лише у комплексному поєднанні. Теорія А. Маслоу мала неабияку практичну цінність і використовувалась працівниками різних професій для організації якісного робочого процесу;

5) бажання, хотіння, звички, спонукання, відчуття боргу. Один із засновників психології спорту П.А. Рудик, досліджуючи особливості формування професіональної мотивації спортсменів, ототожнює мотив з вищеназваними поняттями. У своїх працях він вивчав мотиваційну сферу спортсменів та динаміку мотивації в їх професійній діяльності;

6) предмети зовнішнього світу. Відомий психолог та засновник теорії діяння О.М. Леонтьєв стверджує, що зміна та розвиток потреб відбувається через зміну та розвиток предметів, які їм відповідають та в яких вони «опредмечуються» і конкретизуються. Потреба сама по собі ще не може бути мотивом. Тільки предмет, який в цей момент відповідає цій потребі є єдиним стимулом до діяння. Вчений дає наступне розуміння мотиву : «Предмет потреби – матеріальний чи ідеальний, чуттєво сприйнятний та наявний тільки в уяві, в мисленнєвому плані – ми називаємо мотивом діяння» [130];

7) умови існування, емоції. Одним із представників теорії емоцій є В.К. Вільнюс, який досліджував емоційну регуляцію поведінки людини. Зокрема, під мотивом він розуміє «предмет потреби, матеріальний чи ідеальний, який сприймається через органи відчуття. Оцінювальні та спонукальні переживання, «приєднуючись» до змісту предмета, разом доповнюють пізнання як «суб'єктивний полюс відображення» [87].

У своїй відомій праці «Мотив та мотивація» доктор психологічних наук Є.П. Ільїн наводить свої основні точки зору на поняття «мотив»: мотив як потреба; мотив як ціль (предмет задоволення потреби); мотив як спонука; мотив як намір; мотив як стійкі якості; мотив як стан; мотив як формулювання; мотив як задоволеність [83, с. 46].

Як бачимо, вчені-психологи, визначаючи поняття мотиву, здійснюють його підміну іншими схожими поняттями, з чим не можна цілком погодитись. Підмінюючи категорію мотив іншими поняттями, ми автоматично відмовляємось від його самостійного існування. На думку А.П. Музюкіна, «потяги, інтереси, бажання і т.д. – абсолютно самостійні психологічні категорії й стати в результаті будь-якого перетворення мотивом вони не можуть, тому що будь-яка із перелічених категорій із виникненням нової не припиняє своє існування, а продовжує своє існування поряд з нею» [152, с. 17].

Вищеназвані теорії, запропоновані вченими – психологами щодо визначення мотиву можуть підлягати частковій аргументованій критиці. До прикладу А. Маслоу змішує поняття мотивів та потреб, що є не зовсім правильним. Потреба – вихідна форма мотиваційного процесу, стан необхідності в чому-небудь для нормального функціонування. Вона може мати несвідомий та свідомий характер, при цьому лише останній може породжувати мотив. Теорія А. Маслоу не дає відповіді на питання про природу тих чи інших потреб, абсолютизує ідею про жорстку ієрархічність потреб, недостатньо враховує індивідуальні відмінності людей. Використання даної моделі потреб викликає труднощі зокрема у встановленні процесів та механізмів, пов'язаних з кожною з потреб. Бували випадки, коли людина одночасно керувалась мотивами вищих та нижчих рівнів (наприклад, в ім'я релігії або націоналізму здійснювала негожі вчинки) [207].

Ототожнюючи поняття «мотив» з потребою, ми автоматично віддаляємось від ідеальної мети, тому стає незрозумілим, чому мотив має ознаку цілеспрямованості в кримінальних правопорушеннях з умисною формою вини. У випадку прийняття потреби за мотив не можна відповісти на запитання «чому», «для чого» людина здійснює таку активність, незрозумілим є її мета та зміст [83, с. 50].

Розглядаючи теорію О.М. Леонтьєва «потреба-предмет-мотив», слід зазначити, що наявність предмета, до якого прагне суб'єкт не може бути єдиним критерієм діяльності. Адже діяльність сама по собі може бути

різноманітною. Наприклад, діяльність, яка відповідає функціональним потребам, основний зміст якої становить саме процес задоволення потреби. В цій ситуації процес досягнення предмета може напрацюватись до автоматизму (зняти книгу з полиці, включити магнітофон тощо). Крім цього, в деяких видах діяльності взагалі неможливо виділити предмет як засіб задоволення потреби. Як приклад, може слугувати задоволення людиною потреби в процесі бігу чи плавання, а також діяльність, яка відповідає потребі «уникнення» і направлена не на заволодіння предметом, а на позбавлення від нього. В обох випадках засобом задоволення потреби є сама діяльність, а не предмет [164].

Натомість сам О.М. Леонтьєв, заперечував теорію «мотив=емоція» та вважав, що самі по собі емоції не є мотивами. Для обґрунтування він наводив думку Джона Стюарта Мілля про «хитру стратегію щастя»: для того, щоб відчувати на собі емоції задоволення, щастя, треба прагнути не до їх переживання, а до досягнення таких цілей, які породжують ці переживання» [129].

Водночас багато понять, які використовуються вченими для позначення мотиву: «потяги, бажання, хотіння, переконання» характеризують міру усвідомлення мотиву. Потяг, як найменш усвідомлений мотив визначає лише загальний вектор активності людини. Воля людини ніяким чином не відображена, оскільки вона знаходиться під владою потягів. У разі виникнення усвідомленого зв'язку між потягом та предметом, сам потяг перетворюється у бажання. Бажання – більш усвідомлені мотиви, де простежується мета в загальних рисах, виникає бажаність предмета. Зародження бажань означає процес формування мети. Але лише в активній фазі можливе переростання бажання у хотіння. В іншому випадку бажання людини часто залишаються у мріях. Хотіння – достатньо усвідомлений мотив, який характеризується рішучістю та ініціативністю діяти певним чином, долаючи різноманітні труднощі. Переконання -найбільш стійкі та усвідомлені мотиви, котрі мають яскраве вольове забарвлення та регуляторний потенціал [142].

Всі вищеназвані форми мотивів мають спонукальний характер. Поряд з ними, юридична психологія виокремлює ще так звану групу притягальних мотивів, куди відносить інтереси (форма вияву пізнавальної потреби людини); мрії (усвідомлений в уяві образ бажаного); 3) ідеали (уявлення людини про те, що для неї є досконалим) [29, с. 51].

Багаторазові спроби психологів дати власне визначення поняттю «мотив» дали поштовх до його подальшого аналізу та дослідження науковцями інших галузей. В науці кримінального права дискусія щодо того, яким має бути єдине поняття мотиву мала тривалий та напружений характер. Перш за все це стосувалось того, чи може поняття мотиву в кримінальному праві мати психологічний зміст, чи воно повинно бути повністю трансформоване відповідно до предмета та методології кримінально-правової науки. На думку відомого криміналіста М.П. Чубинського, при характеристиці злочинних діянь необхідно використовувати поняття мотиву правомірної поведінки в якості мотиву протиправної поведінки, не змінюючи при цьому якості поняття [269, с. 14]. Б.В. Харазішвілі підкреслював, що юридична наука повинна користуватись тим поняттям мотиву, котре дає психологія. Введення власного поняття мотиву кримінальним правом вчений вважав ненауковим, адже мотив – завжди лише психологічна проблема [257, с. 4-5]. В іншому випадку, визначень мотиву може бути стільки, скільки існує галузей права [257, с. 27]. На думку Б.В. Харазішвілі, мотив – емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності даної поведінки й бажанням її здійснення. [257, с. 154].

Кардинально протилежної точки зору дотримувались вчені І.Г. Філановський, А.Б. Сахаров. Зокрема, І.Г. Філановський зазначав, що якщо в психології мотив діяння пояснює рушійні сили поведінки загалом, то в кримінальному праві він повинен відкрити специфічні рушійні сили злочинного діяння. Механічне перенесення в право того визначення, яке існує в психології, є неправильним, тому, що психологи відкривають джерела спонукань нормальної поведінки, а в кримінальному праві потрібно знайти джерела для

поведінки, яка відхиляється від норми [247, с. 41, 63]. Цим вчений і обґрунтовує необхідність створення в кримінальному праві власного поняття мотиву, яке буде сформоване на основі даних з психології, проте враховуючи специфіку правової науки. А.Б. Сахаров, досліджуючи питання особи злочинця, вперше в радянській кримінально-правовій науці вийшов за рамки розгляду особи злочинця тільки як суб'єкта злочину і спробував подивитись на цю проблему в ширшому плані – соціально-психологічному. Вчений також відстоював позицію врахування психологічних даних для кращого розуміння причин злочинності та мотивів які штовхають особу на вчинення злочину.

Вважаємо, що поняття «мотив» носить перш за все психологічний зміст. Тому повністю відкидати специфіку його трактування в психології не слід, адже це спотворює розуміння основних постулатів. Попри це, наука кримінального права, володіючи власним предметом та методологією, повинна розробити власне поняття мотиву, тому що без поняттєвого апарату не може існувати жодна наука. Погоджуємось з думкою Б.С. Волкова про те, що «психологічне та кримінально-правове поняття мотиву повинно співвідноситись як загальне та часткове, рід та вид» [52, с. 57]. На думку вченого, при встановленні змісту мотиву потрібно виходити з специфіки людської поведінки, яка наділена виключно соціально-психологічним змістом [52, с. 6]. Тому, поняттєвий апарат, вироблений наукою кримінального права, може поширюватись тільки на коло питань, які вона вивчає, при цьому опираючись на категоріальний апарат психологічної науки. Взявши за основу поняття «мотив», вироблене психологією, наука кримінального права покликана конкретизувати, розвивати та удосконалювати його.

Виходячи з цього, потрібно дослідити основні точки зору науковців з приводу трактування поняття «мотив» саме в науці кримінального права. Існує безліч позицій з приводу цього питання, але всіх їх тією чи іншою мірою поєднує твердження про те, що мотив – це спонукальна причина діяння. Саме спонука (те, що викликає бажання, потяг до чого-небудь, змішує діяти, робити щось певним чином) є основою для мотиву в будь-якому його прояві [17].

Характер та особливості формування цієї спонуки можуть бути різними. До прикладу, С.А. Тарарухін вважає, що мотив є усвідомленим спонуканням до вчинення конкретного діяння; А.В. Наумов стверджує, що мотив - усвідомлене спонукання до досягнення певної мети шляхом вчинення злочину; Д.П. Котов визначає мотив як породжену системою потреб усвідомлену та оцінену спонуку, прийняту особою за найкраще виправдання свого злочинного діяння; Б.С. Волков розуміє під мотивом те, що відображаючись у свідомості людини, спонукає її до вчинення злочину.

В радянських підручниках з кримінального права також можна простежити спільність думок авторів, які відносять мотив до спонуки: мотив злочину визначається як усвідомлена спонuka до конкретного діяння, іншими словами, джерело діяння, його рухома сила [118, с. 441]; ті внутрішні спонукання, якими керується суб'єкт при вчиненні злочину [235, с. 133]; обумовлені певними потребами та інтересами внутрішнє спонукання, яке викликає в особи рішучість вчинити злочин [236, с. 201].

Автори сучасних підручників з кримінального права підтримують позицію попередників у визначенні мотиву як спонуки, при цьому розвиваючи його зміст та значення: мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити ставлення особи до вчиненого [103, с. 173]; мотив – це не просте спонукання до дії, а спонукання свідоме, обумовлене бажанням досягти певної мети [223, с. 141]; мотив - усвідомлена або неусвідомлена спонuka внутрішнього характеру, що рухає людиною і посуває її до вчинення певного діяння [149, с. 213]; мотив – рушійна сила, яка визначає поведінку людини [252, с. 150].

Попри єдність думок вчених щодо віднесення мотиву до спонуки, бачимо певні розходження в самому характері цієї спонуки та джерелі її походження. Одні вчені вважають, що спонuka походить від потреби, інші – від предмета задоволення даної потреби. На сучасному етапі розвитку юридичної науки все частіше висловлюються твердження про можливість мотиву злочину мати не лише усвідомлений характер, але й несвідомий. Вважаємо цю думку не до кінця

обґрунтованою, зважаючи на те, що мотив належить до вольової поведінки, тому його неусвідомленість є неможливою. Будь-які твердження про несвідомий характер мотиву відсікає саме питання про механізм вольової поведінки.

Така розбіжність у думках вчених пов'язана на нашу думку з відсутністю чіткого розуміння наступних феноменів: що таке потреба, мета, спонукка, намір, яке співвідношення мотиву та мотивації тощо.

Різноманітність висловлених позицій обумовлено і складністю виникнення та закріплення поняття «мотив» в кримінальному законодавстві України. Кримінально-правова доктрина на початку свого формування рідко зосереджувалась на питанні мотиву надаючи йому функцію ознаки, що лише інколи має здатність впливу на призначення покарання. В сучасному своєму розумінні мотив як поняття з'являється вперше в Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. як кваліфікуюча ознака вбивства (вбивство з низьких мотивів) [109]. За коментарем до Кримінального кодексу 1927 р. під низькими мотивами слід розуміти «помсту, хуліганські мотиви, бажання позбавитися людини. Також слід відзначити існування корисливого мотиву, який враховувався при вчиненні майнових злочинів».

В Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. вже була вказівка на більшість мотивів, які є у чинному КК України. Проте визначення мотиву не знайшло свого законодавчого закріплення ні в кодексах радянських часів, ні в умовах української незалежності. Погоджуємось з думкою А.В. Савченка про необхідність законодавчого закріплення поняття мотиву злочину, який з психологічного погляду належить до специфічного різновиду завжди вмотивованої людської поведінки та діяльності [202].

В проєкті тексту Нового Кримінального кодексу України станом на 12.12.2021 року вперше запропоноване законодавче визначення поняття мотиву кримінального правопорушення. В ч.1 ст. 2.4.10 розділу 2.4 проєкту зазначається, що мотив вчинення кримінального правопорушення – усвідомлене внутрішнє спонукання особи до вчинення діяння, передбаченого

цим Кодексом. В загальному дане поняття відображає сутність мотиву, вказуючи на його основні ознаки: усвідомлений та вольовий (внутрішній) характер [191, 64].

Вважаємо за необхідне висловити позицію щодо ще однієї важливої ознаки мотиву кримінального правопорушення: його впливу на формування психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків (прямого чи непрямого умислу, кримінально-протиправної самовпевненості чи недбалості). Дуже часто встановлення мотиву, який лежить в основі вчинюваного суспільно-небезпечного діяння дозволяє встановити форму вини, з якою це діяння було вчинене. Як правило, стійкі та усвідомлені мотиви поєднуються з кінцевою метою; повний збіг мотиву й мети вчиненого діяння з конкретними наслідками свідчить про умисну форму вини. В кримінальних правопорушеннях, вчинених з необережності мотив не поширюється на суспільно-небезпечні наслідки, оскільки вони не виступають засобом актуалізації потреби. Такі мотиви завжди знаходяться поза рамками складу необережного кримінального правопорушення, тому ніколи не зазначаються законодавцем в нормах статей Особливої частини КК України. Натомість діяльність людини й в такому випадку завжди є вмотивованою. Мотив підвищеної самооцінки, «всемогутності» та самовпевненості формують кримінально-протиправну самовпевненість, тоді як мотив безвідповідального, часто егоїстичного характеру – кримінально-правову недбалість (детальніше про вплив мотивів на формування конкретного характеру психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків зазначено у п.2.2 Розділу 2).

Крім цього, слово «спонукання» відповідно до Академічного тлумачного словника української мови «є дією за значенням спонукати» [17]. А спонукати – викликати у когось бажання робити що-небудь; змушувати схилити, заохочувати. Більш точно мотив як психологічне явище відображає поняття «спонука» - те, що викликає бажання до чого-небудь, рішучість діяти певним чином.

Вважаємо за доцільне розширити визначення, запропоноване у проєкті Нового КК України у зв'язку впливом мотиву на формування конкретного виду вини.

Пропонуємо наступне визначення: **мотив кримінального правопорушення** – усвідомлена внутрішня спонука, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків. Таке визначення допоможе враховувати мотив кримінального правопорушення у всіх без винятку випадках та забезпечить єдність положень КК України та КПК України в питанні значення та статусу мотиву кримінального правопорушення.

Проблема вивчення питання мотиву кримінального правопорушення не обмежується лише неоднозначністю визначення його поняття. Важливим також є визначення переліку тих мотивів, що мають місце у кримінально-правовій науці та закріплені законодавчо і з'ясування яких допоможе правильно здійснити кваліфікацію діяння та призначити винному справедливе покарання. Класифікацію можна визначити як розподілення певного явища по окремим класифікаційним групам в залежності від обраного критерію. Можна говорити про подвійне значення класифікації у правовій науці: 1) як спеціального методу, використання якого підвищує ефективність правового регулювання; 2) як особливого прийому законодавчої техніки, застосування якого сприяє вдосконаленню нормативних актів та правового регулювання суспільних відносин [16].

Різноманіття мотивів, яке існує на сьогоднішній час висуває необхідність їх класифікації, тобто їх розподіл по групах відповідно до визначених критеріїв. Х. Хекхаузен, говорячи про важливість класифікації мотивів, зазначав, що «існує стільки різноманітних мотивів, скільки існує змістовно еквівалентних класів відносин «індивід-середовище». Ці класи можна розмежувати, ґрунтуючись на характерних цільових станах, прагнення до яких часто спостерігається у людей. В такому випадку ми маємо справу

з проблемою змістовної класифікації мотивів, складання їх переліку [254, с. 20].

Вчені-психологи, досліджуючи особливості формування мотиву також робили власні спроби класифікації мотивів. До прикладу, в основі мотиваційної класифікації спонук Ф. Лерша лежать загальноантропологічні міркування. Він розглядав так звані течії, рухомі форми, в яких людське буття спроможне себе реалізувати і поділяв їх на три групи : перша охоплює переживані потяги «вітального буття» (потяг до діяння, насолоди); друга включає переживані потяги «індивідуального Я» (потреба в самозбереженні, егоїзм, воля до влади тощо); третя група охоплює переживані потяги «надіндивідуального буття» (потяг до творчості, творча та любовна співучасть, художні потреби, релігійні пошуки).

На відміну від Ф. Лерша, Р. Кеттелла використовує для пояснення поведінки не функціональні, а лише диспозитивні зміни (мотив). Він наводить наступні мотиви поведінки: цікавість, сексуальність, товариськість, опіка, самоствердження, безпечність, голод, гнів, відраза, потреба в допомозі, підлеглість [10].

Система психології мотивації Кеттелла певною мірою породжує досить популярну пояснювальну класифікацію поведінки, що була запропонована Мак-Дауголлом. Будь-яку спрямованість поведінки вчений пояснював за допомогою інстинктів. Він склав першочерговий перелік інстинктів, кожному з яких зміг присвоїти власну емоцію: інстинкт польоту та емоція страху, що необхідний для виживання; інстинкт відштовхування та емоція огиди, крім тих, що набуті під впливом болю; інстинкт допитливості та емоція дива; інстинкт настирливості та емоція гніву, що має неабиякий сильний імпульс; інстинкт самозниження та самоствердження та емоції підкорення та піднесення; інстинкт батьківства та ніжна емоція; деякі інші інстинкти, де емоції є менш чітко виражені [5, с. 44-53]. І хоча через 20 років вчений удосконалив цей перелік, доповнивши його новими інстинктами, він був позбавлений чіткого змісту

та визначеності, оскільки часто змішуються мотиви та види діяльності, емоції та стани.

Точкою перетину всіх вищеназваних напрямків є робота видатного вченого Мюррея «Исследования личности». Він поставив в центр вчення поняття «потреби» як певного конструкта, що означає силу, яка організовує сприйняття, інтелект, волю і дію так, щоб змінити в певному напрямі наявну незадовільну ситуацію [8, с. 123-124]. Перелік психогенних потреб вчений наводить у алфавітному порядку. Таким чином виникла альтернатива всім попереднім класифікаціям.

Варто також відзначити модель мотивів, запропоновану А. Маслоу. Його класифікації набула неабиякої популярності тому, що вчений відокремлював не окремі мотиви, а їх групи, які були ієрархічно структуровані залежно від їх ролі в розвитку особистості. Низькі потреби – фізіологічні (голод, спрага, сексуальний потяг тощо); і далі по висхідній – потреба в безпеці і захисті від болю, страху, гніву; потім потреба у соціальних зв'язках (любові, ніжності, ідентифікації); наступними на черзі потреба у самоповазі, визнанні; найвищий рівень складають потреби в самоактуалізації, розумінні та усвідомленні [138].

Пізніше, опираючись на вчення попередника, відомий науковець у сфері психології Девід Мак-Клелланд у своїй праці «Досягнення суспільства» визначив власну класифікацію мотиваторів, якими володіє кожна людина: потреба в досягненнях, потреба в приналежності, потреба у владі. Залежно від домінантного мотиватора кожна людина володітиме власними індивідуальними характеристиками. За словами вченого, ці мотиватори є вивченими, тому його теорію часто називають теорією вивчених потреб. Кожна людина володіє трьома потребами у певному співвідношенні, яке напряму залежить від нашої культури, способу життя та життєвого досвіду [4].

Подібні спроби класифікації мотивів робились не один раз і з різних позицій. При цьому виділення мотивів та їх класифікація залежать напряму від того, як автори розуміють саму сутність мотиву та його зміст. Звичайно вищенаведені класифікації заслуговують уваги, оскільки вони повно

та різноманітно описують можливі мотиви поведінки, співвідносять їх з потребами, що дозволяє краще зрозуміти кожен окремо взятий мотив. Попри це, серед недоліків таких класифікацій слід назвати значну відірваність від життєвих ситуацій, в тому числі й від злочинів. Тому погоджуємось з думкою В.Н. Кудрявцева про те, що при вивченні мотивів злочину психологічний підхід до їх класифікації неодмінно потрібно доповнити юридичним.

Чи потрібна класифікація мотивів в юридичній літературі? Вважаємо, що скільки є позицій авторів, стільки класифікацій можна буде представити. Але справа не в їх кількості, а в тому, наскільки вони поглиблюють та удосконалюють наші знання про предмет дослідження і на цій основі допомагають удосконалити кримінальне законодавство та практику його застосування. Тому безперечно, класифікація мотивів в юридичній психології та в науці кримінального права дозволить нам ще більше пізнати мотив кримінального правопорушення, його істинний зміст.

Для того, щоб класифікація могла мати якісне кримінально-правове, кримінально-процесуальне та кримінологічне значення, необхідно, щоб її критерії відповідали наступним вимогам: стійкості (стабільність, незмінність в залежності від історичних умов); гнучкості (можливість його видозміни в залежності від законодавчих змін без втрати важливості); варіативність елементів (можливість виділити по обраному критерію різні види того чи іншого явища, що піддається класифікації); практичне значення (можливість застосування даного критерію класифікації на практиці).

В юридичній психології мотиви злочинів поділяють за джерелами утворення на: 1) мотиви особистого характеру (помста, ревності, заздрість тощо); 2) мотиви, що позбавлені прямого особистого характеру (хуліганський мотив, прагнення протидіяти законним вимогам представників закону) ; 3) мотиви, які зумовлені протиправною поведінкою потерпілого (наприклад, під час перевищення меж необхідної оборони) [131, с. 55].

За ступенем соціалізованості (за зменшенням) можна виділити такі групи криміногенних мотивів: 1) психологічного та соціального відчуження; 2)

ствердження і самоствердження; 3) емоційної розрядки і компенсації; 4) ризику та гри; 5) аморальності та збочення [142, с. 40].

Що стосується класифікацій мотивів злочинів у кримінально-правовій науці, варто розглянути варіанти класифікацій, запропонованих А. О. Герцензоном (1948 р.), Б.В. Харазишвілі (1963 р.), Б.С. Волковим (1965 р.), і П.С. Дагелем (1967 р.).

Професор А. О. Герцензон розподіляє всі мотиви на три основні групи: 1) контрреволюційні мотиви; 2) ниці (рос. мовою – «низменные»); 3) мотиви, обумовлені непостійністю та недисциплінованістю [239, с. 344]. Ця класифікація заслуговує уваги, оскільки вперше був виділений критерій для класифікації – моральна та правова оцінка. Автор вважає, що між мотивами першої та двох інших груп є кардинальна різниця, тому, що мотиви, які належать до контрреволюційних роблять злочини тяжким антисоціальним діянням, в той час як мотиви другої та третьої груп характерні для тих злочинів, які порушують соціалістичний порядок. Аналізуючи дану класифікацію слід зауважити її недопрацювання, а саме надмірну ідеологізованість та відсутність конкретного переліку мотивів, які входять до кожної з груп.

Класифікація Б.С. Волкова також має морально-правовий характер і розвиває теорію А.О. Герцензона. Вчений стверджує, що саме соціально-психологічний зміст та морально – етична оцінка - це ті основи, на яких повинна бути побудована класифікація мотивів злочину. Враховуючи це, Б.С.Волков поділяє мотиви на: 1) мотиви класового, ідейного та політичного характеру 2) ниці мотиви, що є різними формами прояву егоїзму 3) мотиви, які не мають ницого змісту [52, с. 40].

На відміну від свого попередника, вчений конкретно зазначає, які мотиви належать до вищеназваних груп та вказує на їх особливості. Перша група мотивів має виключно класовий зміст та характеризує відношення особи до державного устрою, до чинної ідеології та суспільного настрою. До цієї групи вчений відносить мотиви, що засновані на національних забобонах (мотиви національної ворожнечі та розбрату), релігійні мотиви та ін. Друга група

мотивів, на думку вченого, має найбільше кримінально-правове значення, оскільки вони найтісніше пов'язані з особою злочинця і характеризують його індивідуально-психологічні якості та особливості. До цієї групи відносяться такі мотиви: корисливість, хуліганські мотиви, помста, ревність, ненависть, заздрість, сексуальні потреби, прагнення уникнути неприємних наслідків, боягузтво, малодушність та ін. Вчений детально досліджує та аналізує кожен із вищеназваних мотивів і говорить про важливість їх встановлення саме для слідчо-судової практики. Мотиви третьої групи характеризуються тим, що вони можуть бути пробачені, зважаючи на неправомірність дій самого потерпілого або обставин, що склались в даній ситуації. До числа таких можна віднести: жалість до потерпілого, співчуття, мотиви, обумовлені виключно складними особистими та сімейними стосунками та ін.

Класифікації мотивів А.О. Гецензона та Б.С. Волкова мають загальний характер. Сучасні вчені, критикуючи ці класифікації, вказують в переважній більшості на їх неповний зміст.

Класифікація Б.В. Харазишвілі носить більш політичний характер. Він поділяє всі мотиви на дві основні групи : 1) мотиви, пов'язані з ідейними явищами, які поділяються на загальносоціальні (морально-політичні, естетичні та релігійні) 2) мотиви особистого та предметного характеру (ниці мотиви – егоїзм, користь, афективні мотиви тощо). [257, с. 51]. Погоджуємось з думкою А.Б. Сахарова про те, що ця класифікація має дуже загальний зміст і позбавлена практичного значення [204, с. 153-155].

Особливої уваги заслуговує класифікація П.С. Дагеля, який розділив всі мотиви за критерієм соціальної спрямованості на три групи: 1) суспільно небезпечні (антидержавні – класова ненависть, національна або расова ненависть тощо; та особисті ниці (користь, хуліганські спонування, помста, сексуальні спонування, ревності, кар'єризм, заздрість, а також мотиви, що впливають з релігійних та інших пережитків тощо); 2) суспільно-нейтральні (жалість, співчуття, родинні та інші почуття, сором, захоплення певними предметами або діяльністю); 3) суспільно корисні (хибно сприйняті інтереси

держави, організації, мотиви захисту від суспільно небезпечного посягання та ін.). [66, с. 162, 141]. Дана класифікація була піддана нищівній критиці в частині останньої групи мотивів. Зокрема, І. Г. Філановський зазначав, що з-поміж названих в законодавстві мотивів ні один з них не може бути визнаний суспільно корисним зважаючи на сутність самого злочину як антисоціального діяння [247, с. 60]. Сам критик класифікував всі мотиви на мотиви поведінки (альтруїстичні мотиви) та мотиви злочину, які поділялись на: 1) політичні; 2) корисливі; 3) інші особисті мотиви [247, с. 63].

Про так звані позитивні мотиви говорив і В.Н. Кудрявцев, який був автором комплексного підходу до класифікації злочинів. На його думку, необхідно вивчати як негативні мотив, які можна взяти з кримінального законодавства та позитивні, які існують у працях та дослідженнях відомих психологів. Він наводить власну таблицю негативних та позитивних мотивів (користь – безкорисність, хуліганство – любов до порядку, національна, расова чи релігійна ворожнеча – інтернаціоналізм тощо). Як зазначає автор, проти одного негативного мотиву можуть одночасно виступати декілька позитивних [113, с. 67-68].

Розширену класифікацію мотивів та мети умисних вбивств наводить у своїй праці вчений Д.В. Васяєв, використовуючи схожі до запропонованих вище групи : соціально-позитивні мотиви та цілі (мотиви та цілі захисту при вбивстві при перевищенні меж необхідної оборони, мета затримання суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення, мотив співчуття); соціально-нейтральні мотиви та цілі (мотиви ревності, що не пов'язані з правомірною діяльністю потерпілого, мотиви заздрощів, особистої неприязні, мотиви сорому та страху); соціально-негативні мотиви та цілі (корисливі спонукання, хуліганські спонукання, мета полегшити або приховати інше кримінальне правопорушення, мотив помсти за правомірну діяльність потерпілого, мотив кровної помсти, мотиви політичної, ідеологічної, расової, національної, релігійної ненависті чи ворожнечі, мета використання органів чи тканин потерпілого) [42].

На думку С.А. Тарарухіна, класифікація мотивів залежно від об'єктів злочинів носить дуже обмежений характер. Тому вчений поділяє мотиви на групи залежно від джерела їх виникнення та їх соціальної значущості на суспільні та особисті. Але більш вагоме значення має класифікація мотивів залежно від джерел їх виникнення і специфіки відносин та інтересів, які в них відображаються. За цими ознаками С. А. Тарарухін поділяє всі мотиви на: 1) мотиви, що обумовлені особистими потребами та інтересами, а також неправильними відносинами, що склались у взаємовідносинах з оточенням (користь, помста, ревності, сексуальні потреби, особиста заінтересованість тощо); 2) мотиви, що не мають особистого змісту та значення і не пов'язані із задоволенням особистих потреб та інтересів винного (хуліганські потреби, мотиви, що протидіють законній діяльності службових осіб тощо); 3) ситуаційні мотиви поведінки, що викликані протиправною поведінкою потерпілого (при перевищенні меж необхідної оборони, в стані сильного душевного хвилювання, а також при порушенні умов крайньої необхідності). [225, с. 22-26].

Досліджуючи вчення українських вчених у питанні класифікації мотивів злочинів, варто також відзначити досить цікаві напрацювання.

До прикладу, Р.В. Вереша підтримує класифікацію, запропоновану П. С. Дагелем про поділ мотивів на суспільно небезпечні, суспільно нейтральні та суспільно корисні, вважаючи її найбільш точною серед усіх можливих варіантів. До першої групи вчений відносить мотиви, які утворюють склади умисних злочинів (хуліганський мотив, мотив расової, національної, релігійної нетерпимості, мотив помсти). До другої групи належать ті мотиви, які призводять до вчинення злочинів з необережності (родинні почуття, сором, захопленість, образа). До третьої групи вчений відносить мотиви, якими керується особа при вчиненні злочину за обставин, що виключають злочинність діяння, але перевищують їх допустимі межі (мотив співчуття, альтруїзм, виконання обов'язку) [44, с. 362].

В.К. Гришук в підручнику з Кримінального права наводить власну таблицю класифікації мотивів злочину, відповідно до якої всі мотиви поділяються на: 1) мотиви низького морального змісту (корисливість, помста, заздрість, садизм тощо); 2) мотиви, що позбавлені низького морального змісту (неправильно сприйняті інтереси служби, альтруїзм, сором тощо); 3) мотиви, що є суспільно корисними або суспільно прийнятними (реакція особи на погрозу, примус, бажання виконати законний наказ тощо). Як бачимо, дані класифікації вчених розроблені під впливом тих класифікацій, які були запропоновані російськими вченими [62, с. 293, 123].

Власну класифікацію мотивів злочинів також розробив вчений П.Л. Фріс. На його думку, всі мотиви злочину слід поділяти на наступні групи: 1) антисоціальні (політичні, насильницько-агресивні, корисливі, корисливо-агресивні та ін.); 2) асоціальні (егоїстичні, анархо-індивідуалістичні та ін.); 3) псевдосоціальні (мотиви окремих соціальних груп, які суперечать кримінально-правовим нормам, інтересам окремих осіб та суспільства в цілому); 4) протосоціальні (при переростанні соціально сприйнятливих мотивів у мотиви злочину (напр., при вчиненні злочину при перевищенні меж необхідної оборони та ін.). Крім цього, вчений також підтримує думку про можливість поділу мотивів на такі, що мають низький характер (напр. користь, помста, хуліганський мотив) та ті, що не несуть антисоціального навантаження і можуть бути оцінені як соціально-сприйнятні (співчуття, жалість та ін.) [252, с. 182].

Схожу класифікацію мотивів в межах вчинення умисних вбивств надає О.М. Цільмак, додаючи до неї ще одну групу мотивів – патологічні, до яких вчений відносить певні маніякальні ідеї (манію ревнощів, величі), надцінні ідеї (очищення суспільства від «бруд» тощо) [264].

Такі класифікації є цілком логічними та актуальними, критерієм якої є ступінь тяжкості та соціальна спрямованість мотивів. Слід доповнити, що псевдосоціальні мотиви формуються на основі неправдивої дружби, яка призводить до агресивно-насильницьких сутичок або на основі неправдивих

корпоративних відносин, наслідком яких можуть стати вчинення економічних злочинів чи злочинів проти правосуддя.

Слід звернути увагу на розширену класифікацію мотивів злочинів, запропоновану А. В. Савченком, який комплексно підійшов до вивчення даного питання. Всі мотиви, на його думку, слід поділяти на шість груп, залежно від певних вихідних критеріїв. За критерієм змісту : 1) ідейні; 2) політичні; 3) релігійні; 4) націоналістичні. За часом виявлення у злочинах: 1) мотиви постійного виявлення; 2) мотиви тривалого виявлення; 3) мотиви короткочасного виявлення. За силою виявлення (тобто за показником виразності непереборного бажання особи вчинити злочин): 1) сильні; 2) помірні; 3) слабкі. За мірою сталості (за наявністю у всіх інших видах поведінки особи та збереженням у складних умовах існування): 1) сильноусталені; 2) середньоусталені; 3) слабоусталені. За безпосереднім виявом у злочині: 1) реальні або актуальні; 2) потенційні. За мірою їх домінування: 1) домінуючі; 2) факультативні. Звичайно дана класифікація має широку сферу застосування і детально висвітлена у праці автора «Мотив та мотивація». Попри це автор ігнорує важливі критерії для класифікації, розроблені іншими вченими й через це дана класифікація частково втрачає своє практичне застосування [202].

Вважаємо, що всі вищенаведені класифікації мотивів кримінальних правопорушень мають право на існування. Оскільки мотив кримінального правопорушення є фундаментом для формування конкретного характеру психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків, вважаємо необхідним провести першочергову класифікацію мотивів за цією ознакою, а вже потім наводити класифікацію і за іншими (додатковими критеріями), які мають зв'язок з кримінально-правовою та психологічною характеристикою мотиву.

Залежно від того, який характер психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння і наслідків формує мотив кримінального правопорушення, їх слід поділити на: 1) мотиви, які формують умисні

кримінальні правопорушення. Це ті мотиви, котрі зазначені законодавцем в статтях Особливої частини КК України і ті, що є домінуючими і найчастіше зустрічаються в судовій практиці вчинення умисних кримінальних правопорушень (корисливий мотив, хуліганський мотив, мотив расової, національної, релігійної нетерпимості, мотив ревнощів, мотив заздрощів, мотив явної неповаги до суспільства, мотив помсти, сексуальні мотиви); 2) мотиви, які формують необережні кримінальні правопорушення: 2.1) мотиви кримінально-протиправного, самовпевненого діяння (мотив самоствердження, мотив самовпевненості, мотив всемогутності, мотив надмірного визнання своєї цінності, значимості тощо). 2.2) мотиви кримінально-протиправного недбалого діяння (мотив байдужості, мотив егоїзму, мотив неуважності, мотив презирства та зневаги). В залежності від родового об'єкта необережних кримінальних правопорушень, мотиви можуть набувати особливого характеру (наприклад, при вчиненні необережних транспортних кримінальних правопорушень найбільш поширеними мотивами є егоїзм, вияв правового нігілізму, мотив наслідування інших, мотив показати найкращі якості водіння, мотив розгубленості; при вчиненні необережних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи досить часто зустрічаються так звані позитивні мотиви: мотив особистого захисту, мотив перешкодити вчиненню кримінального правопорушення, мотив надати допомогу, послугу; при вчиненні службових необережних кримінальних правопорушень - мотив переоцінки своїх професійних якостей та вмінь, мотив недобросовісного виконання покладених на особу обов'язків; при вчиненні необережних екологічних кримінальних правопорушень – мотив егоїзму, мотив недбалого відношення до інтересів суспільства, мотив невиправданої жорстокості тощо).

Залежно від наявності або відсутності мотивів в межах юридичного складу кримінальних правопорушень: 1) мотиви, як конструктивні ознаки складів кримінальних правопорушень (ті, що безпосередньо зазначені законодавцем у складах кримінальних правопорушень чинного КК України, мають вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень: корисливий мотив,

хуліганський мотив, особисті мотиви, мотив расової, національної, релігійної нетерпимості, мотив явної неповаги до суспільства); 2) мотиви, які знаходяться поза межами складу кримінального правопорушення (ті, які не зазначені в тексті статей Особливої частини КК України, але які впливають на призначення покарання: мотив помсти, ревнощів, заздрощів та ін.). Дослідженню та врахуванню при розгляді та розслідуванні кримінальних справ підлягають мотиви як першої, так і другої груп, що є важливим для забезпечення однаково важливої ролі всіх існуючих мотивів кримінальних правопорушень.

Залежно від ролі мотиву у складі кримінального правопорушення: 1) мотив як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення (ст. 148 КК України та ін.); 2) мотив як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 129 КК України та ін.); 3) мотив як особливо кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 297, ч. 3 ст. 332 КК України та ін.).

Залежно від характеру: 1) мотиви, що мають ниций характер, до яких належать: 1.1.) ниці мотиви особистого характеру (ті, які виражають виключно індивідуальні інтереси та потяги людини. Ці мотиви широко відомі в законодавчій та слідчо-судовій практиці : користь, хуліганський мотив, мотив помсти, ревнощів); 1.2.) ниці мотиви соціально-світоглядного характеру (ті мотиви, що формуються під впливом соціуму та світогляду і як правило мають неоднорідний характер: мотиви расової, національної, релігійної нетерпимості).

Оскільки поняття ницих мотивів є оціночним, слід визначити певні критерії, за якими мотив може бути віднесений до такого, що має ниций характер. Мотив можна вважати таким, що має ниций характер, якщо законодавець розглядає його таким, що підвищує суспільну небезпечність діяння [195]. Наприклад, до ницих можна віднести мотиви, які описані у кваліфікуючих складах злочинів (корисний, хуліганський мотив, мотив, расової, національної релігійної нетерпимості є ницими, оскільки підвищують небезпечність вбивства й посилюють покарання за нього (п. 6, п. 7, п. 14 ст. 115

КК України). Крім того, до них слід відносити ті мотиви, які входять до обставин, що обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України) [106].

2) мотиви, що позбавлені нищого характеру (суспільно-нейтральні мотиви). Сюди можна віднести в першу чергу мотиви неправдиво зрозумілої необхідності. Психологія таких потреб обумовлена специфічними умовами відбуття служби та відносинами підпорядкування, які породжують в окремих людей бажання боротись будь-якими способами, в тому числі й методом вчинення суспільно-небезпечних діянь. Звичайно, такі мотиви не потрібно зводити лише з певними установами чи організаціями. Сюди відносяться ті мотиви, в яких відсутня особиста вигода (альтруїстичні мотиви, реакція на протиправну чи аморальну поведінку потерпілого тощо).

Залежно від змісту, визначеного у КК України: корисливі мотиви, хуліганські мотиви, мотиви расової, національної, релігійної нетерпимості, особисті мотиви (помста, ревності та ін.). Всі запропоновані класифікації в тому числі й наша є умовними та невичерпними. Скільки існує мотивів, стільки їх класифікацій може бути. Проте значення класифікацій мотивів дозволить встановити конкретність використання законодавчих термінів та удосконалити чинні кримінально-правові норми.

Не менш важливим є питання кримінально-правового значення мотиву кримінального правопорушення. В п.1.1 Розділі 1 дисертації ми аналізували роботи представників різних шкіл кримінально-правової доктрини про важливість вивчення мотиву як психологічного компонента мотиваційної сфери особи. В науці кримінального права мотив набуває іншого значення, зважаючи її на предмет та завдання. В переважній більшості вчені визначають вплив мотиву на кваліфікацію злочину та призначення покарання. До прикладу, М.І. Печніков зазначав, що «мотив злочину враховується при вирішенні питання про тяжкість злочину (його класифікацію), кваліфікацію злочину та призначення виду і розміру покарання» [172, с. 6].

Такої ж думки відносно кримінально-правового значення мотиву були Б. В. Харазішвілі, С.А. Тарарухін та ін. Натомість І.Г. Філановський

не обмежується лише названими двома аспектами впливу мотиву. На думку вченого, значення мотиву злочину не вичерпується його впливом на вирішення питання кваліфікації злочинів та призначення покарання. Мотив повинен бути всесторонньо врахованим при реалізації кримінально-правової відповідальності в цілому. Конкретно мотив злочину повинен також братись до уваги при поступовому розв'язанні наступних питань: 1) визначення ступеня суспільної небезпеки діяння і ступеню суспільної небезпеки особи, що дуже важливо при застосуванні положень кримінального кодексу в питанні звільненні особи від кримінальної відповідальності; 2) кваліфікація злочинів; 3) визнання особи небезпечним рецидивістом; 4) призначення виду та розміру покарання; 5) визначення у вироку режиму утримання в місцях позбавлення волі; 6) визначення конкретних причин конкретних злочинів 7) індивідуалізація виконання покарання [247, с. 56].

Схожу позицію щодо кримінально-правового значення мотиву можна спостерігати і у Б.С. Волкова та А.П. Музюкіна. Зокрема, Б.С. Волков зазначає, що «мотив більше, ніж будь-яка інша ознака має вплив на морально-етичну оцінку вчиненого, і безумовно має великий вплив на визначення ступеню суспільної небезпеки діяння та індивідуалізації покарання» [52, с. 81]. А.П. Музюкін також обґрунтовує думку, про першочерговий вплив мотиву на суспільну небезпечність діяння. «Особа, яка керується злочинними мотивами «підриває» суспільне відношення. В таких мотивах виражається негативне відношення особи до соціальних цінностей, які охороняються кримінальним законом. Таким чином, виражаючи конкретний ступінь негативного відношення особи до суспільних інтересів, мотив характеризує міру суспільної небезпеки злочину». Вчений також деталізує роль мотиву при диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Це можливо завдяки проведенню класифікації засуджених задля обґрунтування системи впливу на них, вироблення кінцевої оцінки результату діяльності органів кримінально-виконавчої системи, прогнозування поведінки засуджених в період відбуття покарання і після їх звільнення [152].

О.І. Рарог, розглядаючи мотив та мету в тісному взаємозв'язку називає їх основні чотири функції в кримінальному праві: 1) вони відіграють роль тих ознак, які надають діянню кримінально-караного характеру та відмежовують злочини від незлочинних діянь; 2) мотив та мета, які зазначені в складі злочину як обов'язкові ознаки, можуть розмежовувати один злочин від іншого, тобто визначати кваліфікацію за різними кримінально-правовими нормами; 3) включення мотиву та мети в диспозицію кримінально-правової норми може створювати кваліфіковані склади злочину; 4) мотив та мета, не будучи включеними в диспозицію конкретної кримінально-правової норми, можуть грати роль обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання [195].

О.І. Думанська, досліджуючи мотив злочину як результат мотиваційного процесу, виділяє наступне юридичне значення мотиву: 1) мотив може бути обов'язковою ознакою складу злочину, якщо законодавець зазначає його в конкретному складі злочину; 2) мотив може змінювати кваліфікацію, тобто бути ознакою, за допомогою якої формується склад того ж злочину з пом'якшуючими або обтяжуючими обставинами; 3) мотив може бути ознакою, яка без зміни кваліфікації пом'якшує чи обтяжує кримінальне покарання, якщо мотив не зазначений як обов'язкова ознака конкретного складу злочину і не передбачений як кваліфікуюча ознака (при застосуванні ст. 64 Кримінального кодексу РФ, а також при застосуванні інституту кримінального покарання та відтермінування вироку) [72, с. 64-65].

Сучасні українські науковці також мають деякі напрацювання у сфері визначення кримінально-правового значення мотиву, враховуючи специфіку українського кримінального законодавства. У своїй науковій праці «Мотив та мотивація злочину» А.В. Савченко наводить думку про значення мотиву злочину дуже схожу з тією, що свого часу висловлював І.Г. Філановський. Автор також визначає вплив мотиву і на здійснення процесу кваліфікації злочинів, і на визначення засудженому режиму тримання у місцях позбавлення волі й на застосування заходів щодо виправлення засуджених тощо [202]. Тобто

дана позиція не має цілковитої новизни, оскільки вчений практично цитує слова І. Г. Філановського.

Про важливість доведення факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину вказує П.Л. Фріс : «Кримінально-правове значення мотиву, мети та емоційного стану полягає в тому, що, входячи в структуру суб'єктивної сторони складу злочину, вони підлягають доведенню в ході досудового розслідування та судового слідства по кримінальній справі та повинні бути враховані при винесенні обвинувального вироку (ст.ст. 64, 334 КПК України)». Також автор підтримує думку про вплив мотиву на конструювання законодавцем кваліфікованих (особливо кваліфікованих) або привілейованих складів злочинів, а також врахування його як ознаки, що пом'якшує або обтяжує покарання [252, с. 151-152].

Кримінально-правове значення мотиву і мети злочину В.К. Гришук зображує у вигляді таблиці. «Мотив та мета є обов'язковими (необхідними) ознаками злочину: 1) коли законодавець прямо вказує на них як на обов'язкові ознаки складу злочину (ст.ст. 109, 110, 113, 148 КК України); 2) коли законодавець вказує на них як на обов'язкові (необхідні) ознаки кваліфікованих складів злочинів (п. 6, 7, 9 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 та ін. КК України); 3) мотив і мета, в тих випадках, коли вони не вказані в диспозиції норми кримінального закону як обов'язкові, можуть виконувати пом'якшуючих або обтяжуючих ознак (ст.ст. 185, 186 КК України) 4) коли мотив або мета є обов'язковими ознаками складів злочинів, то такі злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом [62, с. 120]. Попри таку розгорнуту позицію, автор ігнорує значення мотиву за межами юридичного складу злочину (при призначенні виду та розміру покарання), а вказує лише основні моменти впливу мотиву на кваліфікацію злочинів, тому така таблиця є неповною.

Вважаємо за необхідне також внести певні уточнення у вищезазначені позиції авторів щодо кримінально-правового значення мотиву. Відсутність мотиву як обов'язкової ознаки певних складів кримінальних правопорушень не завжди свідчить про відсутність самого правопорушення. До прикладу ст. 172

КК України (Грубе порушення законодавства про працю) говорить наступне: «Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю – карається...» [106].

Як бачимо, в даній ситуації мотив зазначається не як абсолютно обов'язкова ознака складу злочину, а як альтернатива. Тобто, якщо в даному складі злочину будуть відсутні особисті мотиви, але буде наявна ознака повідомлення ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційних чи пов'язаних з ними порушень, склад злочину буде присутній.

Багато вчених говорять лише про значення мотиву як пом'якшуючої та обтяжуючої обставин, що є досить обмеженим твердженням. Д.І. Масол зазначає, що мотив та мета впливають і на ступінь тяжкості вчиненого злочину, про що говорить Постанова Пленуму ВС №7 від 24.10.2003 р., а також може мати вплив на застосування ст. 69 та ч. 1 ст. 75 КК України [140].

З урахуванням вищенаведених позицій науковців, пропонуємо узагальнити всі висловлені позиції та визначити наступне кримінально-правове значення мотиву кримінального правопорушення: в межах юридичного складу кримінального правопорушення мотив: 1) виступає в якості обов'язкової ознаки основного складу кримінального правопорушення (ст.ст. 148, 232, 299, 319, 365-3, 357, 430 КК України), без якої взагалі не може бути відповідного правопорушення, або в якості альтернативи (ст.ст. 172, 218-1, 219 КК України), коли мотив зазначений законодавцем поряд з іншою альтернативною ознакою. В такому випадку навіть за відсутності мотиву, але за наявності іншої обов'язкової ознаки, склад кримінального правопорушення присутній; 2) в певних випадках мотив виступає кваліфікуючою ознакою складів кримінальних правопорушень, підвищуючи суспільну небезпеку діяння та кримінально-правові наслідки для суб'єкта кримінального правопорушення (п. 6,7,9 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 КК

України та ін.); 3) теоретично мотив може мати статус і привілейованої ознаки, зменшуючи суспільну небезпеку діяння (ст. 118 КК України, де мотив пов'язаний з метою захисту винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно-небезпечного посягання). На відміну від кримінального законодавства зарубіжних країн, питання про значення мотиву як привілейованої ознаки складу кримінального правопорушення є недостатньо вивченим; 4) в більшості випадках відсутність вказівки на мотив не означає його повну відсутність. До прикладу в розділі VI КК України «Кримінальні правопорушення проти власності» корисливий мотив має контекстуальний характер та прямо не зазначається законодавцем в статтях даного розділу, хоча його наявність є зрозумілою; 5) вказівка на мотив як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення свідчить про вчинення його з умисною формою вини. Про значення мотиву при вчиненні кримінальних правопорушень з необережності ми розглянемо в наступному розділі дисертації, але вони, як правило, не зазначаються законодавцем в якості ознаки складу кримінального правопорушення.

Поза межами юридичного складу кримінального правопорушення мотив: 1) має вплив на визначення ступеню тяжкості вчиненого діяння; 2) може виступати в якості обтяжуючої та пом'якшуючої обставини при визначенні виду та розміру покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66, п.п. 3,4 ст. 67 КК України); 3) підлягає обов'язковому доведенню при розслідуванні та розгляді кримінальних справ; 4) в деяких випадках може впливати на застосування покарання більш м'якого ніж передбаченого законом на підставі ст. 69 КК України або звільнення особи від кримінального покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

Оскільки політика боротьби зі злочинністю містить 4 основні складові: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну (профілактичну) політики, які перебувають у тісному взаємозв'язку і разом забезпечують існування правових ідеологій, доцільним

буде виокремити значення мотиву кримінального правопорушення в межах кожної із політик.

Зокрема кримінально-процесуальне значення мотиву кримінального правопорушення полягає в тому, що він : 1) є важливим елементом доказування у кримінальних справах (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України); 2) є ознакою, яка обов'язково підлягає зазначенню у мотивувальній частині вироку у разі визнання особи винуватою (п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України); 3) повинен бути зазначений в обов'язковому порядку у обвинувальному акті, який складається слідчим та затверджується прокурором у процесуальному порядку, у разі якщо він є ознакою, що пом'якшує чи обтяжує покарання у конкретній справі (п. 6 ч. 2 ст. 291 КПК України) [111].

Неврахування та незазначення мотиву кримінального правопорушення у матеріалах кримінальної справи є підставою для скасування чи зміни вироку.

Кримінально-виконавче значення мотиву кримінального правопорушення полягає в тому, що він: 1) враховується при обранні засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 4 ст. 6 КВК України); 2) враховується при призначенні заходів стягнення до осіб, засуджених до обмеження волі та позбавлення волі (ч. 4 ст. 69, ч. 1 ст. 134 КВК України); 3) враховується при роботі з неповнолітніми засудженими під час виконання ними покарань [105].

В кримінологічних (профілактичних) цілях повний аналіз мотиву кримінального правопорушення дозволяє найбільш повно: 1) встановити причини та умови злочинності загалом та її окремих видів; 2) охарактеризувати динаміку та географію злочинності загалом та окремих її видів; 3) розробити ефективні засоби запобігання вчинення конкретних кримінальних правопорушень; 4) дослідити особливості формування особи злочинця, здійснити їх типологію тощо.

Мотив кримінального правопорушення не позбавлений і криміналістичного значення. Зокрема, під час застосування деяких прийомів криміналістичної тактики (допиту підозрюваного, потерпілого та свідків кримінального правопорушення) особлива увага повинна бути приділена

встановленню істинних мотивів вчиненого суспільно-небезпечного діяння. За наявності у підозрюваного декількох мотивів кримінального правопорушення необхідним є встановлення кореляційних зв'язків між ними та іншими елементами у складі криміналістичних характеристик певних видів кримінальних правопорушень.

Висновки до РОЗДІЛУ 1

У розділі:

1) Констатовано, що мотив був, є та залишається предметом дослідження різних наук: психології, філософії, медицини, соціології, права. Цікавість до аналізу та розуміння мотиву людської поведінки обумовлено розвитком суспільної свідомості внаслідок політичних, економічних та соціальних змін, які відбувались в державі та суспільстві в конкретні історичні періоди.

2) Аргументовано, що передумовами для дослідження мотиву у кримінально-правовій доктрині стало наближення мотиву до правової науки, дослідження мотиву правової поведінки, виникнення та розвиток юридичної психології.

3) Встановлено, що мотив злочину на ранніх етапах свого становлення розглядався представниками класичної наукової школи, антропологічної наукової школи та соціологічної наукової школи, кожна з яких налічувала представників з різних куточків світу.

4) Обґрунтовано, що саме наукові напрацювання представників шкіл кримінально-правової доктрини дали поштовх для дослідження мотиву радянськими та сучасними зарубіжними та вітчизняними вченими. Проте, попри численну кількість праць, присвячених проблемі мотиву, вона потребує подальшого дослідження та наукового переосмислення.

5) Встановлено, що ставлення законодавця до статусу та закріплення мотиву в законодавстві зарубіжних країн на пряму залежить від належності

країни до певної правової сім'ї: романо-германської, англо-саксонської, релігійної, традиційної.

6) Доведено, що мотив в законодавстві зарубіжних країн може існувати в якості обставини, яка має вагомий вплив на індивідуалізацію покарання, а також в якості спеціальної обставини суб'єктивної сторони (країни романо-германської правової сім'ї); мати безпосередній зв'язок з виною (країни англо-саксонської правової сім'ї); бути елементом умислу (країни мусульманської правової сім'ї); мати невизначений зміст та характер (країни традиційної правової сім'ї).

7) Визначено, що поняття «мотив» не може ототожнюватись з іншими суміжними поняттями (потяг, потреба, інстинкт, інтерес тощо), оскільки має самостійне значення та особливі ознаки.

8) Обґрунтовано, що кримінально-правове визначення мотиву повинно формуватися на основі його психологічного розуміння як базису і з урахуванням специфіки предмета дослідження та методології кримінального права як науки.

9) Встановлено, що у всіх визначеннях поняття мотив кримінального правопорушення, які були запропоновані науковцями в галузі кримінального права була упущена ознака його впливу на формування конкретної форми та виду вини. Пропонується наступне визначення: мотив кримінального правопорушення - усвідомлена внутрішня спонука, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків.

10) З урахуванням всіх поглядів на можливу класифікацію мотивів кримінального правопорушення зокрема, пропонується поділ мотивів залежно від того, який вид вини діяння формують мотиви кримінального правопорушення на: 1) мотиви, які формують умисні кримінальні правопорушення. 2) мотиви, які формують необережні кримінальні правопорушення: 2.1) мотиви кримінально-протиправного, самовпевненого діяння; 2.2) мотиви кримінально-протиправного недбалого діяння. Класифікація мотивів кримінальних правопорушень можлива і за іншими,

додатковими критеріями, які враховують кримінально-правові та психологічні ознаки мотиву.

11) Доведено важливість кримінально-правового значення мотиву в межах юридичного складу кримінального правопорушення, так і поза його межами. Встановлення кримінально-правового значення мотиву кримінального правопорушення є необхідним для доведення в ході досудового розслідування та судового розгляду для здійснення подальшої правильної класифікації діяння та призначення покарання.

РОЗДІЛ 2

МОТИВ ЯК КОНСТРУКТИВНА ОЗНАКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

2.1. Мотив як наскрізне кримінально-правове поняття

Стрімкі перетворення в нашій державі, які стосуються всіх сфер суспільного життя все частіше вимагають від державних органів прийняття нових нормативно-правових актів та внесення змін у чинне законодавство. На жаль, кількісний показник прийнятих змін не завжди може відповідати якісному, що ставить під сумнів основні критерії, яким повинен відповідати кожен нормативний акт. Одним із таких важливих критеріїв є єдність термінологічних понять, що є запорукою ефективності будь-якого законодавства.

В кримінальному праві проблема термінології набуває особливо важливого значення. Встановлення певних меж між правомірною та протиправною поведінкою – важливий момент правотворчої й правозастосовної діяльності. Тому кожне поняття, яке існує в чинному Кримінальному кодексі повинно бути максимально точним та чітким для розуміння. Розширене судове тлумачення певного терміну може привести до викривленого змісту кримінально-правової заборони та може суттєво порушити законні права та свободи громадян. Значно звужене тлумачення відповідного терміну може привести до обмеженого тлумачення, що тягне за собою необґрунтоване звуження меж кримінально-правової охорони.

Досліджуючи можливі шляхи уніфікації нормативно-правової термінології у сфері кримінального провадження слід звернути увагу на такі основні недоліки сучасної кримінально-правової термінології: позначення одним терміном декількох різних понять або декількома поняттями одного

терміну; відсутність у деяких термінах чітких дефініцій; використання як термінів слів, що мають експресивне забарвлення тощо.

Питанню кримінально-правової термінології присвячена чимала увага зокрема у науковій площині. Зокрема група науковців (Т.С. Коханюк, Н.Ф. Кузнєцова та ін.) виступають за введення до КК України окремого розділу, який стосуватиметься термінології та термінологічних зворотів [101].

Крім цього, у 2010 році Комітетом з питань правоохоронної діяльності було розроблено Проект рекомендацій, однією з пропозицій якого є виокремлення визначень кримінально-правових понять у самостійний розділ КК України опираючись на досвід законодавства зарубіжних країн. Знайдено можливі концептуальні варіанти розміщення даного розділу: а) наприкінці Загальної частини КК України (із визначенням термінів, які наведені лише в Особливій частині); б) на початку Загальної частини (із визначенням термінів, які наведені як в Загальній, так і в Особливій частинах КК України); в) на початку Загальної частини (із визначенням термінів, які наведені у Загальній частині КК України) та на початку Особливої частини (із визначенням термінів, які наведені в Особливій частині КК України).

Відомий український правознавець-кримінолог М.І. Хавронюк обґрунтовує необхідність та важливість створення окремого Словника кримінально-правових термінів, який можна розташувати як окрему статтю у розділі I чи як окремий розділ I- I, чи розділ XVI Загальної частини КК України [255, с. 618].

Актуальною на сьогодні є думка І.В. Козича щодо необхідності виділення окремого структурного елемента Кримінального кодексу, присвяченого тлумаченню термінів, особливо оцінних та наскрізних понять. Введення такого елементу буде показником якісної системності та структурності наступного КК України [92].

Вся важливість виокремлення та введення термінологічного розділу в чинний КК України обумовлено існуванням так званих «наскрізних» понять. Кримінальне право як системна галузь права може оперувати поняттями іншої

галузі права, при цьому не втрачаючи своєї специфіки у використанні даного поняття. Вперше визначення наскрізних кримінально-правових понять ввів в кримінально-правову доктрину В.О. Навроцький. На його думку, наскрізними поняттями слід вважати такі, які використовуються неодноразово і мають одне й те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту чи норми кримінального права вони використовуються, ознаки якого складу кримінального правопорушення позначають. Такі поняття зокрема покликані стабілізувати правову систему, забезпечити якість та правову визначеність у законодавстві, спростити праворозуміння кримінального закону суб'єктами права та громадянами [154].

Дещо іншу позицію щодо ознак наскрізних кримінально-правових понять висловлює В.В. Гапончук. Зокрема він вказує на недоцільність виокремлення як самостійної ознаки наявності у наскрізних поняттях однакового значення, оскільки наявність різних значень кримінально-правових понять – це дефект кримінально-правового регулювання, а тому її недоцільно включати у доктринальну дефініцію поняття «наскрізні кримінально-правові поняття» [56].

М.А. Рубашенко відзначає доцільнішим використовувати слово «наскрізний кримінально-правовий термін» замість «наскрізне кримінально-правове поняття» зважаючи на те, що порушена проблематика якраз і полягає в забезпеченні однозначності в умовах неоднакового використання терміну у законодавстві різних галузей права [199]. На нашу думку, використання слів «термін» та «поняття» у сфері кримінально-правової науки одночасно не є критичним, адже розуміння даних слів не викликає суттєвих розбіжностей. Сам «термін» використовується для позначення певного поняття і застосовується для пізнання ряду об'єктів у конкретній науковій галузі.

З вищенаведених визначень можна виокремити найважливіші критерії, яким повинно відповідати «наскрізне кримінально-правове поняття»: а) поняття повинно бути використане в КК України декілька разів (при цьому точна кількість зазначення поняття не важлива) б) поняття повинні

використовуватись для позначення ознак складів кримінальних правопорушень (не виконувати службову роль у контексті статті); в) поняття стосується конкретного окремого кримінального правопорушення (не є юридичною абстракцією). Відповідно до цих критеріїв розглянемо можливість поняття «мотив» належати до категорії «наскрізних».

По-перше, поняття «мотив» використовується в КК України близько тридцяти разів у різних статтях Особливої частини. Як правило, воно використовується як основна ознака суб'єктивної сторони основного складу кримінального правопорушення, або ж як кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака конкретного складу кримінального правопорушення. У всіх цих випадках поняття «мотив» має мати однакове значення, незалежно від того, який саме вид мотиву мається на увазі: корисливий, хуліганський, особистий тощо.

Визначення окремих видів мотиву зазначені у Постановах Пленуму ВС. Зокрема п.10 Постанови Пленуму ВС «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» тлумачить умисне вбивство, яке вчинене з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 ККУ), а п.11 Постанови дає визначення вбивству, що вчинене з хуліганських мотивів [180]. Постанова Пленуму ВС №10 від 22.12.2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство» застосовує поняття «мотив явної неповаги до суспільства» не розкриваючи його зміст, а в п.4 визначає поняття «мотив» як один з критеріїв, що відмежовує даний злочин від інших кримінальних правопорушень [185].

Крім цього, поняття «мотив» часто використовується і в нормативно-правових актах загального спрямування. До прикладу, ст. 41 Конституції України визначає «мотив суспільної необхідності» як виняток примусового відчуження об'єктів права приватної власності; ст. 882 Цивільного кодексу України встановлює правило обґрунтованості для «мотиву» відмови другої сторони від підписання акту на передання та прийняття робіт; ст. 224

Сімейного кодексу України визначає «мотив» як обставину, що має істотне значення при постановленні рішення про усиновлення дитини.

По-друге, поняття «мотив», що використовується в чинному КК України, позначає ознаку конкретних складів кримінальних правопорушень. Наприклад, поняття «мотив» є ознакою таких кримінальних правопорушень як підміна дитини (ст. 148), грубе порушення законодавства про працю (ст. 172), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232) та ін.

По-третє, поняття «мотив» не є юридичною абстракцією і стосується конкретного кримінального правопорушення. Виходячи з цього, «мотив» можна визнати наскрізним кримінально-правовим поняттям, визначення якого повинно бути закріплене у теоретичному розділі КК України для його конкретного розуміння та правильного використання.

Щодо проєкту Нового КК України, то поняття «мотив» то з'являється, то зникає з тексту в різних архівних редакціях. До прикладу, контрольний текст проєкту КК України від 18.10.2021 р. в розділі 1.3 під назвою «Значення термінів кримінального кодексу» містить визначення «корисливого мотиву» як усвідомленого прагнення особи одержати внаслідок вчинення кримінального правопорушення матеріальні блага для себе чи інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди». А контрольний текст проєкту КК України вже у наступних редакціях у п. 23.2 ст. 1.3.1 Розділу 1.3. заміщує поняття корисливого мотиву на корисливу мету, що видається нам незрозумілим [191].

Натомість інші види мотивів, які можна часто зустріти в чинному КК України (хуліганський мотив, особисті мотиви) в тексті проєкту нового КК України взагалі відсутні, а саме визначення поняття «мотив» можемо знайти аж ч. 2 ст. 2.4.10 розділу 2.4. Кодексу в редакції від 12.12.2021 р. Вважаємо таке розпорошення термінів нелогічним, а ігнорування позначення інших видів мотивів недоречним з точки зору їх важливості для кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень.

Якщо звернутись до інших кодексів, можна побачити надто детальне тлумачення певних понять та їх видів (ст. 14 Податкового кодексу «визначення понять») [175]. Виникає питання: чи слід вважати кожен із видів мотиву, який визначений у КК України наскрізним кримінально-правовим поняттям і давати його визначення у термінологічному розділі кодексу. З приводу цього слушну думку надає В.О. Навроцький, який стверджує про існування так званих відособлених (автономних) понять, тобто таких, що виділяються своїм змістом від інших понять, позначених таким же терміном та мають специфічне значення. На думку науковця, існує 3 основні підстави виникнення відособлених понять: 1) внаслідок дій законодавця; 2) через позицію практики; 3) як результат теоретичних досліджень [154]. Для виникнення відособлених понять потрібно спочатку існування наскрізного. Оскільки вже раніше ми дійшли висновку про те, що поняття «мотив» є наскрізним, то всі поняття, що позначають різні його види – корисливий, хуліганський, особистий, расової, національної, релігійної нетерпимості тощо вважатимуться відособленими поняттями, що мають специфічне значення у поєднанні з наскрізним поняттям. Існування вищеназваних відособлених понять мотиву зумовлене поєднанням позиції практики та результатів теоретичних досліджень.

З'ясувавши належність мотиву до категорії наскрізних кримінально-правових понять, необхідно встановити ознаки такого поняття. Перш ніж перейти до юридичного значення поняття «мотив» необхідно дослідити його значення в українській мові. У відомих українських словниках, поняття мотив трактують в декількох значеннях: 1) як спонуку, підставу, причину, привід для якої-небудь дії (найближче визначення до правового поля); 2) як найменшу ритмічну одиницю мелодії, що складається з двох-трьох звуків, об'єднаних логічним наголосом; 3) як тему або ідею твору мистецтва; 4) як зразок, характерну особливість малюнка, зображення тощо [17]. Як бачимо, мотив є багатозначним поняттям, а це значно ускладнює виокремлення його істотних ознак. Для розуміння значення поняття «мотив» для людей, респондентам було

запропоновано дати відповідь на просте запитання: «Що таке мотив діяльності людини?». Найчастіше респонденти визначали мотив як причину вчинення певних дій (40%), деякі з них схилились до ототожнення мотиву з наміром» (20%), спонуканням (20%), потребами (10%), метою (10%). Як бачимо, всі респонденти пов'язали мотив не з одиницею мистецтва, а саме з психологічною характеристикою.

Всі первинні значення поняття «мотив» з латинського *moveo* (рухати, спонукати, породжувати тощо) практично збережені у сучасній дефініції мотиву, хоча і до сьогодні науковці не є одностайними у єдиному термінологічному позначенні даного поняття. Визначивши основні відмінності мотиву від інших суміжних понять (інстинкт, потреба, установка тощо) в попередніх розділах наукового дослідження, ми все-таки зупинимось на понятті мотиву як певної спонуки, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків.

Зауважимо, що мотив є складовою частиною ширшого поняття «мотивація», що в психологічному сенсі трактується як сукупність стійких мотивів, спонукань, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності людини, її поведінку [229, с. 172]. Крім того, мотивація характеризує комплексний процес, який стимулює та підтримує поведінкову активність людини та певному рівні. Мотив є лише частиною мотивації людської діяльності, його однією, проте ваговою складовою. Тому ці поняття необхідно розглядати як загальне та окреме. Усвідомлення мотиву як провідної спонуки є другою ланкою мотиваційного процесу (перед усвідомленням мотиву відбувається процес актуалізації потреби, а після усвідомлення – прогнозування можливих наслідків, прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення, саме його вчинення та аналіз результатів вчиненого діяння).

Процес формування злочинних мотивів є надзвичайно складним та зачіпає всю сукупність психічних властивостей особистості: потреб, звичок, уявлень, навичок, життєвих інтересів та емоційного стану [143, с. 34].

А.В. Савченко, досліджуючи мотивацію через призму кримінального права, вказує на існування між мотивацією та мотивом усталених та щільних зв'язків. На його думку, дослідження якогось одного з цих явищ неодмінно ініціює дослідження іншого, бо тільки в їх сукупності можна визначити зміст кожного [202]. Основна відмінність між психологічним та юридичним визначенням мотиву є ступінь усвідомленості спонуки. Саме тому менш свідомі та стійкі мотиви (потяги, інтереси, бажання, переконання) є поняттями, якими оперує психоаналітична література. В юридичному плані мотив кримінального правопорушення розглядається лише як спонuka, що має усвідомлений характер. Усі мотиви є нероздільними від свідомості в цілому та характеризують психіку особи, спрямованість її дій.

У кримінально-правовій науці поняття «мотив» трактується по-різному. У найзагальнішому вигляді мотив кримінального правопорушення характеризують як спонuku, якою керується суб'єкт при його вчиненні (детальні позиції авторів щодо поняття «мотив» викладені у п. 1.3 розділу 1). Цікавою видається думка С.О. Колб та Р.О. Колб про криміналістичне визначення мотиву. Вчені зазначають, що мотив не варто вважати «вихідним моментом злочину», «початковою спонукальною причиною», тому що перед мотивом у спонукальному процесі (процесі мотивації) стоять потреби, інтереси, які також опредмечуються через мотив у правовому механізмі запобіжної діяльності [277].

Теорія кримінального права підходить до визначення мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що має значення при кваліфікації діяння та призначення покарання винному. Чим чіткіша буде позиція науковців у визначенні поняття «мотиву», тим менше роботи буде для законодавця. На основі запропонованої нами дефініції мотиву кримінального правопорушення можна визначити основні ознаки мотиву як кримінально-правового поняття: безпосередньо пов'язаний із вчиненням певної дії (мотив не існує окремо, а завжди прив'язаний до вчинення конкретного кримінального правопорушення); спрямований на характеристику суб'єктивної ознаки складу

кримінального правопорушення; підкреслює протиправність та суспільну небезпеку конкретного кримінального правопорушення; є загальним поняттям, яке використовується законодавцем для позначення конкретних видів мотиву.

Мотив як наскрізне кримінально-правове поняття по-різному тлумачиться судовими та слідчими органами залежно від конкретних обставин справи: як спонук, потреба, інтерес, бажання тощо. Деяку ясність в цю проблематику вносить ст. 3 КК України, відповідно до якої «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено» [106]. Цей принцип законності вказує на необхідність звернення до єдиного кримінального закону у разі виникнення будь-яких спірних питань, в тому числі щодо тлумачення понять. З іншого боку, Європейський суд з прав людини зазначає: «якби чітко не були сформульовані кримінально-правові положення, вони завжди потребують судового тлумачення, для того, щоб з'ясувати сумнівні аспекти та врахувати змінювані обставини; тлумачення окремих нечітких, розмитих понять залежить від практики [262].

Виходячи з цього бачимо, що судове тлумачення певних кримінально-правових понять не суперечить принципу законності. Погоджуємось з думкою Т.Д. Лисько та В.В. Кириченко. про інший статус наскрізних кримінально-правових понять у порівнянні з іншими поняттями. Вони позначаються однаковими термінами та сприймаються особою як тотожні за змістом [154].

Окрім свого наскрізного характеру варто виділити і інші характеристики терміну «мотив» для його повного розуміння та ролі в чинному кримінальному законодавстві. Одним із критеріїв поділу юридичних термінів є ступінь їх «зрозумілості та функціональної поширеності» для населення. Відповідно до цього всі юридичні терміни можуть бути загальновживаними, спеціально-технічними або спеціально-юридичними. [226].

Мотив, що є предметом дисертації, є загальновживаним терміном, що має у юридичній літературі вужче, спеціальне значення. Будучи загальновживаним терміном, мотив набуває більш стислого, точного формулювання при його використанні у нормативно-правовій літературі. С.М. Слабко стверджує, що «спеціальне значення загальновживаного терміна має бути очевидним. Як правило, таким термінам у законі даються визначення. Якщо його немає, зміст терміну визначають, виходячи з його загального контексту. При першому використанні терміну зі спеціальним значенням для запобігання занадто широкому тлумаченню доречно давати до нього відповідні нормативні роз'яснення» [211]. Оскільки законодавче визначення мотиву на сьогодні відсутнє (можливо це зміниться з прийняттям нового КК України), нормативні роз'яснення до окремих видів мотиву (хуліганського, корисливого тощо) надаються у Постановах Пленуму ВС або у науково-практичних коментарях до КК України.

Також всі юридичні терміни можна класифікувати за вертикальним (залежно від їх розміщення в ієрархічній системі нормативно-правових актів) та горизонтальним (галузева та міжгалузева термінологія) критеріями. Відповідно до них, мотив є міжгалузевим поняттям, яке використовується в різних галузях права і в кожній з них отримує своє спеціальне значення.

Отже, мотив як правове поняття – багатоаспектне, загальновживане, міжгалузеве поняття, яке у кримінальному законодавстві набуває вужчого, спеціального значення. Крім того, поняття мотиву у кримінальному праві має наскрізний характер, що обумовлюється його неодноразовим використанням в складах окремих кримінальних правопорушень. Для точного розуміння поняття «мотив» необхідним є його визначення на рівні кримінального законодавства для запобігання занадто широкому чи неточному тлумаченню. Введення поняття мотиву до змісту КК України має бути спрямоване на те, щоб чинне кримінальне законодавство було зрозумілим не лише для самого законодавця, але й для всіх громадян, які повинні дотримуватись правових норм. Кожна людина повинна чітко розуміти, яка поведінка є правомірною, а яка –

кримінально-караною. Крім цього, роз'яснення окремих видів мотивів, що є основними, кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками складів кримінальних правопорушень повинні міститись у Постановах Пленуму ВС щодо окремих категорій кримінальних правопорушень.

2.2. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення

Будь-яка поведінка людини, в тому числі і злочинна містить певну систему, в якій об'єктивне та суб'єктивне виступають в єдності, взаємозв'язку та взаємозалежності. Початковим елементом генези кримінального правопорушення виступає його суб'єкт – фізична осудна особа, що досягла віку кримінальної відповідальності. В кримінологічному плані він може бути охарактеризований як особистість, що інтегрує в себе соціальні та психологічні ознаки, які безпосередньо детермінують злочинну поведінку. Саме на основі цих ознак, що взаємодіють з об'єктивною дійсністю формуються наступні елементи злочинної поведінки, в тому числі й суб'єктивна сторона [115, с. 7].

Для того, щоб визначити значення та місце мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, доцільним буде дослідити розвиток суб'єктивної сторони в кримінально-правовій доктрині та основні особливості її встановлення при вчиненні кримінального правопорушення.

Історія розвитку суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (раніше – злочину) бере свій початок лише з середини 19 ст., оскільки саме цей період знаменується кінцевим етапом формування «складу злочину» як кримінально-правової категорії. До цього періоду розуміння внутрішнього та зовнішнього було сформульовано Гегелем у праці «Наука логіки» разом з аналізом та взаємозв'язком явища та сутності. В підручнику з кримінального права В.Д. Спасович зазначав, що при призначенні покарання вивчення суб'єктивної ознаки злочину викликає значні труднощі: «в область,

в яку ми тепер заглядаємо, наші засоби спостереження є недостатніми, і наш вирок про те, що відбувалося в душі злочинця, перед тим як він почав здійснювати злочин, буде завжди оснований на одних лише припущеннях, більш чи менш вірогідних» [215, с. 143].

На той час категорія «складу злочину» мала лише кримінально-процесуальне значення, а суб'єктивна сторона взагалі не розглядалась як один із її елементів. Відсутність поняття «суб'єктивної сторони» було причиною термінологічної проблеми, що існувала в кримінально-правовій доктрині. Тоді мова йшла лише про вину, і тільки в 19 ст. межі цієї категорії розширюються до рамки однієї з ознак суб'єктивної сторони.

Цікавим є те, що навіть на сьогоднішній час суб'єктивна сторона кримінального правопорушення залишається найбільш важким інститутом кримінального права, який ще називають «наскрізним» через його пронизливість усього кримінального права. Потребують подальшого вивчення питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені з необережності, питання визначення інтелектуального та вольового критеріїв вини, а також, звичайно проблеми мотиву та мотивації діяння винного та ін.

В сучасній юридичній літературі більшість авторів одностайні в думці щодо визначення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – це відображення у свідомості винного об'єктивних ознак вчиненого і відношення до них суб'єкта, що характеризується конкретною формою вини, мотивом, метою, а в певних випадках і емоціями. Тобто це є певна «модель» об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення в психіці суб'єкта. Такий зв'язок об'єктивного та суб'єктивного елементу є цілком виправданий.

Тільки розпочавши свій розвиток в кримінально-правовій доктрині, поняття «суб'єктивна сторона» часто ототожнювалось вченими з поняттями «вина», «винність», «внутрішня сторона діяння» тощо. До прикладу, М.С. Таганцев у свій час зазначав, що «поняття злочинного діяння мість в собі два моменти: зовнішній - заборонене законом посягання та внутрішній – винність або злочинну волю» [200]. П.С. Дагель також стояв на позиції

ототожнення вини та суб'єктивної сторони : «вина є внутрішньою суб'єктивною стороною злочину, психічне ставлення суб'єкта до свого суспільно-небезпечного діяння та наслідку, що виражені в злочині» [66, с. 82].

Подібна ситуація продовжувалась до 20 ст. коли вперше в юридичній літературі була висловлена думка про необхідність зміни підходу щодо визначення змісту суб'єктивної сторони [26].

О.І. Рарог у своїй праці піддає думки вищеназваних вчених обґрунтованій критиці, зазначаючи, що такі твердження суперечать всім законодавчим, філософським, юридичним та логічним принципам [196]. Вчений відстоює думку, згідно з якою суб'єктивна сторона злочину – це психічна діяльність особи, безпосередньо пов'язана з здійсненням злочину. Вона створює психологічний зміст злочину, і тому є його внутрішньою (стосовно об'єктивної) стороною [233, с.114]. Такої ж думки притримуються О.В. Маслова [136], А.Н. Попов [238, с. 136], І.А. Чернишова та ін. [230, с. 46].

І не дивлячись на те, що, починаючи з середини 70-х років 20 ст. здійснювались неодноразові спроби повернення до попередньої позиції ототожнення суб'єктивної сторони та вини, а також представлення останньої як однієї з ознак кримінальної відповідальності, тенденція збереження самостійного статусу за кожною із розглянутих категорій і до сьогодні є пануючою в сучасній кримінально-правовій доктрині [26].

До прикладу, Р.В. Вереша визначає суб'єктивну сторону складу злочину як психічне ставлення особи до вчинюваного ним суспільно-небезпечного діяння, що визначається свідомістю та волею. На думку вченого, «особливої актуальності набувають встановлення та визначення сутності основних психологічних ознак суб'єктивної сторони злочину, які утворюють її склад. Це дозволить чіткіше зрозуміти саму психологічну основу суб'єктивної сторони злочину, окреслити коло категорій, які входять до її змісту та визначити, як вони взаємодіють між собою» [44, с. 58]. Стрельцов Є.Л. визначає суб'єктивну сторону складу злочину як характеристику внутрішньої

сторони злочину, встановлення якої дає можливість виявити психологічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно-небезпечного діяння. Вважаємо за доцільне використання терміну «психічне ставлення», яке на відміну від «психологічного» визначає саме систему явищ та процесів, які відбуваються у суб'єктивному внутрішньому світі людини [220]. М.І. Бажанов підтримує думку Р.В. Вереси та наводить наступне поняття суб'єктивної сторони складу злочину: «це внутрішня сторона злочину, бо вона включає ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю в момент вчинення злочину [104, с. 93-94].

Отже, на сьогодні серед всіх визначень мотиву можна знайти певну схожість, на основі якої можна виокремити наступні елементи сутності суб'єктивної сторони: 1) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення знаходиться в психіці людини та поєднує в собі комплекс явищ та процесів, що відбуваються у її внутрішньому світі; 2) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення завжди пов'язана зі ставленням особи до вчиненого нею діяння; 3) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є важливим елементом його складу, без існування якого діяння не може визнаватись кримінальним правопорушенням.

Попри те, що на ранніх етапах розвитку законодавства наукові визначення понять «злочин» та «склад злочину» були відсутні, факультативні ознаки суб'єктивної сторони – мотив, мета та емоційний стан були відомі ще з часів існування Руської Правди. При цьому, в силу недостатнього розвитку тогочасного законодавства, закріплення цих ознак мало фрагментарний характер. О.В. Маслова виділяє 3 основних етапи еволюційного розвитку факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину:

- 1) дорадянський (характеризується відсутністю законодавчого виділення основних та факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину);

- 2) радянський (пов'язаний з формуванням інститутів суб'єктивної сторони складу злочину: основного – вини та факультативних – емоційного стану, мотиву та мети;
- 3) сучасний (характеризується наявністю розвинутого законодавства в плані офіційної констанції як основної, так і факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину [137, с. 50].

В сучасній науці кримінального права без полеміки враховуються дві факультативні ознаки суб'єктивної сторони: мотив та мета. В окремих випадках на кваліфікацію впливає й емоційний стан особи, хоча багато вчених свого часу заперечували можливість включення цього поняття як окремої ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. На думку О.І. Рарога, «емоції не є елементом психічного ставлення особи до вчиненого суспільно-небезпечного діяння, а означають психічні переживання, які можуть виникати до, під час чи після вчинення злочину» [196]. Слід зазначити, що саме емоції є тим фактором, який першочергово виникає в психіці людини та сприяє формуванню певного емоційного стану, на основі якого відбувається формування мотиву та мети. В.В. Бедь визначає емоції як «особливий клас психічних процесів, пов'язаних із потребами та мотивами, які відображають у формі безпосередньо чуттєвих переживань значущість впливу на людину явищ і ситуацій» [29, с. 38]. Недооцінка змісту емоційного стану створюватиме значні розбіжності та юридичні труднощі. Натомість чітка позиція законодавця щодо врахування певного емоційного стану (стану душевного хвилювання) як такого, що має безпосередній вплив на кваліфікацію кримінального правопорушення виключає численні дискусії з приводу віднесення емоційного стану особи до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення реалізується у злочинній поведінці. Це твердження має методологічне значення та слугує базою для встановлення психічних процесів,

які містяться у вчиненому діянні, впливають на вибір особою способі та засобів досягнення мети вчиненого. Іншими словами, зовнішнє є показником внутрішнього, джерелом пізнання суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Деякі вчені дотримуються позиції необхідності визнання мотиву обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. До прикладу А.В. Савченко зазначає, що «ставлення до мотиву як до факультативної ознаки суб'єктивної сторони злочину по суті розладнує існуючі психологічні засади вивчення самого злочину як специфічного різновиду завжди вмотивованої людської поведінки чи діяльності» [202]. М. П. Печенніков відстоює думку, що мотив та мета взагалі повинні бути включені в поняття та зміст вини, а їх відокремлення створює лише розбіжності у конструкції вини : «виключення мотивів та мети як обов'язкових ознак вини й введення в обіг юридичних фікцій усвідомлення та передбачення і перетворює поведінку у віртуальне явище, оцінювати яке можна як забажає законодавець» [172, с. 21]. Враховуючи думку вищезгаданих авторів, все ж слід зазначити, що фундаментальні позиції кримінального права вже протягом багатьох років залишаються незмінними: обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення виступає вина (враховуючи її законодавче закріплення та вказівку на неї у більшості статей Особливої частини КК України), а факультативними – мотив, мета та емоційний стан, які в окремих випадках можуть брати на себе роль обов'язкових.

Для кращого розуміння ролі мотиву у складі ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, першочергове значення має питання наявності мотиву в умисних та необережних кримінальних правопорушеннях. Як відомо, умисел завжди характеризується двома основними ознаками : інтелектуальною та вольовою. Стаття 24 КК України чітко наводить визначення прямого та непрямого умислів, розкриваючи їх основні ознаки [106]. Підставою розмежування двох видів умислу є те, що при прямому умислі особа

бажає настання суспільно небезпечних наслідків, а при непрямому є байдужою до таких наслідків, не бажає, але свідомо припускає їх настання [45]. Наявність спеціального мотиву в диспозиції статті Особливої частини КК України вказує на умисний характер кримінального правопорушення. Водночас вказівка на конкретний вид умислу та характер психічного ставлення суб'єкта до вчинюваного ним діяння відсутня. Тому наявність мотиву як обов'язкової ознаки є можливим для кримінальних правопорушень з прямим та непрямим умислами.

Названі види умислу сконструйовані законодавцем для кримінальних правопорушень з матеріальним складом. При вчиненні кримінальних правопорушень з формальним складом, законодавець виносить можливі наслідки за межі складу кримінального правопорушення, тим самим не потребує їх встановлення.

В кримінальних правопорушеннях з прямим умислом мотив пронизує весь причинний зв'язок – від суспільно небезпечного діяння до наслідків. В цьому випадку мотив має безпосередній зв'язок з метою – тим результатом, якого прагне досягти суб'єкт при вчиненні кримінального правопорушення. Досягнення мети означає, що спонукання діяння мотивом закінчилось і певна актуалізована потреба задовольнилась [202].

Цікавішим є процес формування та значення мотиву при вчиненні кримінальних правопорушень з непрямим умислом або з необережності. В доктрині кримінального права непрямий умисел інколи називають евентуальним, тобто випадковим, котрий можливий лише при конкретних обставинах. Оскільки непрямий умисел є дещо схожим із легковажністю, в науці висловлювались позиції щодо повної відмови від поняття «непрямий умисел» або об'єднання понять «непрямий умисел» та «легковажність» в одне поняття «завідомо» [178]. Навіть в сьогоdnішній час є дискусії з приводу доцільності законодавчого закріплення непрямого умислу та його практичності. До прикладу, С.Ю. Корабльова зазначає, що «правила, які підтверджують практичну цінність відокремлення прямого умислу від непрямого

не є універсальними й використовуються тільки для окремих груп складів злочинів. Тому вони можуть бути зафіксовані у судовій практиці, а також в теорії кримінального права як приватні правила кваліфікації вбивства, спричинення шкоди здоров'ю та викрадення, але не в якості претендуючого на універсальність формулювання прямого та непрямого умислів у кримінальному законі» [98].

Слід зазначити, що Кримінальний кодекс УРСР 1960 року не містив понять «прямий» та «непрямий» умисел, проте теорія та практика кримінального права цими поняттями оперувала. Слід загадати й позицію відомого вченого В.О. Навроцького, котрий зазначав, що поняття прямого та непрямого умислів можна було залишити та розсуд теорії кримінального права і не поміщати їх безпосередньо в закон, оскільки докладної їх характеристики в законі немає, а у статтях Особливої частини КК України вони не використовуються [155, с. 34].

Все-таки, в ч. 3 ст. 24 чинного КК України міститься визначення непрямого умислу та визначені основні особливості його інтелектуальної та вольових ознак. Складність полягає в обґрунтуванні наявності мотиву та мети у кримінальних правопорушеннях з непрямым умислом. Це викликано тим, що суспільно-небезпечні наслідки часто є побічним, вторинним результатом, хоча можливість їх настання й усвідомлюється у вигляді можливої перспективи розвитку вольового акту. В такому випадку мотивація зосереджена більше на вчиненні суспільно-небезпечного діяння, а мотив, як структурна ланка мотиваційного процесу спонукає діяння, яке вже сприймається суб'єктом за бажаний результат. Все-таки ми підтримуємо позицію А.В. Савченка, та С.А. Тарарухіна про охоплення мотивом настання суспільно-небезпечних наслідків, оскільки особа вже передбачає, хоча і не бажає їх настання [202, 225, с. 41].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що всі умисні діяння є безперечно вмотивованими.

Складніше вирішується питання про місце мотиву у кримінальних правопорушеннях, вчинених з необережності. Деякі вчені повністю заперечують існування мотивів у злочинах, вчинених з необережності (А.А. Піонтковський, Ш.С. Рашковська та ін.), інші стверджують про наявність таких мотивів і необхідність їх детального вивчення (Б.Я. Петелін ін). І.Г. Філановський також стоїть на позиції наявності мотивів в необережних злочинах, проте за його словами: «це вже мотиви суспільно-небезпечної поведінки, що призвели до злочинного результату, а не мотиви заздалегідь передбаченого та розрахованого злочину» [247, с. 51-53]. На думку автора, мотиви злочину та мотиви поведінки мають суттєву різницю як в кримінально-правовому, так і в кримінологічному аспектах. Якщо мотив злочину дає нам відповідь на питання чому злочинець вчинив той чи інший злочин, який призвів до настання суспільно – небезпечних наслідків, то мотив поведінки відповідає на питання що саме спонукало злочинця на поведінку, яка потягла за собою настання суспільно-небезпечних наслідків, настання яких він не бажав.

Деякі автори піддають дану позицію критиці. До прикладу Г.С. Саркісов висловлює думку про недоречність терміну «мотив поведінки», адже якщо говорити про вчинення злочину з необережності, то мотиви поведінки і є мотивом злочину, оскільки форма умислу ніяк не робить діяння незлочинним [203].

Дискусії щодо правильного встановлення мотивів у необережних кримінального правопорушення тривають і на сьогодні, оскільки складність питання лежить у психологічному аспекті самого правопорушника. Проте все ж таки, вважаємо за доцільне висловити думку про необхідність детального вивчення мотивів кримінальних правопорушень, вчинених з необережності, оскільки відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні міститься мотив будь-якого вчиненого кримінального правопорушення незалежно від форми вини [111].

Стаття 25 КК України розмежовує два основних види необережності : кримінально-протиправну самовпевненість та кримінально-правову недбалість. У випадку кримінально-правової самовпевненості суб'єкт на відміну від непрямого умислу має надмірну та невиправдану впевненість в тому, що він здатний уникнути настання тих суспільно-небезпечних наслідків, які фактично настають. До прикладу, громадянин С., маючи власний автомобіль захотів продемонструвати своїй дівчині І. навички водіння. Стрімко збільшуючи швидкість, водій не впорався з керуванням та не зміг уникнути зіткнення з деревом, внаслідок якого пасажир І. загинула на місці, а сам С., потрапив до реанімації, однак залишився живим. В цьому випадку ми говоримо про мотиви, якими керувався С при вчиненні дії: викликати захопленість своїми навичками водіння, бажання самоствердитись та стати кращим в очах дівчини. У кримінальних правопорушеннях, вчинених з кримінально-протиправною самовпевненістю мотив має багатоаспектний та опосередкований характер. При безумовному розумінні порушення всіх правил поведінки на дорозі, мотив дії є сильнішим фактором і перемагає наявність певної заборони або перешкоди. Помилкове уявлення особи про можливість ненастання суспільно-небезпечних наслідків є основним аргументом прийняття необдуманого рішення.

Неоднозначно відображається мотив і у кримінальних правопорушеннях, вчинених з кримінально-протиправною недбалістю. Оскільки наслідки вчинення діяння тут не усвідомлюються взагалі, ми не можемо говорити про вплив на них мотиву. Наприклад громадянин Д., проводячи дезінфекцію кухні, залишив рідину для виведення тарганів в звичайному стакані для пиття на загальному коридорі. Сусід Т., якого томила спрага, проходячи через коридор, випив рідину зі стакану, що призвело до його отруєння та смерті. В цьому випадку громадянин Д. не передбачав можливість отруєння хімікатом сусіда Т., хоча мав можливість і міг це передбачити. Навіть тут мотив ховається в самій установці особи, в її інтелектуально-вольовому, емоційному компонентах. Насамперед мотив проявляється у вчиненому діянні (залишенні рідини з хімікатом на загальному коридорі): байдуже ставлення до сусідів,

заощадження рідини з метою подальшого використання замість її утилізації тощо.

Щодо характеру мотивів у кримінальних правопорушеннях, вчинених з необережності, то вони далеко не завжди є соціально-виправданими. До прикладу, громадянин П. хотів перевиконати свою норму у виробництві та розпочав експлуатацію техніки у неробочий час. Через надмірну перенапругу технічного обладнання на виробництві сталась аварія великого масштабу, яка потягнула за собою суттєві матеріальні збитки. На перший погляд, можна побачити цілком позитивний мотив – бажання перевиконати трудову норму задля підвищення власного рейтингу на виробництві. Але якщо зануритись у соціальну сутність мотиву, можна побачити, що найближчим мотивом тут буде виступати не просто бажання перевиконати норму, а здійснення цього за будь-яку ціну навіть шляхом зневаги до обов'язкових правил на виробництві щодо використання технічного обладнання у понаднормовий час, нехтування правилами техніки безпеки та охорони праці.

Отже, у необережних кримінальних правопорушеннях мотив зазвичай не буде збігатися з метою та навіть суперечити їй (наприклад, будівельник, який скинув будівельне сміття з висотного майданчика, внаслідок чого гине людина, яка в той момент проходила вниз, керувався зовсім незлочинними мотивами та метою, бажаючи очистити робочу територію від зайвого бруду) [89].

Значимість та обґрунтованість питання про наявність мотиву в необережних кримінальних правопорушеннях пояснюється тим, що вони також є вольовими актами, при вчиненні яких суб'єкт передбачає або не передбачає можливість настання суспільно-небезпечних наслідків. Будь-яка поведінка є вмотивованою, а встановлення істинних мотивів поведінки необережних злочинів допомагає зрозуміти основні причини їх вчинення, детальніше вивчити особу злочинця і зрозуміти, які його індивідуальні якості призводять до вчинення кримінальних правопорушень.

Цікавим також є дослідження ролі мотиву у кримінальних правопорушеннях з так званою «подвійною» (складною) формою вини. І хоча в

чинному КК України відсутня окрема вказівка на наявність такої форми вини, законодавство про кримінальну відповідальність в Особливій частині КК України передбачає ряд суспільно-небезпечних діянь, для яких характерне неоднорідне ставлення особи як до вчиненого діяння, так і до наслідків які настали. При подвійній формі вини щодо одних ознак складу злочину має місце умисел (прямий чи непрямий), щодо інших – необережність (кримінально-протиправна самовпевненість чи кримінально-протиправна недбалість) [194]. Підтримуємо думку А.В. Савченка про те, що мотив у злочинах із «змішаною» формою вини потрібно розглядати у динаміці. У цьому зв'язку потрібно розрізняти, з одного боку - загальний мотив, з іншого - мотив порушення відповідних правил і, нарешті, мотив поведінки в небезпечній ситуації, що виникла внаслідок такого порушення [202].

Вироком Вишгородського районного суду Київської області ОСОБА_1 було засуджено за ч. 2 ст. 121 КК України. Встановлено, що ОСОБА_1 під час сварки, яка виникла на ґрунті особистих неприязних відносин з ОСОБА_2 ціленаправлено задвадав останньому удари руками та ногами в область голови і тулуба. Після отриманих ударів ОСОБА_2 піднявся та пішов до літнього душу, а на наступний день у зв'язку з поганим самопочуттям був госпіталізований працівниками швидкої допомоги у лікарню де і помер. Смерть ОСОБА_2 настала від закритої черепно-мозкової травми з крововиливами в м'які покрови голови та з забоєм головного мозку важкого ступеня, набряком та набуханням головного мозку.

Аналізуючи дану справу, при нанесенні тяжких тілесних ушкоджень ОСОБА_1 керувалась мотивом особистого характеру, точне встановлення якого в судовому вирокі відсутнє (помста, заздрість тощо). Таким чином цей мотив сформував прямий умисел щодо вчиненого діяння та наставших наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень. Щодо настання смерті потерпілого, в такому випадку можна припустити, що ОСОБА_1 мала децю завищену оцінку своїх фізичних можливостей і не розраховала варіант настання смерті потерпілого внаслідок спричинених тілесних ушкоджень.

Саме мотив завищеної самооцінки та оцінки власних можливостей сформував кримінально-протиправну самовпевненість щодо настання смерті потерпілого [75].

Мотив кримінального правопорушення як самостійна ознака має тісний зв'язок з іншими факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – метою та емоційним станом. Хоча ці поняття є досить тісними та взаємозалежними, втім між ними є своєрідна та суттєва різниця. Як зазначав А.Н. Леонтьєв, співвідношення мотиву та мети є досить неоднозначним. На його думку, «целеобразование» є однією з основних функцій мотиву, породження нових цілей в діяльності [128]. Мета кримінального правопорушення – це уявлення про бажаний результат, до якого прагне особа, котра вчиняє суспільно-небезпечне діяння. Мета характеризується тимчасовістю, при цьому вона повинна бути реальною, тобто її досягнення при конкретно обумовлених обставинах видається можливим. Мета не може виникнути сама по собі, вона отримує свою реалізацію через мотив, а останній втілюється в меті.

На сьогоднішній час більшість вчених однастайні в думці, що мотив та мета кримінального правопорушення є окремими та самостійними ознаками суб'єктивної сторони, які не можуть збігатися. Тому недоречним є ототожнення мотиву та мети кримінального правопорушення. При цьому слід також враховувати положення загальної психології щодо полімотивації, множинності мети та мотивів, коли прагнення до досягнення однієї мети може бути обумовлено кількома різними мотивами й навпаки, один мотив може обумовлювати досягнення різних цілей. У разі полімотивації діяння, ієрархія мотивів залежить від їх усвідомлення, стійкості, але у підсумку все ж визначається кінцевою метою. Саме мета дозволяє виділити провідний мотив, якому підпорядковують всі інші (проміжні) мотиви [131].

Мотив кримінального правопорушення слід відрізнити й від емоційного стану особи як ще однієї факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Визначення емоційного стану особи при

вчиненні кримінального правопорушення є досить складним та клопітним процесом та вимагає залучення психологів та інших експертів. Ця обставина є результатом того, що в чинному законодавстві є лише дві статті, в яких емоційний стан є обов'язковою ознакою для встановлення. Нерідко мотив та емоції дуже тісно переплітаються, навіть до такої міри, що вони практично стають одним цілим. Інколи емоції можуть виступати як спонукальна сила, що штовхнула особу на вчинення суспільно-небезпечного діяння (наприклад, емоції ревності, помсти, заздрощів, що виникли спонтанно та миттєво перетворились в діяння протиправного характеру). В інших випадках емоції здатні створювати фон для формування мотиву (наприклад на фоні раптового стану сильного душевного хвилювання формується мотив ревності, помсти, заздрощів та ін.) [266]. Все ж таки потрібно розуміти, що емоції та почуття – це складові психології, а не самої злочинної поведінки, а мотив є структурним компонентом мотивації та злочинного діяння. На практиці в кожному конкретному випадку потрібно встановлювати мотив та емоційний стан окремо. Лише у випадках, коли емоції та мотиви так тісно переплітаються, їх розмежування буде мати інтерес лише для наукового вивчення і ніяким чином не впливатиме на встановлення фактичних обставин справи.

Мотив та вина також є двома самостійними категоріями, хоча безперечно мають взаємозалежний характер. Мотиви виступають тим внутрішнім фундаментом, на якому надалі будується вина. Мотиви можуть бути сформовані й поза кримінальним правопорушенням, і тільки в процесі його вчинення набувають вирішального значення. Вина ж не може існувати поза правопорушенням, вона з'являється лише в момент вчинення конкретного суспільно-небезпечного діяння [212]. Без встановлення мотиву та мети вчиненого інколи просто неможливо розмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого. До прикладу, зловживання владою або службовим становищем формує склад не кримінального правопорушення, а дисциплінарного проступку, якщо воно вчиняється без мети одержання неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи.

Або ж, наприклад, спричинення шкоди здоров'ю особи, яка вчиняє суспільно-небезпечне діяння формально сходиться з умисним нанесенням тілесних ушкоджень. Проте, тільки завдяки мотиву, яким керувалась особа можна дати справедливую оцінку його діям [152, с. 32].

Значення мотиву, мети та емоційного стану особи як факультативних ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення може мати різний характер.

По - перше, мотив, мета та емоційний стан набувають значення обов'язкових ознак, коли законодавець дає на них вказівку у нормах Особливої Частини КК України. На сьогоднішній час законодавцем враховані всі вищеназвані ознаки: мотив (ст.ст. 148, 172, 219 та ін.), мета (ст.ст. 109, 110, 110-2, 149 та ін.), емоційний стан (ст.ст. 116, 123) [106]. Найбільшу увагу законодавець приділяє меті кримінального правопорушення, трішки менше мотиву, і найменше емоційному стану особи. Попри це, всі три факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення мають місце в чинному КК України.

По - друге, мотив, мета та емоційний стан особи мають безпосередній вплив на кваліфікацію кримінального правопорушення, оскільки як вже було зазначено, включаються законодавцем в окремі норми статей Особливої Частини КК України. Різниця в тому, що в першому випадку ми говорили про ці ознаки як обов'язкові в основному складі кримінального правопорушення, а в другому випадку мова йде про їх роль як додаткових пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин. В якості кваліфікуючих ознак мотив використовується в ч. 3 ст. 110-2, п. 6,7,14 ч.2 ст. 115, ч. 2 ст. 121 та ін. КК України; мета в п. 9 ч. 2 ст. 115 та ін. КК України [106]. Емоційний стан особи як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення в цьому значенні в чинному КК України не використовується.

До прикладу, *Апеляційний суд Харківської області змінив вирок Держинського районного суду міста Харкова щодо ОСОБА_7 та перекваліфікував дії ОСОБА_7 з ч. 3 ст. 15 та ч. 1 ст. 115 КК України*

на ч. 3 ст. 15 та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України. В ході судового розгляду було встановлено, що ОСОБА_7 прибула на зустріч з ОСОБА_5 з метою повернення останньому грошового боргу. Зустріч відбулась у автомобілі, що належав ОСОБА_5. На ґрунті неприязних стосунків та неприємної розмови, що виникла між ОСОБА_7 та ОСОБА_5, ОСОБА_7 дістав з кишені ніж, принесений із собою та завдав ОСОБА_5 ножові поранення. Свій злочинний намір ОСОБА_7 на позбавлення життя потерпілого не довів до кінця, оскільки ОСОБА_5 схопив його за руку, в якій знаходився ніж, і вибивши ніж з руки, вибіг з автомобіля, а в подальшому потерпілому була надана своєчасна медична допомога. Отже, прокурором було доведено існування корисливих мотивів, що стали вирішальними у вчиненні суспільно-небезпечного діяння (категорія справи 638/6631/14к) [75].

Наведений приклад свідчить про те, що корисливий мотив як ознака умисного вбивства хоч і є додатковою характеристикою суб'єктивної сторони (мотивом), але оскільки вона включена законодавцем в конструкцію складу вбивства кваліфікуючими ознаками, то є обов'язковою для кваліфікації кримінального правопорушення.

По-третє, мотив, мета та емоційний стан як факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення можуть не впливати на його кваліфікацію, оскільки не знайшли свого відображення ні в конструкції основного складу злочину, ні серед кваліфікованих, особливо кваліфікованих чи привілейованих складів кримінальних правопорушень. Тоді такі додаткові ознаки набувають статусу факультативних, тобто таких, що є необов'язковими при встановленні конкретного складу кримінального правопорушення. Основою відповідальності в таких випадках є склад з меншим набором ознак, вказаних в кримінально-правовій нормі. Але закон не відноситься байдуже до ситуації, коли кількість індивідуальних (додаткових) ознак опиняється в конкретно вчиненому злочині більше, ніж цього вимагає склад злочину [137, с. 96]. В статтях 65, 66, 67 чинного КК України якраз передбачений порядок врахування таких додаткових ознак.

Суд може врахувати ці ознаки, якщо вони мають вплив та ступінь суспільної небезпеки – знижують її чи навпаки підвищують [106].

У п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України законодавець відносить емоційний стан до ознак, що пом'якшують покарання: «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням або таким, що принижує честь та гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого». А в ст.67 КК України серед обставин, що обтяжують покарання вказаний мотив расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату (п. 3 ч. 1 ст.67) [106]. Варто зауважити, що перелік обставин, що пом'якшують покарання в ст. 66 КК України не є вичерпним, а тому, мотив може бути визнаний як обставина, що пом'якшує покарання за рішенням суду в кожному конкретному випадку.

Підтримуємо думку вчених, які не визнають будь-яких обмежень при встановленні тих чи інших обставин вчинення кримінального правопорушення в тому числі мотиву, мети та емоційного стану. Факультативність вказаних ознак ніяким чином не зменшує їх важливість (кримінально-правове, кримінально процесуальне, кримінально-виконавче, кримінологічне (профілактичне) та криміналістичне значення мотиву відображено у підрозділі 1.3. розділу 1 дисертації).

2.3. Закріплення мотиву кримінального правопорушення в Особливій частині Кримінального кодексу України

Оскільки мотив кримінального правопорушення має важливе кримінально-правове значення поряд з іншими ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, важливим є аналіз закріплення законодавцем цієї ознаки в нормах кримінального законодавства.

Ще в першому радянському Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. мотив був закріплений і в Загальній, і в Особливій частинах. Наприклад, відповідно до ст. 25 Кримінального кодексу УСРР 1922 р., для встановлення міри покарання мало значення вчинення злочину із низьких, корисних спонукань або за їх відсутності (п. г. ст. 25). В якості основної та кваліфікуючої ознак в статтях Особливої частини згадується корисливий мотив (ст. 179), користь, ревність чи інші низькі спонукання (ст. 142), корисні та особисті види (ст. ст. 111, 161, 170) [109]. За коментарем до Кримінального кодексу УСРР 1922 року під низькими мотивами слід розуміти помсту, хуліганські мотиви, бажання позбавитись людини.

Подальший розвиток кримінального законодавства обумовив врахування мотиву як ознаки, що обтяжує чи пом'якшує застосування окремих видів покарання. Відповідно до положень Загальної частини Кримінального кодексу УРСР 1927 року, більш суворі заходи соціального захисту суд застосовує у разі вчинення злочину з корисливих або інших низьких спонукань, а більш м'які у разі вчинення злочину з мотивів некорисливих і без будь-яких низьких спонукань. Також до кваліфікуючих ознак в Особливій частині Кримінального кодексу УРСР 1927 року законодавець порівняно з Кримінальним кодексом УСРР 1922 року відносить мотиви користі до різновиду низьких, перераховуючи їх через кому. До прикладу, ст. 138 Кримінального кодексу УРСР передбачає відповідальність за вбивство, вчинене з користі, ревності (якщо воно не має ознак ст. 140, яка передбачає відповідальність за вбивство, вчинене в стані сильного хвилювання) та інших низьких мотивів [107].

Кримінальний кодекс УСРР 1960 року закріпив інститут вини, а також її види: умисел і необережність. Що стосується мотивів злочинів, їх перелік був значно розширений – з'явилися наступні суб'єктивні характеристики, які до цього часу не мали юридичної оцінки: хуліганський мотив (ст. 93), помста або інші особисті мотиви (ст. 124), особисті мотиви (ст. 133), мотив вагітності

(ст. 134), корисливі мотиви або інша особиста заінтересованість (ст. 156-4) [108].

Чинний КК України, прийнятий Верховною радою України 5 квітня 2001 р., набрав чинності з 1 вересня цього ж року, замінивши Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. На сьогодні у чинному КК України мотив визнається факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, яка має вплив на кваліфікацію кримінального правопорушення та призначення покарання. Деякі мотиви, які існували до прийняття чинного кодексу залишились незмінними, деякі повністю зникли, натомість з'явилися і нові, раніше не бачені в процесі історичного розвитку інституту кримінального правопорушення мотиви. Це свідчить про те, що кримінальне законодавство завжди удосконалюється та прагне відповідати міжнародним стандартам.

Звичайно, мотив кримінального правопорушення має свої особливості при конструюванні кримінально-правової норми. Як вже згадувалось раніше, мотив має властивість ознаки, яка надає діянню характер кримінально-караного; в деяких випадках виступає обов'язковою ознакою основного складу кримінального правопорушення, відмежовуючи таким чином схожі за об'єктивними та суб'єктивними складовими діянню; або ж може бути закріплена серед кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак суспільно-небезпечного діянню. Значення мотиву як гіпотетичного конструкта зводиться до об'єднання зв'язків, які існують між вихідними умовами ситуації та супроводжувальними діями. Таким чином, мотиву кримінального правопорушення в чинному кримінальному законодавстві відводиться роль пояснювального поняття, де особливості наявної конкретної ситуації обумовлюються мотивувальною поведінкою суб'єкта [152, с. 109].

В нормах чинного КК України, мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення в тому числі як обставина, що обтяжує (ст.67) та в окремих випадках пом'якшує покарання (ч. 2 ст. 66), згадується близько 30 разів. У диспозиціях статей Особливої частини КК України

називаються такі мотиви: 1) корисливі мотиви (ч. 3 ст. 110-2, п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 146, ст. 148, ст. 218-1, ст. 219, ст. 232, ч. 2 ст. 258-5, ч. 3 ст. 297, ст. 299, ч. 2 ст. 317, ст. 319, ч. 2 ст. 330, ч. 3 ст. 332, ст. 357, ст. 365 -3, ч. 3 ст. 371, ч.2 ст. 375, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384, ч. 3 ст. 431); мотив явної неповаги до суспільства (ст. 296); хуліганські мотиви (п. 7 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 297 ст. 299); особисті мотиви (ст. ст.148, 172, 232); мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст.126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129) [106].

В деяких випадках законодавець не використовує саме поняття «мотив», як це робиться у всіх вищеперелічених статтях, проте це можна зрозуміти з самого контексту статті. До прикладу, ст. 430 КК України встановлює відповідальність за добровільну здачу в полон через боягузтво або легкодухість. З контексту статті можемо побачити, що боягузтво та легкодухість виступають саме спеціальними мотивами, і диспозиція ст. 430 КК України могла б звучати «Добровільна здача в полон з мотивів боягузтва або легкодухості». В коментарі до КК України зазначається, що із суб'єктивної сторони злочин характеризується наявністю спеціальних мотивів та конкретизується кожен з них: боягузтво трактується як почуття неспокою, несміливості, паніки чи страху перед ворогом; легкодухість як відсутність впевненості у власних силах, мужності, твердості духу [159].

О.М. Артеменко, досліджуючи типологію особи-злочинця військовослужбовця, взяв саме мотив вчинення кримінального правопорушення за основний критерій поділу. Вченим встановлено, що кількість злочинців-боягузів, які вчиняють кримінальне правопорушення за мотивом боягузтва і легкодухості складають 60% від усієї кількості військових правопорушників; решту (40%) становлять злочинці-алкоголіки та ледачі злочинці (27%), які керуються мотивом небажання переносити труднощі військового характеру; конформні військовослужбовці (10%), домінантним мотивом серед яких є невміння пристосовуватись до умов несення військової служби та вплив оточення; турботливі злочинці, які порушують порядок несення служби

за мотивом хвороби чи смерті родичів, або інших причин сімейного характеру; самовіддані злочинці (1%), серед яких панує мотив небажання відсиджуватись в обороні [22].

В окремих випадках обов'язковість мотиву визначається іншим законодавчим актом, навіть у випадку його відсутності у статті КК України. До прикладу, зі змісту Постанови Пленуму ВС від 26.03.1993 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» вбачалося, що відповідальність за ст. 392 КК України настає за умови, якщо тероризування засуджених вчиняється з метою їх примусу до відмови від законослухняної поведінки або з мотивів помсти за виконання громадських обов'язків щодо зміцнення дисципліни й порядку у кримінально-виконавчій установі. Якщо такі дії вчинені на ґрунті сварок, особистих відносин підсудного з потерпілими – це не розглядається як тероризування засуджених [181, 166].

Опис мотивів не завжди є очевидним при формуванні конструкції складів кримінальних правопорушень. Наприклад, при традиційному підході щодо поділу правопорушень проти власності на корисливі та некорисливі, автори коментарів до КК України визнають, що корисливий мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони корисливих правопорушень проти власності [160, с. 461-463, 158, с. 343-344, 144, с. 165-166]. Відсутність безпосередньої вказівки на мотив у корисливих правопорушеннях проти власності пояснюється корисливістю їх природою (наприклад крадіжка, грабіж, розбій).

Окрім поняття «мотив», в деяких статтях Особливої частини КК України законодавець використовує й інші поняття: особисті інтереси (ст. 319, ст. 357, ст. 365-3, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375); особиста заінтересованість (ст.ст. 218-1, 219) [106]. Дані ознаки є оціночними та суб'єктивними, але їх чітке їх встановлення, а також в цілому доцільність їх закріплення в КК України на пряму визначає ефективність боротьби з злочинністю. В Постановах Пленуму ВС відсутнє будь-яке роз'яснення з приводу розуміння цих понять.

Поняття «інтерес» лежить більше в площині кримінально-правового конфлікту, є його ядром, на яке посягає саме кримінальне правопорушення.

Оскільки у тексті кримінального закону поняття «інтерес» вживається досить часто та у різних сенсах та значеннях, КС України здійснив його інтерпретацію у вузькому розумінні, намагаючись упорядкувати наявні підходи до його трактування.

Відповідно до рішення КС України №18-рп/2004 від 1.12.2004 р. охоронюваний законом інтерес потрібно розуміти як «прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» [198].

Всі інтереси, які зустрічаються в контексті кримінального законодавства поділяють на 2 основні групи: 1) законні інтереси (інтереси фізичної особи, інтереси юридичної особи, інтереси держави, інтереси суспільства); 2) незаконні інтереси (особисті інтереси, особиста заінтересованість, інтереси третіх осіб тощо) [242].

Тобто в цілому можна прийти до висновку про те, що інтерес в його негативному (протиправному) значенні означає певну вигоду, користь, прибуток.

Слова «інтерес» та «заінтересованість» є спільнокореневими, що пояснює схожість у їх трактуванні. В тлумачному словнику української мови слово «вигода» означає те, що дає добрі наслідки в чому-небудь, якийсь прибуток і т.д. [17]. Отже, мова йде про настання конкретного позитивного результату для особи. А оскільки результат діяння пов'язаний з метою, а не мотивом, вважаємо за доцільне відносити вказівку на особисті інтереси та іншу особисту заінтересованість до мети, а не до мотиву.

Також зауважимо використання законодавцем в нормах Кримінального Кодексу поняття «мотив» у множині: «з корисливих мотивів», «з хуліганських мотивів», з «мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості». А в ст. 296 КК України спостерігається розбіжність і з точки зору граматичних правил української мови (не зрозуміло, які саме різновиди мотиву явної неповаги до суспільства можуть існувати взагалі). В п. 1 Постанови Пленуму ВС від 22.12.2006 № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» зазначається, що однією з ознак, яка підлягає встановленню та з'ясуванню під час розгляду кримінальних справ є мотив, а не мотиви [185]. Якщо в нормі статті КК України вказується поняття «мотиви», це означає, що законодавець має на увазі наявність в складі кримінального правопорушення не одного, а принаймні двох, або й більше мотивів. А це суперечить виробленим роками та загальноприйнятій концепції суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, де мотив згадується лише в однині. Вважаємо доцільним скорегувати норми Загальної та Особливої частин КК України в плані закріплення мотиву лише в однині, враховуючи при цьому всі граматичні та методологічні правила.

Також варто звернути увагу на поняття так званих особистих мотивів. Наявність таких мотивів передбачені законодавцем у трьох статтях чинного КК України (ст.ст. 148, 172, 232) [106]. Вказівка на особистий мотив, як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним звільненням, вперше з'явилась в Кримінальному кодексі УРСР 1960 року. Проте поняття особистих мотивів ні в Кримінальному кодексі УРСР, ні в новому КК України не визначається. Багато науковців у коментарях до Особливої частини КК України не вказують визначення особистих мотивів, а лише наводять їх перелік. Наприклад, С.С. Яценко у коментарі до ст. 148 під особистими мотивами розуміє заміну своєї хворої дитини на чужу; до ст. 172 - помсту за критику, до ст. 232- помста, заздрість, образа, родинні чи товариські спонукання, бажання догодити іншій людині тощо [158, с. 180].

М.І. Мельник та М.І. Хавронюк називають більш розгорнутий список особистих мотивів. Відповідно до ст. 148 КК України, особисті мотиви можуть бути низькими (задоволення садистських нахилів, помста, заздрість, ревності) або благородними (наприклад вчинена з гуманних спонукань підміна тяжко хворого немовляти, яке відразу після народження знаходиться при смерті, в інтересах його матері на здорову дитину, від якої відмовилась мати останньої). Особистими мотивами у ст. 172 КК України автори називають помсту, особисту неприязнь, користь, бажання влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину, а у ст. 232 – прихильність чи, навпаки, неприязнь до певної особи, бажання зашкодити керівникам або власникам підприємства чи організації тощо [160, с. 440].

Не можемо погодитись з думкою авторів щодо віднесення корисливого мотиву до числа особистих. Законодавець чітко розмежовує поняття корисливого мотиву та інших особистих мотивів, не ставлячи між ними знак дорівнює. Така невизначеність створює певний хаос і у практичній діяльності судових органів, які на свій суб'єктивний погляд можуть визначати, що є мотивом, а що ні.

Наприклад, *вироком суду особу було засуджено: за ч. 1 ст. 172 КК України (в редакції чинній на час вчинення злочину) до покарання у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, за ч. 2 ст. 172 КК України (в редакції чинній на час вчинення злочину) до покарання у виді позбавлення права займати керівні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій щодо приймання та звільнення працівників строком на 2 роки. Ухвалою апеляційного суду було змінено вирок в частині призначення покарання. У касаційній скарзі засуджений зазначав, що у суді не було доведено, що працівника було звільнено саме з особистих мотивів. Стверджував, що звільнення потерпілого відбувалося суто через невиконання ним своїх професійних обов'язків. Проте Касаційний кримінальний суд залишив судові рішення без змін. ВС зазначив, що при розгляді судами в порядку цивільного судочинства категорії справ, які стосуються незаконного*

звільнення та поновлення на посаді, не є обов'язковим встановлення факту наявності чи відсутності мотиву такого звільнення, а лише законність або ж незаконність звільнення працівника з посади. Але Касаційний кримінальний суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції, що наявність особистого мотиву підтверджується. Матеріалами кримінального провадження було встановлено, що директор звільнив потерпілого з метою влаштувати на це місце свою дружину, яка і була працевлаштована на підприємство засудженого після звільнення потерпілого. ВС погодився з рішенням місцевого та апеляційного судів щодо винуватості особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 172 та ч. 2 ст. 172 КК України, яка доведена поза розумним сумнівом. (постанова від 15.04.2020 у справі №321/1753/16-к) [75].

Вважаємо, що під **особистими мотивами слід розуміти усвідомлені внутрішні спонуки, які виникли на ґрунті взаємовідносин суб'єкта з конкретною особою.**

Однією з ключових ознак особистих мотивів є їх спрямованість щодо конкретної особи (звільнення з роботи конкретного працівника С. через особисту неприязнь тощо). Фесенко Є.В., досліджуючи місце особистих мотивів в контексті вчинення хуліганства (ст. 296 КК України), класифікує їх на особливо сильні (якщо вони реалізувались при вчиненні вбивства, заподіянні тяжких тілесних ушкоджень); сильні (якщо вони реалізувались при вчиненні кримінальних правопорушень, зумовлених службовим підпорядкуванням); слабкі (якщо вони виникли спонтанно, на ґрунті невизначеної неприязні до потерпілого). Часто остання група мотивів через свою невизначеність певною мірою зближуються з хуліганськими мотивами [246].

Ще однією проблемою чинного кримінального законодавства стосовно мотиву є підміна мотиву поняттям мети. Візьмемо до уваги ст. 167 КК України, яка передбачає відповідальність за зловживання опікунськими правами. Чинна редакція статті передбачає однією з обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу є спеціальна корислива мета, натомість мотив злочину як обов'язкова

ознака не зазначається. З результатів дослідження судової практики можна зробити висновок, що найчастіше зловживання опікунськими правами здійснюється саме з корисливих мотивів, тому підміна цих понять в чинному законодавстві не є доцільною. Крім цього, вважаємо за необхідне запозичити досвід зарубіжних країн щодо закріплення саме корисливого мотиву серед обов'язкових ознак суб'єктивної сторони даного складу злочину.

До прикладу, Кримінальний кодекс Вірменії у ст. 172 «Зловживання правами опікуна чи піклувальника» встановлює відповідальність за використання опіки чи піклування з корисливих або інших особистих мотивів, а в ст. 176 Кримінального кодексу Республіки Таджикистан «Зловживання правами опікуна чи піклувальника» - за використання опіки чи піклування з корисливих або інших низьких мотивів [74].

Корислива мета, що зазначена у чинній редакції ст. 167 КК України є певним результатом, якого бажає досягти суб'єкт та пов'язана з наслідками, а отже є наближеною до матеріального складу злочину. А відповідно до ст. 167 КК України злочин вважається закінченим з моменту вчинення суспільно-небезпечного діяння (є формальним). Тому закріплення спеціального корисливого мотиву замість мети та викладення ст. 167 КК України в редакції *«Використання опіки чи піклування з корисливого мотиву на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо)»* стане хорошим прикладом для удосконалення чинного законодавства та присвячення мотиву злочину більшої уваги.

В окремих випадках мотив закріплений в Особливій частині КК України як альтернативна ознака. Частина 3 ст. 431 КК України передбачає наявність одразу двох альтернативних ознак – корисливого мотиву та мети забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога. В такому випадку корисливий мотив є лише альтернативою, за відсутності якого не можна говорити про відсутність складу злочину взагалі. А.В. Савченко вбачає і тут спробу законодавця ототожнити мотив та мету. Вченим висловлюється пропозиція

щодо використання у диспозиції статей Особливої частини КК України лише поняття «корислива мета» [202].

При аналізі нового Проекту КК України видається очевидним, що поняття «корисливий мотив» повністю зникає з тексту Особливої частини кодексу, що може означати лише остаточну відмову та ігнорування мотиву як важливої ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Натомість поняття «корислива мета» простежується як заміна мотиву у переважній більшості складів кримінальних правопорушень де він існував раніше.

Така позиція здається нам недостатньо обґрунтованою, оскільки заміна поняття «мотив» на «мета» повністю знищує їх існування як окремих, самостійних ознак суб'єктивної сторони. Адже корисливий мотив – це усвідомлена внутрішня спонuka суб'єкта задовольнити свої актуалізовані матеріальні потреби, а корислива мета – спрямованість діяння суб'єкта на досягнення конкретного результату (отримання певної матеріальної вигоди).

На сьогодні поняття «корисливий мотив» не є усталеним та законодавчо встановленим. Вважаємо за необхідне надати цьому поняттю єдиного значення для всіх складів кримінальних правопорушень, в яких цей мотив передбачений як основна, кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака. Пропонуємо наступне визначення корисливого мотиву: **«корисливий мотив – усвідомлена внутрішня спонuka особи задовольнити актуалізовану потребу у набутті матеріальних цінностей, прав чи благ для себе чи інших осіб або у звільненні від майнових зобов'язань та витрат, способом, забороненим законом»**.

Це полегшить роботу слідчо-судових органів щодо його становлення та стане основою для прийняття більшої кількості справедливих вироків.

Оскільки Особлива частина чинного КК України поділена на розділи, які систематизовані та по групах суспільних відносин, на які здійснюється посягання, необхідно виділити ті розділи, в яких мотив кримінального

правопорушення простежується найкраще, а також ті, де він практично відсутній.

Злочини проти основ національної безпеки України займають важливе місце в системі кримінального права (розділ I КК України). За словами Б.С. Волкова, «тяжкість збитків, які приховують в собі ці злочини, не можуть порівнюватись з збитком, які завдають так звані загально кримінальні злочини» [51, с. 30]. В більшості складів цього розділу як обов'язкова ознака виступає спеціальна мета, а не мотив (ст. 109 – мета насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; ст.ст. 110, 110-2 – мета зміни меж території або державного кордону України; ст. 113 – мета ослаблення держави; ст. 114 – мета передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю) [106]. Але чи можуть вчинятись ці злочини без наявності спеціального мотиву? Вважаємо що ні. Законодавець приділяє надмірну увагу саме меті злочину в статтях цього розділу, при цьому повністю ігноруючи мотив. Лише в ст. 112 за контекстом статті можна розгледіти мотив помсти за діяльність громадського чи державного діяча, адже сама конструкція «у зв'язку з їх державною або громадською діяльністю» є загальним вираженням мотивів до вчинення суспільно-небезпечного діяння. У своєму дослідженні Р.Л. Чорний вказує на основну специфіку мотиву у ст.112 КК України: помста за державну чи громадську діяльність є окремим, проте не єдиним мотивом ;мотивами злочину, окрім помсти можуть бути: користь, інші особисті мотиви, кар'єризм тощо; залежно від статусу потерпілого, для кваліфікації дій суб'єкта за ст. 112 КК України можуть мати значення як мотив так і мета [268]. Хоча мотиви вчинення злочинів проти основ національної безпеки й справді можуть бути різними, але саме тут вони набувають специфічного характеру. Вони відрізняються один від одного починаючи від повалення суверенності і недоторканості держави України, зміцнення її кордонів, зниження науково-технічного, економічного, військового потенціалу України, до посягання на життя державного або

громадського діяча або помста за таку діяльність [18, с. 350]. Тому не дивлячись на різноманітність мотивів, всі вони в межах цих злочинів об'єднані спільною ознакою – політичним характером. Погоджуємось з думкою А.В. Савченка, про те, що «навіть коли у кримінально-правових нормах вказується на спеціальну мету, обов'язкова наявність певного мотиву в складі злочині не викликає сумнівів» [202].

Щодо ст. 112 КК України, пропонуємо точно визначити наявність спеціальних мотивів у статті: бажання припинити таку діяльність або помста за таку діяльність, адже для кваліфікації дій суб'єкта за ст. 112 КК України значення мають лише ті мотиви, які безпосередньо пов'язані із вчиненням такої діяльності. Вчинення даного злочину за відсутності цих мотивів виключає його склад. Лише у ч. 3 ст. 110-2 КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державно влади, зміни меж території або державного кордону України» корисливий мотив зазначається законодавцем як особливо кваліфікуюча ознака, що полягає в отриманні коштів, прав на майно, чи отриманні будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди [267, с. 18].

Найбільшу стилістичну різноманітність мотивів відображено в статтях розділу II КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи». Тільки в ст. 115 містяться аж 3 прямі вказівки на мотив (п. 6, п. 7, п. 14 ч. 2 ст. 115), а з контексту п. 8 ч. 2 ст. 115 можна зробити висновок про наявність мотиву помсти [106]. У чинній Постанові Пленуму ВС від 07.02.2003 №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (вважаємо за доцільне замінити поняття «злочини» на поняття «кримінальні правопорушення у зв'язку з відповідною зміною назви розділу Особливої частини КК України) чітко описано, що слід розуміти під корисливим та хуліганським мотивом [180]. Натомість про п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України (вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) у вищезгаданій Постанові не згадується. Це пов'язано з тим, що даний мотив був введений в КК України Законом України «Про внесення змін до

Кримінального Кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості від 05.11.2009 р. №1707-(VI). І якщо корисливий мотив розкривається в Постанові досить широко та цілком зрозуміло, то питання хуліганського мотиву потребує деяких уточнень.

В п. 11 Постанови згадуються такі характеристики хуліганського мотиву як явна неповага до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі. В п.4 Постанови Пленуму ВС №10 «Про судову практику в справах про хуліганство» зазначається про необхідність судів відрізняти хуліганство від інших злочинів за ознакою мотиву, який не роз'яснюється. Тому необхідно звернутись до доктринальних роз'яснень науковців. Наприклад Б.С. Волков та Н.І. Загородніков стверджують, що в хуліганських діяннях зовнішньо видимим поштовхом до його вчинення є будь-яка сама по собі незначна, мізерна обставина, яка знаходиться в повній невідповідності з вчиненим діянням та наставшими наслідками; діяння вчиняються з використанням незначного приводу або взагалі без нього [51, с. 72, 77, с. 127-128]. М.Й. Коржанський та А.В. Наумов характеризують хуліганський мотив як прагнення до самоствердження, самовираження людини, невихованої та неосвіченої, з низьким рівнем культури, прагнення показати свою «могутність» силу, та бажанні познущатись з інших [99, с. 7, 231, с. 55].

Цікаву думку про походження та зародження хуліганського мотиву висловлює С.В. Бородін. Вчений стверджує, що хуліганські спонукання позбавлені будь-якої необхідності: вони повністю витікають з егоїзму, пов'язаного з неповагою до особистості і людської достоїнності, байдужим ставленням до суспільних інтересів, нехтуванням до законів та правил поведінки [38, с. 57]. Р.В. Вереша трактує хуліганський мотив як «свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, обумовлене потребами особистості, позбавлене будь-якої необхідності і таке, що не має об'єктивних провокуючих підстав, яке носить суспільно небезпечний характер й тягне за собою кримінальну відповідальність» [44, с. 365].

Вважаємо, що для правильного розуміння та встановлення наявності хуліганського мотиву необхідно використовувати комплексний підхід, який полягає в аналізі взаємозв'язків всіх рівнів психічної структури особи. Найбільш сутнісним для вивчення хуліганської мотивації є уявлення про особу як про цілісну систему з власними поглядами, цінностями та світосприйняттям. Повага до суспільства та суспільного порядку визнаються найбільш загальними, відомими та базовими цінностями, які реалізуються іншими цінностями: повага до людей, їх гідності, праці, матеріальних цінностей тощо. Загальний мотив неповаги до суспільства обумовлює способи задоволення інших прагнень суб'єкта таких як прагнення самоствердитись, показати свою силу та перевагу, незалежність від будь-яких обмежень.

Хуліганський мотив може бути домінантним при вчиненні багатьох злочинів: умисне вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості й, звичайно, хуліганства, відповідальність за яке передбачене ст. 296 КК України.

Більшість визначень хуліганського мотиву, які запропоновані науковцями стосуються психологічної сутності особи й відірвані від зовнішніх ознак, які провокують антисоціальну установку особи. Дуже часто, саме конкретна життєва ситуація під збігом певних обставин раптово провокує в особи виникнення хуліганського мотиву (наприклад хуліган вчинив постріл із пістолета у магазині після зауваження інших відвідувачів на його непристойну поведінку). Вважаємо, що при визначенні хуліганського мотиву необхідним є поєднання внутрішніх та зовнішніх причин та умов, які сприяють виникнення у особи бажання вчинити суспільно-небезпечне діяння.

Хуліганський мотив – усвідомлена під впливом внутрішніх та зовнішніх ознак внутрішня спонuka особи, яка характеризується зневажливим ставленням до існуючих у суспільстві правил поведінки, співжиття та норм моралі.

В.В. Артюхова наводить основні ознаки хуліганського мотиву, які потрібно враховувати при його встановленні: 1) раптовість;

2) швидкоплинність; 3) безпідставність; 4) антисупільність; 5) домінантність [23].

Окремої уваги заслуговує мотив расової, національної та релігійної ворожнечі, яка передбачена як кваліфікуюча ознака цілого ряду кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи (ст.ст. 115, 121, 122, 126, 127 КК України), так і безпосередньо вказана як обставина, що обтяжує покарання (п. 3 ст. 67 КК України) [106]. Зазначимо, що в ст. 67 КК України формулювання цього мотиву є дещо іншим, ніж у статтях Особливої частини КК України: «вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату», що знову створює певний дисбаланс у єдності термінологічного апарату. Зміст даного поняття відображають вказані в назві мотиву ознаки: «расова нетерпимість», «національна нетерпимість», «релігійна нетерпимість». Зазначимо, що в законодавстві зарубіжних країн цей мотив також має різну назву: вчинення злочину по мотиву національної, расової, релігійної ненависті чи фанатизму (Азербайджан, Вірменія); вчинення злочину на ґрунті соціальної, національної, расової або релігійної ворожнечі чи ненависті (Молдова); вчинення злочину по мотиву національної або релігійної ворожнечі, релігійного фанатизму (Таджикистан) [39].

Переплетення таких понять, як «розбрат», «ворожнеча», «ненависть» та інші ускладнює процес ефективного застосування кримінального законодавства судом. Можливим виходом з цієї ситуації може бути процес уніфікації кримінального законодавства в частині приведення до відповідності мотивів, що характеризують ненависть чи ворожнечу стосовно різноманітних соціальних, політичних, ідеологічних, релігійних аспектів.

На думку В.К. Грищука, в основі расової, національної ворожнечі лежать антинаукові погляди про неповноцінність людей певної раси, національності, а релігійної ворожнечі – хибні уявлення про переваги одного віросповідання над іншим чи однієї конфесії над іншою всередині одного віросповідання [159, 213].

Можна визначити основні ознаки даного мотиву, на основі яких буде запропоноване його визначення для подальшого законодавчого закріплення в Постанові Пленуму ВС та єдиного розуміння для всіх груп кримінальних правопорушень, де цей мотив присутній. По перше, даний мотив спрямований не проти конкретної особи, а проти суспільства, а точніше - проти конкретної групи; по друге – даний мотив напряму пов'язаний з емоційною характеристикою (почуття ненависті, помсти), по третє – спонукальним фактором виникнення мотиву є неприйняття «інакшості» груп за їхніми ознаками. Виходячи з цього під поняттям **«мотив національної, расової, релігійної нетерпимості»** слід розуміти усвідомлену внутрішню спонуку особи, що виражається у прагненні особи показати свою перевагу і неповноцінність потерпілого по причині його належності до конкретної нації, раси, релігії та принизити його почуття національної гідності [93].

На сьогодні вченими активно досліджується питання соціальної нетерпимості. А.І. Белкін та С.Н. Конторович під цим поняттям розуміють тип суспільних відносин, які виражають негативність до інших, несхожих, відмінних від власної групи спільностей, які є носіями недопустимого та неприємливого [31]. Л.Г. Шнайдер пропонує ввести поняття «соціальної нетерпимості» в кримінальне законодавство [274].

Зауважимо, що поняття «соціальна група» є досить широким за своїм значенням. Соціологія звертає увагу на поділ соціальних груп та малі та великі, і до останніх відносить національні, расові та релігійні. Тому вважаємо, що питання соціальної нетерпимості та її включення до кримінального законодавства потребує подальшого детального вивчення та аналізу.

Корисливий, хуліганський мотиви та мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості по своїй природі формують умисну форму вини щодо вчинення суспільно-небезпечного діяння та настання наслідків. Вказівка на дані мотиви у диспозиції статей Особливої частини КК України в якості кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак впливає і на підвищення ступеня вини. Таким чином, діяння переходить на новий якісний рівень у

порівнянні з базовим кримінальним правопорушенням шляхом появи додаткового об'єкта посягання та підвищення розміру покарання. Наявність корисливого та хуліганського мотивів в контексті основного складу кримінального правопорушення свідчить про їх стійкий антисоціальний характер і дає можливість відмежувати дані кримінальні правопорушення від суміжних.

Також потребує уточнення та роз'яснення мотив помсти, який є альтернативною ознакою відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України. Категорії помсти є комплексною та багатогранною. Словник української мови пояснює це поняття як «відплата кому-небудь за вчинену кривду, заподіяне зло і т.ін.» [17]. Вважаємо, що в основі мотиву помсти часто перебуває образа за вчинене потерпілим у минулому діяння і пов'язане з нею прагнення заподіяти потерпілому такого ж розміру шкоду. В контексті мотиву кримінального правопорушення, А.К. Мирошніченко вважає, що мотив помсти має особистий характер та зумовлена виключно прагненням отримати задоволення від спричиненого в минулому зла [148]. **Мотив помсти у кримінальному праві – усвідомлена внутрішня спонuka, що полягає у заподіянні шкоди потерпілому як відплату за заподіяну образу у минулому.**

В науковій літературі висловлювалась думка, що сама по собі активна службова чи громадська діяльність особи може викликати мотив помсти і привести до вбивства. Треба мати на увазі, що йдеться лише про законну діяльність потерпілого. Тому вважаємо за необхідне змінити формулювання п. 8 ч. 2 ст. 115 на умисне вбивство *«особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку з мотиву помсти або з метою не допустити чи припинити таку діяльність»*.

Склади кримінальних правопорушень, передбачених розділом III КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» також містять вказівку на мотив, головне місце серед яких належить корисливому. До прикладу, вказівка на корисливий мотив як кваліфікуючу ознаку ст. 146 КК України пов'язано з тим, що викрадачі часто просять викуп

за звільнення викрадених. Основним спонукальним мотивом такого роду викрадень є прагнення до незаконного збагачення за рахунок викраденого або його близьких родичів. Інколи корисливий мотив вбачається не у вимаганні грошових виплат чи майна, а у використанні потерпілого в якості товару чи безоплатної робочої сили [206].

Слід звернути увагу на ст. 151 КК України, яка встановлює відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними: помста, кар'єризм, прагнення усунути потерпілого від виконання діяльності тощо. Проте вважаємо за доцільне доповнити ч. 2 ст. 151 із обов'язковою вказівкою на корисливий мотив: *«Те саме діяння, вчинене з корисливого мотиву або таке, що спричинило тяжкі наслідки,...»*. Адже за статистикою, найбільша кількість таких злочинів вчиняється саме з мотивів використання майна потерпілого, отримання матеріальної вигоди замість потерпілого внаслідок визнання останнього недієздатним, що в свою чергу підвищує суспільну небезпеку злочину.

Цікавим є і дослідження присутності чи відсутності так званого «сексуального мотиву» в кримінальних правопорушеннях, передбачених розділом IV КК України. Деякі вчені (В.І. Борисов, Л.В. Дорош, В.Н. Кудрявцев) стверджують, що мотиви вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості не повинні обов'язково мати сексуальний характер і можуть супроводжуватись іншими мотивами (помста, хуліганські мотиви, бажання принизити людську гідність) [103, с. 131]. Натомість Д.П. Москаль вважає, що в цих злочинах можуть бути присутні декілька мотивів, проте домінантним є лише сексуальний [150, с. 22]. Схожа думка простежується і у В.С. Комісарова: виходячи із самої сутності даних злочинів можна зробити висновок, що їм іманентно (внутрішньо) присутні тільки сексуальні мотиви та мета [234, с. 114].

Вважаємо, що поняття «сексуальні кримінальні правопорушення» та «статеві кримінальні правопорушення» не можуть вважатись синонімами.

Сексуальними слід визнати ті кримінальні правопорушення, які характеризуються агресивною, кримінально-каранною поведінкою стосовно сексуального партнера з мотивів задоволення винним статевої пристрасті. До таких належать усі діяння, які вчиняються з мотивів задоволення статевої пристрасті винного та посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи, а в окремих випадках, за умови хворобливого порушення спрямованості статевого потягу чи способів його задоволення – життя та здоров'я потерпілої особи [278]. До сексуальних кримінальних правопорушень варто віднести, наприклад, сексуальне вбивство, відповідальність за яке передбачене п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, яке переважно вчиняється з мотивів задоволення статевої пристрасті. Що стосується статевих кримінальних правопорушень, то всі вони перелічені у розділі IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості». Статевого злочинця характеризують такі риси, як грубість, яка переходить у жорстокість; примітивізм у поглядах на статеве життя, погляд на жертву як на підкорену істоту [170]. Як свідчить судова практика, такі правопорушення вчиняються в переважній більшості з хуліганських мотивів (на основі даних Єдиного реєстру судових рішень у справах про зґвалтування). Крім того, судовій практиці відомі випадки вчинення насильницьких дій сексуального характеру по мотивах помсти за небажання жінки вийти заміж за суб'єкта даного кримінального правопорушення.

В інших розділах КК України (V, VII, IX, XII, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX) мотиви згадуються у поодиноких випадках в якості основної або кваліфікуючої ознаки. В деяких розділах (VI, VIII, X, XI, XVI, XX) КК України мотив кримінального правопорушення взагалі не згадується, проте це не означає його повну відсутність та нездатність впливу на кваліфікацію. До прикладу, порушення правил ядерної, радіаційної безпеки з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості кваліфікуватиметься за ст. 274 з урахуванням п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України.

Цікавим є дослідження корисливого мотиву в розділі VI КК України, що передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності. Як вже зазначалось нами вище, ряд авторів вважають, що корисливий мотив впливає із самої природи кримінальних правопорушень проти власності. Але чи можна вважати, що корисливий мотив впливає зі змісту таких слів як «заволодіння», «викрадення», «привласнення», «розтрата», які вміщені законодавцем в норми статей даного розділу? Вважаємо, що смислове наповнення даних понять не збігається із корисливим мотивом. Часто при характеристиці корисливого мотиву, багато науковців зосереджують свою увагу не на самій потребі, яка має бути актуалізована скажімо шляхом вилучення чужого майна, а на способі задоволення цієї потреби – самому вилученні. Коли набуття матеріальних цінностей, благ чи прав є лише засобом задоволення потреби, а не самою потребою, корисливий мотив може бути відсутній.

Поділ кримінальних правопорушень проти власності на корисливі та некорисливі зумовлює і особливість їх мотивації. Проте слід зазначити, що цей поділ має умовний характер. В переважній більшості крадіжки, грабежі, розбої вчиняються саме з корисливих мотивів. А статистичні дані по некорисливим кримінальним правопорушенням проти власності свідчать про те, що здебільшого вони вчиняються на ґрунті особистих неприязних відносин. Окрім цього, умисне знищення або пошкодження майна вчиняється із хуліганських мотивів з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення [55, с. 170].

В чому складність виявлення корисливого та некорисливого мотиву? Як зазначає В.Н. Кудрявцев, існують мотиви довгофункціональні, і такі, що виникають спонтанно. Корисливий мотив носить довгофункціональний характер : він має довгий процес формування та супроводжує людину впродовж значного життєвого періоду. Зародження цього мотиву може мати свої коріння ще з дитинства (походження з бідної сім'ї, вічне прагнення мати все, порівняння себе з однолітками, які живуть у більш забезпечених сім'ях

тощо). Мотиви помсти, заздрощів, хуліганські мотиви наділені спонтанністю і в основному їх виникнення залежить від конкретної ситуації. Таким чином виходить наступна конструкція: при конкуренції довгофункціонального та спонтанного мотивів домінантним є спонтанний, який був викликаний певним емоційним переживанням в конкретній ситуації. Якщо ж спонтанний мотив не був реалізований, в дію вступає довгофункціональний (корисливий) [113, с. 71].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що в чинному КК України мотив як ознака суб'єктивної сторони потребує значної деталізації та конкретизації. Законодавцю слід відмовитись від різноманітних позначень мотиву, що створює дезорієнтацію і неоднозначне його розуміння. Крім цього, Постанови Пленуму ВС повинні містити окремі пояснення щодо мотивів кримінальних правопорушень задля їх правильного та єдиного розуміння для всіх складів кримінальних правопорушень. Реальне практичне врахування мотиву є одним із можливих шляхів підвищення ефективності дії та застосування кримінального законодавства. А для цього необхідним є повне врахування та відображення мотиву в матеріальному та процесуальному законодавстві.

2.4. Проблеми кваліфікації мотивів кримінальних правопорушень

Роль мотиву у визначенні кримінальної відповідальності не може вичерпуватись лише його моральною оцінкою. Великий вплив має мотив кримінального правопорушення на кваліфікацію суспільно-небезпечних діянь у чому і полягає його найважливіше практичне значення. Правильне та своєчасне виявлення і встановлення мотиву кримінального правопорушення є запорукою успішного проведення всіх стадій судового процесу.

Що стосується доктринальних праць, присвячених питанням кваліфікації, перші з них були опубліковані лише після Другої світової війни. Однією з фундаментальних праць цієї тематики була книга О. Герцензона «Квалификация преступлений» 1947 р. Вчений зазначав, що «кваліфікація злочину полягає у встановленні відповідності даного конкретного діяння ознакам того чи іншого складу злочину, передбаченого кримінальним законом». Крім цього, автор визначав важливість впливу мотиву та мети на кваліфікацію злочинів, зокрема контрреволюційного та воєнного характеру [239, с. 10-12].

Неабиякий вклад у розвиток вчення про кваліфікацію злочинів зробив і В.Н. Кудрявцев, який розглядав поняття кваліфікації злочинів у двох аспектах: 1) як процес встановлення ознак того чи іншого злочину в діяннях особи і одночасно; 2) як результат діяльності судових і прокурорських органів що вбачається в офіційному визнанні та закріпленні у відповідному юридичному акті виявленої відповідності ознак вчиненого діяння кримінально-правовій нормі [114, с. 22]. Заслуговує уваги і праця С.А. Тарарухіна «Установление мотива и квалификации преступления», в якій автор здійснює детальний аналіз основних проблем при кваліфікації злочинів з якими стикаються слідчі та судові органи, безпосередньо пов'язані із неповним та неточним встановленням суб'єктивної сторони складу злочину в тому числі мотиву [225, с. 18].

В сучасній кримінально-правовій доктрині кримінально-правова кваліфікація також не обмежується одним визначенням, а трактується науковцями досить широко. До прикладу В.Н. Навроцький під кваліфікацією злочину розуміє : 1) не лише юридичну, але й суспільно-політичну оцінку вчиненого злочину з точки зору держави; 2) діяльність по встановленню відповідності між фактичними та юридичними ознаками посягання; 3) процес мислення у свідомості людини відповідно до законів психології [153]. На думку М.Й. Коржанського, під кваліфікацією злочину слід розуміти реалізацію кримінального закону, застосування до вчиненого діяння конкретної

кримінально-правової норми, або підведення певного злочину під ознаки конкретної норми [100, с. 4].

Основою для правильної кваліфікації є встановлення складу злочину – сукупності встановлених у кримінальному законі об'єктивних та суб'єктивних ознак, що визначають суспільно-небезпечне діяння як злочинне. Поняття «склад кримінального правопорушення» є більше юридичною фікцією ніж реально працюючою юридичною категорією. Як зазначає В.О. Навроцький, «поняття складу злочину аж ніяк не відноситься до тих, які працюють на практиці. Відповідне поняття вживається в тому значенні, яке надавалося йому сотні й тисячі років тому» [156].

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення є однаково важливими та потребують встановлення в кожному конкретному випадку. Проте однією з помилок в діяльності правозастосовних органів є практика необґрунтованого ставлення складів кримінальних правопорушень з кваліфікованими ознаками або, навпаки, ставлення складів кримінальних правопорушень без таких ознак при їх фактичній наявності, коли роль цих кваліфікуючих ознак відіграє мотив. Крім цього, вплив мотиву на кваліфікацію кримінальних правопорушень не вичерпується тільки тими випадками, коли він передбачений як необхідна ознака складу кримінального правопорушення чи кваліфікуючої ознаки. Будучи спонукальним приводом вчинення кримінального правопорушення та накладаючи відбиток на весь хід вольового процесу, мотив має глибоке значення у встановленні направленості діяння, визначенні суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і встановлення кола кримінально караних діянь [51, с. 5].

Проблема встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (раніше – злочину), в тому числі й мотивів мала місце ще у минулому столітті. Вивчаючи статистичні дані ще у 1970-х роках, І.Л. Петрухін із 1800 помилок, які були ним виявлені при аналізі 853 кримінальних справах дійшов висновку, що 48,8% з них – помилки, які пов'язані безпосередньо з мотивом вчинення злочину. З тисячі вивчених ним

кримінальних справ мотив злочину не був встановлений у 43% із тих, що були пов'язані з умисним вбивством та у 58% тих, що пов'язані з умисним тяжким тілесним ушкодженням [171]. Така неоднозначність у виявленні істинних мотивів злочинів існує і на сьогодні. Нами проаналізовано більше сотні кримінальних справ по різних категоріях злочинів і лише у 15% з них органами досудового слідства було встановлено мотиви злочинів вже на перших етапах досудового розслідування. Що стосується етапу судового розгляду, то у судових вироках відсоток незазначених мотивів щодо конкретних злочинів сягає близько 30%. Цей показник є дуже високим та накладає негативний відбиток на всю діяльність кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої систем.

При аналізі близько двох сотень кримінальних справ в Єдиному державному реєстрі судових рішень, нами встановлено основні причини помилок органів слідства та судових органів при розслідуванні та розгляді кримінальних справ: 1) неповне розуміння кримінально-правового значення мотиву кримінального правопорушення; 2) хибне трактування норм Особливої частини КК України, які містять конкретні склади кримінальних правопорушень з конкретними мотивами; 3) ігнорування мотивів у разі відсутності їх законодавчого закріплення в нормах статей Особливої частини; 4) підміна мотиву іншими ознаками суб'єктивної сторони, зокрема метою.

Слід погодитись з думкою С.А. Тарарухіна, який вважає, що встановлення суб'єктивної сторони складу злочину і особливо мотиву ускладнюється багатьма факторами, але перш за все тим, що суб'єктивне не тільки приховано від зовнішнього сприйняття, але й нерідко маскується злочинцем, а в деяких випадках не усвідомлюється навіть ним самим [225, с. 24].

Яким чином діють слідчі та судові органи, які стикнулись з проблемою встановлення мотиву? Як бачимо із статистичних даних, їхня діяльність слідує шляху спрощення, ефективним способом якого є наявність презумпції. Відповідно до трактувань Словника української мови, під презумпцією слід

розуміти «закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істиною і не потребує доказів» [17]. Ось коли справа доходить до виявлення мотивів у винного та їх встановлення для подальшої кваліфікації кримінального правопорушення, слідчі та судові органи користуються так названою нами тріадою мотивів: «корисливі мотиви – особисті мотиви (з їх суб'єктивним розумінням) – хуліганські мотиви». Тільки у зв'язку з їх наявністю чи відсутністю в складі конкретно вчиненого кримінального правопорушення і будується вся подальша кваліфікація. Звичайно потрібно розуміти, що дані мотиви й близько не можуть охопити всього різноманіття істинних спонукань, які можуть штовхати особу на вчинення суспільно-небезпечного діяння. Такий спрощений підхід та ставлення до мотивів призводить до виникнення значного числа судових помилок в тому числі і тих, які стосуються неправильної, неповної та неточної кваліфікації. В.В. Фомін стверджує, що для розв'язання проблеми встановлення та доказування мотивації злочинного діяння потрібно відмовитись від усталеної у практиці думки про неможливість встановлення істинних мотивів злочину [224].

І справді, чинний КПК України містить весь необхідний арсенал та перелік слідчих дій, які можуть бути проведені відповідними органами задля полегшення встановлення мотивів кримінальних правопорушень. А вивчення особи злочинця та детальний аналіз його життя та поведінки перед, в момент та після вчинення злочину є запорукою успішного виявлення всіх складових суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Тепер розглянемо основні проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язані з мотивом. У першу чергу, слід зазначити, що вплив на кваліфікацію мають лише мотиви умисних кримінальних правопорушень. Як вже зазначалось нами у п. 2.1 дисертації, необережні правопорушення також є вмотивованими, проте мотиви такої поведінки мають здебільшого кримінологічне значення та допомагають встановити причини та умови, які сприяють вчиненню правопорушення при визначенні конкретного виду та міри

покарання. Мотив необережних кримінальних правопорушень ніколи не розповсюджується на суспільно-небезпечні наслідки, оскільки вони не виступають засобом задоволення потреб, які лежать в основі такої поведінки [57].

Що стосується умисних кримінальних правопорушень, то тут мотив і є тією ознакою, встановлення якої є необхідної складовою при кваліфікації. Вказівка законодавцем на мотив як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення автоматично обумовлює його умисну форму вини. До прикладу, при вчиненні кримінальних правопорушень з корисливим мотивом важливим є також встановлення моменту його виникнення. В більшості випадків мотив повинен був виникнути у винного саме до вчинення суспільно-небезпечного діяння і мати домінантний вплив. Тільки щодо кваліфікації умисних вбивств за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України виникнення мотиву можливе і під час вчинення суспільно-небезпечного діяння (п. 10 Постанови Пленуму ВС «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я») [180].

Що стосується встановлення корисливого мотиву при умисному вбивстві, слід зазначити, що в судовій практиці існує багато випадків підміни даного поняття іншими різноманітними термінами: «з корисливих спонукань» (категорія справи №1111/9377/12), «з метою погашення наявних боргів» (категорія справи №212/11829/2012). Хоча п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України чітко називає кваліфікуючу ознаку умисного вбивства «корисливий мотив». Як влучно зазначає Б.С. Волков, в кримінальному кодексі вряд чи можна знайти злочин, відправною спонукальною причиною якого не була б користь. Причому у всіх випадках користь має однаковий соціальний зміст – прагнення віддати перевагу своєму особистому матеріальному інтересу, а не суспільному [51, с. 56].

При вчиненні вбивства з корисливих мотивів немає значення, ким був сам потерпілий (власником майна або особою, яка мала дане майно у користування) а також хто саме в результаті отримає матеріальну вигоду (сам

винний чи його близькі). Вироком Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 15.02.2019 р. дії ОСОБА_3 було кваліфіковано за ч. 1 ст. 185 КК України. Встановлено, що ОСОБА_3, перебуваючи на території домогосподарства, яке належить ОСОБА_4 та перебуває у користуванні ОСОБА_2, з метою викрадення чужого майна, скориставшись відсутністю уваги власниці, діючи умисно, таємно, з корисливих мотивів, з метою заволодіння чужим майном, усвідомлюючи протиправний та суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх шкідливі наслідки і свідомо бажаючи настання таких наслідків, з недобудованого підсобного приміщення дістала бензопилу марки «Світязь БП 4500» та велосипед марки «Формула», які належать ОСОБА_2 та таємно викрала їх, після чого розпорядилась викраденим майном на власний розсуд (категорія справи №676/462/19) [75].

Безумовно, корисливий, як і будь-який інший мотив напряду пов'язаний з метою, яку переслідує злочинець. Саме мета, як результат вчинення діяння надає мотиву певний відтінок індивідуальності та визначеності. Проте не слід забувати, що «корисливий мотив» не завжди означає «корисливу мету». Враховуючи різне використання законодавцем термінів «корисливий мотив» та «корислива мета» А.В. Савченко пропонує взагалі відмовитись від терміну «корислива мета» та замінити його в законодавстві на «корисливий мотив», вказівка на який законодавцем автоматично означатиме і наявність корисливої мети [202]. Не можна повністю погодитись з таким міркуванням, оскільки, по-перше, трактування корисливого мотиву законодавцем в різних злочинах має різний зміст, а по-друге, відмова від мети повністю свідчить про її неважливість серед інших складових суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що є неприпустимим. За словами С.А. Тарарухіна, «при вчиненні корисливих злочинів, винним можуть бути поставлені і інші цілі, що не перешкоджають загальній корисливій направленості вчинених діянь, які обумовлюються обраними засобами її досягнення» [225, с. 84].

Вбивство, вчинене з корисливих мотивів слід відрізняти від тих, які вчиняються з інших мотивів, зовнішньо схожих з корисливими. Не слід

кваліфікувати за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України вбивство, яке пов'язане з ухиленням або небажанням потерпілого повертати борг винному. В цьому випадку, таке вбивство скоріше потрібно кваліфікувати як вчинене з мотивів помсти, оскільки корислива мотивація в такому випадку відсутня. Злочинець, вбиваючи потерпілого за несвоєчасне повернення чи ухилення від повернення раніше наданих йому коштів, сам позбавляє себе таким чином матеріальної вигоди та не реалізує свою корисливу мотивацію.

На жаль, в судовій практиці трапляються випадки вчинення помилок при оцінці даних діянь. *Апеляційним судом Дніпропетровської області частково скасований вирок Самарського районного суду м. Дніпропетровська в частині кваліфікація дій ОСОБА_3 за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України. ОСОБА_3, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння прийшов до ОСОБА_4 в квартиру та став вимагати повернення від неї коштів, які він раніше відраховував із заробітної плати в рахунок фонду підприємства «МУТР ЕЮМ» у м. Дніпропетровську для подальшого придбання квартири, і які ОСОБА_4 начебто мала йому повернути. ОСОБА_4 відмовилась повертати грошові кошти ОСОБА_3 та з цього приводу між ними виникла сварка, в ході якої в ОСОБА_3, який знаходився в стані алкогольного сп'яніння виник умисел, спрямований на заподіяння смерті ОСОБА_4, та заволодіння її грошима та майном. Дії обвинуваченого ОСОБА_3 були кваліфіковані за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України. Однак, дослідивши всі обставини справи, суд прийшов до висновку про відсутність у ОСОБА_3 корисливого мотиву та перекваліфікував дії, вчинені обвинуваченим ОСОБА_3 відповідно до ч. 1 ст. 115 та ч. 1 ст. 185 КК України. (категорія справи 206/1443/14-к) [75].*

О.І. Думанська наводить широкий перелік ситуацій, коли вбивство не повинно кваліфікуватись таким, що вчинене з корисливих мотивів: вбивство, вчинене з метою отримати своє майно, що знаходиться у потерпілого неправомірно; вбивство під час сварки з приводу самого майна, вияснення порядку користування майном; вбивство особи, чиє життя розцінювалось

як ставка в певній грі; вбивство, пов'язане з канібалізмом (за винятком, коли поїдання трупа пов'язане з метою продажу його м'яса) [72, с. 123].

Спірним для кваліфікації є також питання щодо вчинення вбивства у зв'язку з посяганням потерпілого на майно, що належить винному. В цьому випадку корисливі спонукання також відсутні, а більш явними є егоїстичні начала винного, який заради збереження власного майна позбавляє життя іншу особу. При виникненні такої ситуації, судам потрібно враховувати і вартість майна, щодо якого здійснювалось посягання. Якщо майно мало значну вартість, то при посяганні на нього потерпілим, що надалі призвело до вбивства останнього, діяння можна кваліфікувати як вбивство при перевищенні меж необхідної оборони. Що ж стосується вбивства у зв'язку з посяганням потерпілого на майно «малозначної» вартості, то в такому випадку домінантним мотивом буде не скільки користь, скільки помста за вчинене посягання. Як зазначає Б.С. Волков «вартість майна в даному випадку є не критерієм визначення ступеню користі, а є ознакою, з якою пов'язане відмежування акту необхідної оборони від інших суспільно-небезпечних і кримінально-караних діянь суб'єкта» [51, с. 68].

С.Д. Бережний при дослідженні розмежування умисного вбивства, вчиненого з корисливих мотивів від інших різновидів умисних вбивств зазначає, що «умисне вбивство доволі часто поєднується із вчиненням інших кримінальних правопорушень, в юридичному складі яких корисливий мотив передбачається як основна чи альтернативна ознака. У випадку, коли умисне вбивство було вчинене з метою полегшення цих кримінальних правопорушень, саме корисливий мотив має визначати кваліфікацію дій винного – за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України і відповідною частиною однієї із зазначених статей» [33].

Наявність корисливого мотиву простежується і при скоєнні багатьох інших злочинів, які передбачені чинним КК України (контрабанда – ст. 201; бандитизм – ст. 257, піратство - ст.446, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів – ст.212 та інші) [106]. Хоча дані злочини можуть

бути вчинені й з інших домінантних мотивів. Тому встановлення єдиного визначення корисливого мотиву та його конкретизація у Постановах Пленуму ВС для конкретних складів кримінальних правопорушень грає важливу роль у їх подальшому встановленні для правильної й точної кваліфікації діяння.

Не менш важливим питанням є правильне виявлення та встановлення хуліганського мотиву, до якого на практиці в переважній більшості випадків зараховують всі неясні, недосліджені, неточні спонукання людської поведінки. В основі формування хуліганського мотиву присутні різноманітні внутрішні відчуття людини : заздрість, злоба, помста, негативізм та ін. Окрім відчуттів, вагоме значення можуть мати і конкретно виражені антисуспільні, в тому числі егоїстичні інтереси особи, а також аморальні погляди світосприйняття, що виражаються у розхлябаності, недисциплінованості, несправедливому відношенні до оточення тощо.

Що стосується законодавчого визначення хуліганського мотиву, то серед кваліфікованих ознак вбивства (п. 7 ч. 2 ст. 115) Постанова Пленуму ВС від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» називає хуліганський мотив і відносить до нього таке вбивство, що вчинене «внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі» [180]. Такі словосполучення носять досить розпливчастий та абстрактний зміст. Деяку ясність вносить трактування вбивства із хуліганських мотивів як того, що вчинений «з використанням малозначного приводу або без будь-якої причини».

Як зазначає Б.С. Волков, «у вбивстві з хуліганських мотивів, як і взагалі в хуліганських діяннях зовнішньо видимим поштовхом до вчинення злочину слугує будь-яке саме по собі незначна, мізерна обставина, яка знаходиться у повній невідповідності вчиненим діянням і наслідками» [51, с. 70].

При кваліфікації умисного вбивства з хуліганських мотивів на практиці часто виникають труднощі, що пов'язані з наступними помилками:

1) змішування хуліганських мотивів з особистими, неприязними відносинами;

2) кваліфікація безпричинних вбивства як таких, що скоєні з хуліганських мотивів;

3) кваліфікація вбивств, що вчинені під час сварки, бійки чи в стані алкогольного сп'яніння як таких, що вчинені з хуліганських мотивів.

Часто суд при кваліфікації дій за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України говорить про так звані «безпричинні дії», відносячи їх до таких, що вчинені з хуліганських спонукань. *Вироком Славутського міськрайонного суду Хмельницької області було засуджено ОСОБА_5 та ОСОБА_6 за п. 7, 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Встановлено, що підсудний ОСОБА_5 та неповнолітній підсудний ОСОБА_6, затримавши в селі неповнолітнього ОСОБА_7, діючи узгоджено, за попередньою змовою, безпричинно, з хуліганських спонукань, для власного самоствердження за рахунок іншої особи, вдалися до нанесення численних побоїв у життєво важливі центри людини голову, шию та тулуб, позбавивши життя ОСОБА_7, вчинили умисне вбивство з хуліганських мотивів, за попередньою змовою групою осіб.* (категорія справи №1-174/11) [75]. Так звана безпричинність хуліганського вбивства є досить ілюзорною. Будучи вольовою дією, воно не може бути одночасно невмотивованим і таким, що позбавлене будь-якої причини. Хуліганські прояви як правило характеризуються виверненим ставленням до загальноприйнятих норм моралі та вульгарним розумінням свободи. За рахунок цього і знаходять свій вияв характерні для хуліганського мотиву спонукання – прагнення проявити жорстокість, показати свою перевагу та силу над іншими [51, с. 73].

При розмежуванні умисного вбивства, вчиненого з хуліганського мотиву від аналогічних злочинів проти життя особи з мотивів особистої неприязні часто допускаються судові помилки під час оцінювання приводу до злочину.

Вироком Вінницького міського суду Вінницької кваліфікація дій ОСОБА_3 та ОСОБА_2 була змінена шляхом виключення п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України. Встановлено, що дані особи знаходячись у домоволодінні ОСОБА_3 розпивали

алкогольні напої з ОСОБА_11. В ході розпиття алкогольних напоїв між ОСОБА_3 та ОСОБА_11 виникла суперечка на побутовому ґрунті, під час якого ОСОБА_3 з хуліганських мотивів раптово завдав удари кулаком правої руки в обличчя ОСОБА_11. Надалі з метою позбавлення життя ОСОБА_11, ОСОБА_2 та ОСОБА_3 продовжували завдання ударів обома ногами в область голови, грудей та живота, внаслідок чого ОСОБА_11 помер на місці пригоди (категорія справи 206/546/2012) [75]. В ході судового розгляду з'ясовано, що умисне вбивство було вчинене внаслідок з'ясування попередніх непорозумінь, яке переросло в бійку, що виключає наявність при цьому малозначного приводу та хуліганського мотиву. Слід зазначити, що якщо бійка переростає у вбивство, правильно буде говорити про «вбивство під час бійки». Хоча дії осіб, які б'ються часто схожі на безмотивні, насправді серед факторів такої поведінки частіше всього виділяють гнів, ненависть, боягузтво, заздрість, відчай.

Для правильного відмежування вбивства з хуліганських мотивів від вбивства, вчиненого під час сварки чи бійки, необхідно встановити, хто з учасників бійки чи сварки були їх ініціаторами, і чи не був конфлікт спровокований винним для його подальшого використання як приводу для вбивства.

Щодо розмежування вбивства, вчиненого з хуліганських мотивів та вбивства з мотивів помсти чи ревнощів слід зазначити, що складність у їх відмежуванні полягає у характері самих дій, які по своїй формі дуже часто характерні і для хуліганських спонукань. Про необхідне розмежування даних дій говорить і п. 11 Постанови Пленуму ВС від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» відповідно до якого «не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих відносин, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок» [180]. Про розмежування ревнощів та помсти від хуліганського мотиву необхідно

виходити з того, що в основі помсти завжди лежить образа, пов'язана з протиправними діями потерпілого, а в основі ревнощів – образа і страх втрати об'єкта уваги, що супроводжується стражданнями та переживаннями. Мотиви помсти та ревнощі завжди шукають задоволення, тоді як хуліганський мотив – приводу.

Про необхідність судів встановлювати мотив при розгляді кримінальних справ про хуліганство зазначає п. 1 Постанови Пленуму ВС №10 від 22.12.2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство» [185]. Саме мотив явної неповаги до суспільства є однією з основних ознак, що дозволяє відрізнити хуліганство від інших злочинів.

Однак хуліганські мотиви та мотиви хуліганства не слід ототожнювати. Академічний тлумачний словник української мови роз'яснює поняття «хуліганство» як «грубе порушення правил громадського порядку, загальноприйнятих норм поведінки, що є виявом неповаги до суспільства, до гідності людини» [17]. Визначення хуліганського мотиву як грубого порушення громадського порядку, мотиву явної неповаги до суспільства виглядає недостатньо логічним: ніхто не визначає корисливий мотив як мотив таємного викрадення чужого майна, а мотиви особистої заінтересованості як мотиви доведення до банкрутства. Як і корисливий мотив, хуліганський мотив також зумовлює абстрагування від об'єктивної сторони тих складів кримінальних правопорушень, де він присутній. А мотив явної неповаги до суспільства є мотивом одиничного злочину, хуліганства, таким же як корисливий мотив для крадіжки чи мотив особистої заінтересованості для доведення до банкрутства [174]. У зв'язку з цим необхідним є нове формулювання хуліганського мотиву, який заснований на його взаємозв'язку з іншими елементами мотивації (визначення хуліганського мотиву запропоновано у п. 2.3. розділу 2).

При вчиненні хуліганства (ст. 296 КК України) часто слабкими спонуками виступають особисті мотиви. Проте вони не можуть повною мірою викликати у суб'єкта рішучість вчинити кримінальне правопорушення. Роль

особистих мотивів при вчиненні хуліганства в тому, що вони породжують у хулігана почуття зневажливого ставлення до суспільних правил поведінки, норм співжиття та моралі. Це зумовлює формування мети та вибору форми вчинення суспільно-небезпечного діяння.

За словами А.В. Савченка, «п. 4, 5, 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України також передбачають реалізацію певних мотивів, хоча в законодавстві їх перелік відсутній. Наприклад, при вчиненні умисного вбивства з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115), або способом, небезпечним для життя декількох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115), переважали здебільшого садистські мотиви; при вчиненні умисного вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115) – прагнення вчинити такі дії; при вчиненні умисного вбивства, поєднаного з зґвалтуванням або сексуальним насильством (п. 10 ч. 2 ст. 115) – сексуальні мотиви тощо» [202].

Вироком Комунальського районного суду м. Запоріжжя дії ОСОБА_5 було кваліфіковано за ч. 1 ст. 187, п. 9, 13 ч. 2 ст. 115 КК України. Встановлено, що ОСОБА_5 на фоні раптово виниклого умислу направлено на напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаного із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя і здоров'я, діючи з корисливих мотивів, напав на потерпілу ОСОБА_4, при цьому схопив її лівою рукою за шию, після чого застосував задушливий прийом, при якому ОСОБА_4 втратила свідомість. Після цього, прагнучи приховати вчинення розбійного нападу ОСОБА_5 вирішив вбити ОСОБА_4. За допомогою одягу, знятого з ОСОБА_4, ОСОБА_5 задушив ОСОБА_4 внаслідок чого наступила смерть. Після цього, з метою приховування слідів злочину, ОСОБА_5 підпалив сумку потерпілої, яку поклав близько до знаходження тіла ОСОБА_4, в результаті чого полум'я вогню поширилось і на тіло потерпілої, а сам ОСОБА_5 покинув місце вчинення злочину (категорія справи 1-910/11) [75].

Серед мотивів, які часто зустрічаються на практиці при кваліфікації різних категорій кримінальних правопорушень вагомому ланку займають мотиви помсти та ревнощів. Ревнощі як мотив не має значення обов'язкової ознаки

в законодавстві, тоді як помста може набувати такого значення, наприклад, при вчиненні умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України). Помста – дуже поширений мотив, який зустрічається практично у 40% випадків. Вивчення практики показує, що приводом до виникнення мотиву помсти можуть бути найрізноманітніші вчинки потерпілого, які викликають цей мотив і тягнуть за собою вчинення суспільно-небезпечних діянь. Приводом для помсти може бути навіть вчинення кримінального правопорушення потерпілим [38, с. 41].

Вироком Ямпільського районного суду Сумської області дії ОСОБА_1 були кваліфіковані за ч. 1 ст. 115 КК України. Встановлено, що після вживання спиртних напоїв ОСОБА_2 запропонував ОСОБА_1 піти на колгоспне поле, назбирати залишків кукурудзи, щоб обміняти їх на спиртне. Проте, ОСОБА_1 категорично відмовився підтримати таку пропозицію, унаслідок чого між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 виникла сварка, в ході якої ОСОБА_2, будучи обуреним поведінкою ОСОБА_1, схопив його за одяг спереду і почав здавлювати в області шиї. У відповідь ОСОБА_1, розлютившись на такі дії ОСОБА_2, з мотивів помсти на ґрунті раптово виниклих до останнього особистих неприязних стосунків, вирішив позбавити ОСОБА_2 життя. Взявши кухонний ніж, ОСОБА_1 з силою наніс лезом ножа один удар в область грудної клітки, а потім ще три удари тупим твердим предметом у верхню частину голови. Після отриманих ударів, ОСОБА_2 померла (категорія справи 1820/502/12) [75].

Що стосується ревнощів, під ними розуміють «сумнів у вірності, коханні, підозра в зраді подружжя» [17]. На думку М.К. Аніянца, ревнощі – огидний пережиток минулого, і незалежно від того, з якої причини вони в особи виникли, вбивства на цьому ґрунті повинні суворо каратися [21]. Та обставина, що вбивство через ревнощі не віднесено до обтяжуючих обставин, аж ніяк не повинно призвести до послаблення боротьби з цим злочином. [186]. **Мотив ревнощів у кримінальному праві – усвідомлена внутрішня спонука, яка**

характеризується уникненням страждань, викликаних сумнівом, недовірою, зрадою чи втратою об'єкта ревнощів на рівні тісних чи інтимних взаємовідносин.

За своєю природою, мотиви помсти та ревнощів дуже схожі між собою. Обидва мотиви мають як правило стійкий характер та формуються протягом тривалого проміжку часу. Вони тісно пов'язані з емоційною складовою, особливостями психіки особи, зовнішніми обставинами. Мотив помсти та ревнощів формують умисну форму вини щодо вчиненого діяння та настання суспільно-небезпечних наслідків. Вчиняючи умисне вбивство з мотивів помсти або ревнощів, особа передбачає настання суспільно-небезпечних наслідків та свідомо бажає (прямий умисел) або припускає (непрямий умисел) їх настання. Аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що дуже часто приводом до виникнення мотиву помсти можуть виступати саме ревнощі. Такі вбивства володіють вищим ступенем суспільної небезпеки аніж ті, які вчинені з мотивів ревнощів у зв'язку з внутрішніми переживаннями особи.

Мотиви помсти та ревнощів слід розрізняти в першу чергу за природою походження. Як вже зазначалось вище, мотив помсти як правило виникає внаслідок протиправних, а інколи навіть злочинних дій з боку потерпілого, тоді як коло обставин, що можуть викликати мотив ревнощів значно вужче. Ревнощі виникають тільки на фоні дуже тісних, інтимних відносин і пов'язані безпосередньо зі страхом розлуки або втрати близької людини. Вбивство з ревнощів в більшості випадків вчиняється тоді, коли винний, котрий має сумніви у вірності коханої людини, вчиняє вбивство або суперника або коханої людини, яка викликала в нього почуття ревнощів. Сама зрада обумовлюється руйнуванням тих довірливих відносин, які склались між двома особами. При цьому маються на увазі як відносини чоловіка та жінки, так і осіб однієї статі [72, с. 93]. Складність розмежування мотивів помсти від мотивів ревнощів і в тому, що ревнощі при вбивстві завжди містять в собі елемент злоби, яка породжує помсту. Тому вбивство з ревнощів часто є і вбивством з мотивів помсти, коли приводом для помсти є зрада чи нерозділене кохання [38, с. 41].

Вироком Фастівського міськрайонного суду Київської області дії ОСОБА_1 були кваліфіковані за ч. 1 ст. 115 КК України. Встановлено, що ОСОБА_1 перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходився на території власного домоволодіння, де в нього виникла сварка із дружиною ОСОБА_5. Під час сварки ОСОБА_1, переслідуючи умисел на протиправне заподіяння смерті дружині ОСОБА_5, на ґрунті ревнощів до останньої та з мотивів помсти, взяв на лавці, яка знаходилась поряд із вхідними дверима до житлового будинку, загострений металевий предмет – шток від шприца Жане, з яким зайшов до житлового будинку та яким умисно завдав один удар в область лівої лопатки потерпілої ОСОБА_5, яка стояла спиною до нього, внаслідок чого потерпіла ОСОБА_5 померла на місці скоєння злочину. (категорія справи 940/1164/19) [75]. Як бачимо, суд кваліфікує вбивство з мотивів помсти (за винятком вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку) та ревнощів як таке, що вчинене за відсутності обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК України). Але це не означає непотрібність вивчення та встановлення цих мотивів, адже їх своєчасне виявлення може мати вплив на призначення покарання а також на встановлення і усунення причин, що сприяють вчиненню подібних злочинів.

В окремих випадках при вчиненні кримінальних правопорушень має місце мотив заздрощів, який більшою мірою зустрічається при вчиненні суспільно-небезпечних діянь неповнолітніми. В якості предмета заздрощів виступають як правило, кращий матеріальний достаток інших, в окремих випадках – сімейний добробут. В основному заздрість є мотивом вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи а також проти власності. **Мотив заздрощів можна визначити як усвідомлену внутрішню спонуку особи, яка характеризується виявом негативних емоцій або ворожого ставлення до іншої людини, якщо вони були викликані домінуванням останнього.** Разом з цим психологічний аспект даного мотиву є недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження [119].

Неповнолітній А. в стані алкогольного сп'яніння в ході конфлікту завдав удар ножом в живіт потерпілому, спричинивши при цьому тяжку шкоду здоров'ю останнього. Конфлікт, на думку потерпілого, був викликаний мотивом заздрощів у винного до матеріального достатку, а саме до наявності матеріальної можливості поїздки за кордон на відпочинок.

Всі вищенаведені випадки мають місце тоді, коли винний мав чітко сформований, конкретно виражений мотив (корисливий, хуліганський, мотив ревнощів, заздрощів чи інші). Але на практиці практично неможлива універсальна конструкція кримінально-правової норми, яка б передбачала всі ознаки що не перетинаються між собою по окремим ознакам суб'єктивної сторони, в тому числі мотивам. Доктриною кримінального права та судовою практикою напрацьоване правило, що два мотиви одночасно не можуть бути інкриміновані. Проте в юридичній літературі питання кваліфікації кримінального правопорушення з декількома мотивами є і залишається досить проблемним питанням. Позиція можливості існування одночасно декількох мотивів підтримується деякими науковцями. Г.В. Веріна вважає, що «в одному злочині можуть мати місце декілька мотивів, серед яких немає домінантного, тому всі конкурентні мотиви повинні знайти своє відображення у кваліфікації злочину» [196]. П.С. Пороховщikov. зазначав, що «сторона обвинувачення та сторона захисту можуть бути одночасно праві, тому що злочинець і його оточення підкорювались в своїх вчинках не одному і не двом, а великій кількості різноманітних спонукань, і ніхто, навіть вони самі не знають, з яким з цих спонукань людина боролась найдовше» [15].

Натомість деякі вчені заперечували правомірність такої кваліфікації. Зокрема Б.С. Волков вважав, що «людина не може покласти в основу своєї поведінки одразу декілька, різних за змістом та значенням мотивів. Намір вчинити злочин переважно пов'язується з яким-небудь одним мотивом, котрий і виступає як головний, основний мотив діяльності. Завжди «переважає» той мотив, на користь якого вибраний вольовий акт, і котрий покладений в основу рішення. Інші ж спонукання хоча і діють в унісон, змінюють чи підсилюють

значення загальної рішучості вчинити злочин, але у вчиненому злочині вони грають підкорюючу, другорядну роль» [51, с. 29]. В.Д. Спасович також зазначав, що «в одній людині не можуть одночасно співіснувати різні наміри» [216, с. 133].

Чіткішою та правильною видається позиція тих вчених, які вважають, що кваліфікація повинна визначатись тим мотивом, на користь якого вибраний вольовий акт і прийнято рішення. Наприклад, відповідно до п. 19 постанови Пленуму ВС «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7.02.2003 р. №2, «у випадках, коли винна особа, вчиняючи умисне вбивство, керувалась не одним, а декількома мотивами, судам належить з'ясовувати, який із них був домінантним, і кваліфікувати злочинні дії за тим пунктом ч. 2 ст. 115 КК України, яким визначено відповідальність за вчинення вбивства з такого мотиву. Разом з тим в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дії винної особи і за кількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК України, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство» [180].

Хоча слід зазначити, що позиція ВС України не завжди була такою одностайною в цьому питанні. У абз. 1 п.20 Постанови Пленуму ВС від 1.04.1994 р. (до внесення змін постановою від 3.01.1997 р.) №1 «Про судову практику про злочини проти життя і здоров'я людини» зазначалось про неможливість кваліфікації вбивство однієї ж тієї особи за сукупністю п. «а», «б», «в», «ж» ст.93 ККУ 1960 року (в сучасній інтерпретації за сукупністю п.п. 6, 7, 8, 9, 10 ч.2 ст.115 КК України). Така категорична думка про неможливість співіснування одночасно декількох обтяжуючих обставин не відповідала ситуаціям, що виникали у правозастосовній практиці, що призводило до необґрунтованої кваліфікації і затяжного судового процесу. У зв'язку з цим ВС змушений був переглянути свою позицію і у відповідній Постанові Пленуму ВС від 3.12.1997 р. №12 «Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму ВСУ» зазначалось, що не можна

кваліфікувати одночасно умисне вбивство однієї особи одночасно за п. «а», «в», «ж» ст. 93 КК України 1960 р. (в сучасній інтерпретації за сукупністю п.п. 6,8,9,10 ч.2 ст.115 КК України). Але навіть заборона одночасного інкримінування особі вбивства з корисливих та хуліганських мотивів була не виправдано категоричною, у зв'язку з чим чинна Постанова Пленуму ВС від 7.02.2003 року № 2 відображає нові правила кваліфікації, у разі вчинення умисного вбивства з декількома мотивами.

Як зазначає О.В. Ус , «за загальним правилом, якщо вчинений суб'єктом злочин містить декілька мотивів, то при кваліфікації можливе ставлення за вину суб'єкту декількох мотивів, якщо вони не знаходяться у конкуренції (розбіжностях). Якщо мотиви, якими керувався суб'єкт при вчиненні конкретного злочину або цілі, які він переслідував, знаходяться в конкуренції, то при кваліфікації необхідно обирати домінантний мотив» [241]. У кожному конкретному випадку задача слідчих та судових органів повинна полягати в тому, щоб встановити, який мотив при вчиненні кримінального правопорушення мав домінуюче значення, був головним і згідно з цим і кваліфікувати діяння. Визнання того чи іншого мотиву кримінального правопорушення основним не повинно виходити з того, коли цей мотив виник : важливо, щоб саме він визначав основний зміст та направленість суспільно-небезпечного діяння винного. З приводу кваліфікації умисного вбивства , вчиненого одночасно з мотивів користі, передбаченого п. 6 ч. 2 ст.115 КК України, та, наприклад, з мотивів ревнощів, що не передбачений як обтяжуюча обставина вбивства слід зазначити наступне. В такому випадку має місце конкуренція між основним та кваліфікованим складом злочину. За загальним правилом, будь-який кваліфікований склад злочину має пріоритет перед основним. Тому такі випадки вбивства слід кваліфікувати за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України, а не за ч. 1 ст. 115 КК України.

Одночасна кваліфікація злочину за п. 6 та п. 7 ч.2 ст. 115 КК України також видається нам неможливою, оскільки неоднозначне розуміння хуліганського мотиву, підведення під його значення будь-яких безпричинних

чи малозначних діянь унеможлиблює одночасне інкримінування обох мотивів в одному суспільно-небезпечному діянні. Цікавим є дослідження можливості одночасного застосування п. 6 та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України. Як вже зазначалось нами раніше, аналіз п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України дозволяє зробити висновок про обов'язкову наявність мотиву, а саме помсти за виконання особою службового або громадського обов'язку. Вчені О.В. Белокуров та І.І. Давидович стоять на позиції виділення основного, переважаючого мотиву у свідомості винного, оскільки посягання на життя особи чи її близького родича, що викликані особистими неприязними відносинами не може бути обумовлений службовим чи громадським обов'язком [32, с. 59, 65, с. 125-126].

Підтримуємо думку С.Д. Бережного, який вважає, що «пошук при кваліфікації подібних ситуацій «основного» або «переважного» мотиву призводить до того, що оцінка вчиненого є неповною». Вчений наводить приклад, який підтверджує можливість одночасного застосування п. 6 та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України: «К., виконуючи свій службовий обов'язок, затримав М під час вчинення ним злочину. Крім того, К. був власником різноманітних матеріальних цінностей. Звільнившись з місць позбавлення волі, М. вирішив помститись К., за те, що він його затримав, а також перешкодив йому заволодіти цінностями К. З цих причин М. вчинив вбивство К.» [33].

Аналізуючи даний приклад вченого, зауважимо, що в цій ситуації корисливий мотив та мотив помсти не виключають одне одного, а навпаки повною мірою охоплюють всю детермінацію вчиненого. Тому в цьому випадку не виключаємо можливості кваліфікації дій М. за п. 6 та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

Судова практика також містить випадки одночасного застосування різних пунктів ч. 2 ст. 115 КК України. Наприклад, вироком Апостольського суду Дніпропетровської області від 12.03.2014 р. дії К. були кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ч. 4 ст. 187, п.п. 1,6,8 ч. 2 ст. 115,

ч. 3 ст. 267, ч. 1 ст. 263 КК України. Встановлено, що К., працюючи інкасатором та отримавши відомчу вогнепальну зброю на підставі посадової інструкції, зупинив під час слідування маршрутом перевезення коштів інкасаторський автотранспорт та здійснив по чотири прицільні постріли у життєво важливі органи потерпілих – інкасаторів П. та М, заподіявши їм тяжкі тілесні ушкодження, несумісні з життям. Скориставшись безпорадним станом потерпілого М., підсудний К. викрав закріплену за ними відомчу зброю, оскільки в його зброї вже були відсутні патрони, після чого заволодів наявними в інкасаторському автомобілі готівковими коштами в сумі 500 тис. грн. та залишив місце вчинення злочину (категорія справи № 171/2403/13-к) [75, 188].

Щодо одночасного застосування п. 6 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство з корисливих мотивів та умисне вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення) вважаємо, що така кваліфікація можлива лише у випадку реальної сукупності вказаних обтяжуючих обставин. У всіх інших випадках вважаємо доцільним кваліфікувати вчинене за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України та статтею, що передбачає відповідальність за вчинений корисливий злочин, оскільки умисне вбивство пов'язане безпосередньо із вчиненням корисливого злочину. Наприклад, громадянин Б. вчинив напад та умисне вбивство громадянина П. з метою полегшення викрадення сірчаної та соляної кислот, які знаходились у помешканні громадянина П. задля подальшого виготовлення наркотичних засобів для власного споживання. Як бачимо, в цьому випадку умисне вбивство безпосередньо пов'язане з вчиненням розбою з метою викрадення прекурсорів. Тому дії громадянина Б. слід кваліфікувати за п. 6 ч. 2 ст. 115 та ч. 3 ст. 312 КК України без додаткової вказівки на п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України. Як зазначає С.Д.Бережний, «при вчиненні умисного вбивства з метою полегшити корисливий злочин, дії винної особи підлягають кваліфікації за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України, який у цій частині є своєрідною спеціальною

щодо п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України нормою, оскільки передбачає зв'язок умисного вбивства саме з корисливим злочином» [33].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що значення мотиву при здійсненні кваліфікації не варто недооцінювати. Навіть якщо мотив не зазначений законодавцем як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення або не виступає в ролі обтяжуючої обставини, його встановлення є першочерговим та необхідним для правильної кваліфікації вчиненого. Наявність того чи іншого мотиву може мати вплив на призначення певного виду та розміру покарання, а також є основою для застосування можливих профілактичних заходів для недопущення вчинення кримінальних правопорушень в майбутньому. Важливим є детальне врахування судовими органами всіх нюансів можливої кваліфікації за мотивами кримінальних правопорушень та досягнення єдності у позиції точного та правильного врахування мотивів при кваліфікації суспільно-небезпечних діянь. Для цього необхідно конкретизувати деякі мотиви у конструкціях складів кримінальних правопорушень задля недопущення різного їх розуміння слідчими та судовими органами.

Висновки до РОЗДІЛУ 2

У розділі:

1) Наголошено на існуванні проблеми уніфікації кримінально-правової термінології в рамках чинного кримінального законодавства, яка потребує негайного вирішення задля можливості єдиного розуміння кримінально-правових понять суб'єктами правозастосування.

2) Встановлено, що кримінальне право, як самостійна галузь права може використовувати «наскрізні» поняття, не втрачаючи своєї специфіки у його застосуванні.

3) Доведено, що мотив є наскрізним кримінально-правовим поняттям через відповідність наступним критеріям: 1) використання в КК України

декілька разів; 2) позначення ознак складу кримінального правопорушення; 3) має конкретно визначений зміст.

4) Обґрунтовано віднесення мотиву до багатоаспектного, загальноновживаного, міжгалузевого поняття, яке має «наскрізний» характер.

5) Визначено, що мотив належить до факультативної ознаки складу як умисних, так і необережних кримінальних правопорушень. При прямому умислі мотив пронизує весь причинний зв'язок, а при непрямому – спонукає діяння, яке вже сприймається суб'єктом за бажаний результат. При вчиненні кримінального правопорушення з необережності, мотив не охоплює настання суспільно-небезпечних наслідків, проте він наявний в самій установці особи, її інтелектуально-вольовому, емоційному компонентам.

6) Встановлено зв'язок мотиву з іншими ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: виною, метою, емоційним станом. Їхній тісний взаємозв'язок, однак, не означає їхнього ототожнення, оскільки кожній з ознак властиві конкретно визначені характеристики.

7) Доведено, що будучи невіддільною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, мотив дозволяє відмежувати один склад кримінального правопорушення від іншого, має значний вплив на криміналізацію (декриміналізацію) діянь, а також безпосередньо впливає на призначення справедливого покарання винному.

8) Встановлено, що мотив як основна, кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака кримінального правопорушення згадується законодавцем в нормах Особливої частини КК України близько 30 разів. Натомість незрозумілим є підміна поняття мотиву іншими техніко-юридичними прийомами, відсутність тлумачення особистих мотивів, понять «особистий інтерес» та «особиста заінтересованість», використання поняття «мотив» у множині, підміна мотиву метою.

9) Визначено розділи КК України, де мотив кримінальних правопорушень згадується в найбільшій кількості та стилістичній різноманітності (розділи II, III, IV); ті, в яких мотив згадується лише

у поодиноких випадках (розділи I, V, VII, IX, XII, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX); ті, в яких мотив не згадується взагалі (розділи VI, VIII, X, XI, XVI, XX).

10) Встановлено, що правильне та детальне закріплення мотиву як суб'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення в статтях Особливої частини ККУ дозволить забезпечити якісне виконання функцій мотиву, а також полегшить діяльність слідчих та судових органів при встановленні істинних мотивів.

11) Виявлено основні проблеми кваліфікації мотиву: 1) неповне розуміння кримінально-правового значення мотиву злочину; 2) хибне трактування норм Особливої частини КК України, які містять конкретні склади кримінальних правопорушень з конкретними мотивами; 3) ігнорування мотивів у разі відсутності їх законодавчого закріплення в нормах статей Особливої частини КК України; 4) підміна мотиву іншими ознаками суб'єктивної сторони, зокрема метою.

12) На основі аналізу вироків судів у різних категоріях кримінальних справ, з'ясовано, що причиною неправильної кваліфікації суспільно-небезпечних діянь часто є невстановлення істинних мотивів або їх неповне розуміння.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ МОТИВУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Мотив не вичерпує свого впливу на стадії кваліфікації кримінального правопорушення. Для виконання завдання протидії злочинності, необхідним є встановлення правильних механізмів державного реагування на вчинені суспільно-небезпечні діяння. Одним із таких механізмів є інститут призначення покарання, в якому абсолютно точно простежується моральні начала та принципи. Мотив безпосереднім чином пов'язаний з призначенням покарання винному. Встановлення мотиву на стадії призначення покарання допомагає суду обрати справедливий вид та розмір покарання, яке є об'єктивним та неупередженим і відповідає всім засадам, які визначені чинним кримінальним законодавством.

Важливість врахування мотивів при призначенні покарання підтверджується нормами перших законів про кримінальну відповідальність часів СРСР. Зокрема, у п. 30 Основних начал кримінального законодавства ССРСР та союзних республік від 31.10.1924 р. зазначалось, що «при визначенні судом міри соціального захисту враховується ступінь та характер небезпечності злочинця та вчиненого ним злочину, особистість злочинця, мотиви злочину, а також наскільки сам злочин в даних умовах місця та часу є суспільно-небезпечним» [168]. Аналогічна норма знайшла своє відображення і в ст. 42 Кримінального Кодексу УРСР 1927 р. [107].

У ст. 32 Основах кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1958 р. більшу увагу було приділено сукупності загальних начал призначення покарання, які замінили раніше використовуваний термін «заходи соціального захисту». При цьому мотив зазначався серед обставин, що обтяжують та пом'якшують покарання [167].

КК України 1960 р. не вніс суттєвих змін у визначення ролі мотиву серед обставин, які повинні враховуватись судом при призначенні покарання, залишивши аналогічне трактування норми попереднього законодавчого акту 1958 р. (ст. 39 КК України 1960 р.) [108].

Лише у Постанові Пленуму ВС №6 від 29.06.1990 р. «Про практику призначення судами України мір кримінального покарання» мотив знову знайшов своє місце серед ознак, що мають вплив на призначення покарання і визначають ступінь суспільної небезпечності злочину. Зокрема, у п. 2 Постанови зазначається: «Вирішуючи питання про вид і розмір покарання у кожному конкретному випадку, суд повинен визначати ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, виходячи із сукупності всіх обставин вчинення злочину (форми вини, мотивів, способу, обстановки і стадії вчинення злочину, тяжкості наслідків, ступеню участі кожного з співучасників у вчиненні злочину та ін.)» [184].

Наступною постановою Пленуму ВС №22 «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 22.12. 1995 р. зазначений перелік обставин, що впливають на визначення ступеню тяжкості вчиненого злочину був розширений та доповнений такими ознаками як цілі, кількість епізодів, наявних кваліфікуючих ознак [179].

Прийняття чинного КК України поклало початок нового розуміння інституту призначення покарання, визначивши поняття та мету покарання, удосконалену систему покарань. У зв'язку з цим Пленумом ВС була прийнята постанова № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання», яка є чинною на сьогодні та має на меті правильне застосування законодавства та усунення недоліків і помилок у діяльності судів при розгляді кримінальних справ. Відповідно до п. 3 Постанови, встановлення мотиву залишається необхідною складовою для визначення ступеню тяжкості вчиненого злочину. Окрім того, Пленум ВС у чинній редакції Постанови розширив перелік обставин, що визначають ступінь тяжкості злочину, додавши

до вищезазначених ознаки мети, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб [183].

На доктринальному рівні питання інституту призначення покарання є малодослідженим, а питання впливу мотиву та призначення покарання зустрічається лише в одиничних працях. Основною фундаментальною працею, що присвячена інституту призначення покарання, аналізу основних проблем та пропозиції шляхів їх вирішення є праця М.І. Бажанова «Призначення покарання за радянським кримінальним правом» 1980-го року видання. Дана робота підіймає важливі того часу питання розвитку інституту призначення покарання і стала основою для подальшого вивчення та дослідження ключових аспектів даного питання. Серед українських вчених, праці яких присвячені вивченню проблематики інституту призначення покарання можна виділити В.В. Полтавця («Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України»), А.С. Макаренка («Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні»), Р.Ш. Бабанли («Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади»). Окремої уваги заслуговують праці вчених, у яких окрема увага приділяється питанню впливу мотиву на призначення покарання (Б.С. Волков «Мотив преступления», А. В. Савченко «Мотив та мотивація злочину»); значення мотиву як обставини, що пом'якшує чи обтяжує покарання, а також його врахування при відбутті покарання (А. П. Музюкін «Мотив злочину та його кримінально-правове значення»). Попри таку невелику кількість праць, серед названих вчених панує одностайна думка про те, що мотив є одним із засобів забезпечення принципів індивідуалізації призначення покарання і має безпосередній вплив на призначення судом справедливого виду та розміру покарання.

І справді, мотив є важливим фактором, який відіграє вагому роль у призначення покарання. Дана властивість мотиву кримінального правопорушення обумовлена загальною спрямованістю кримінального законодавства і безпосередньо впливає із мети покарання, визначеної ст. 50 КК України. Відповідно до ч. 2 та ч. 3 ст. 50 КК України: «Покарання

має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженим, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [106]. Як бачимо, законодавець розглядає покарання не лише як спосіб охорони правопорядку та впливу на осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, але і як один з способів профілактики вчинення кримінальних правопорушень в майбутньому. Саме тому велику роль відіграють індивідуально-психологічні особливості засудженого, в тому числі й мотиви вчинення кримінальних правопорушень. Як зазначає Б.С. Волков: «основний зміст ідеї виправлення та перевиховання засудженого зводиться до того, щоб за допомогою зазначеного покарання змінити його поведінку, звести до нуля роль анти суспільних навиків та прагнень, сприяти виробленню нових, позитивних якостей в його поведінці». [52, с. 120]. Ці завдання неможливо реалізувати без врахування істинних мотивів, які знайшли своє відображення у вчинених кримінальних правопорушеннях.

Для того, щоб покарання максимально виконало поставлену перед ним мету, воно повинно бути вмотивованим та справедливим, інакше воно не буде сприяти виправленню засуджених та запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень. Дуже важливо призначити так покарання винному, яке було б зрозуміле для нього самого, і було б засобом його виправлення. Для цього КК України надає суду широкі можливості реалізації принципу індивідуалізації покарання: призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин вчиненого кримінального правопорушення (ст. ст. 66, 67 КК України), призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків (ст. ст. 70, 71 КК України) та інші [106]. Погоджуємось з думкою В.В. Полтавець, яка зазначає, що : «ці правила призначення покарання не можна законодавчо конкретизувати відповідно до кожного конкретного випадку призначення покарання у зв'язку з його індивідуальністю» [176, с. 28]. Саме тому законодавцем встановлюються певні

межі санкції кримінально-правових норм, які дозволяють індивідуалізувати кримінальне покарання відповідно до конкретного випадку. І саме Постанова Пленуму ВС «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24.10.2003 визначає ці особливості індивідуалізації покарання: врахування особливостей конкретного злочину та обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали тощо) [183]. У зв'язку з цим всебічне вивчення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, в тому числі і мотивів його вчинення є не тільки умовою індивідуалізації покарання на етапі його призначення судом, але й основою для реалізації цілей, які стоять перед органами виконання кримінальних покарань.

А.П. Музюкін відводить мотиву роль не лише кримінально-правової, але й кримінологічної проблеми, вирішення якої буде сприяти виявленню негативної ціннісної орієнтації, що міститься у вчиненому діянні, усуненню антигромадського прецеденту за допомогою покладання кримінальної відповідальності, яка виражена у визначених для винного заходах кримінально-правової дії, його руйнуванню при безпосередній реалізації кримінальної відповідальності [152, с. 138].

Всупереч тому, що принцип індивідуалізації кримінального покарання пронизує практично всі норми Загальної частини чинного КК України, найбільш повно та чітко він виражений в загальних засадах призначення покарання. В науковій юридичній літературі існує безліч точок зору щодо, того, що саме потрібно розуміти під «загальними засадами» і чи взагалі застосування цього поняття є виправданим для кримінального законодавства. Одна група вчених є прихильниками використання поняття «правила призначення покарання» (В.В. Полтавець, А.С. Макаренко та інші), друга група схильється до думки про доцільність використання поняття «критерії» (М.І. Бажанов, Т.В. Сахарук), «положення» (Р.В.Вереша). Також серед вітчизняних вчених наводилось розуміння загальних засад як розпоряджень (В.Г. Беляєв),

відправних вимог (Г.С. Гаверов). Попри таку різноманітність висловлених позицій, вважаємо, що різне розуміння засад кримінального покарання (як правил, критеріїв, розпоряджень тощо) не змінює самої їх сутності. Хоча у п. 20 Постанови пленуму ВС № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» також міститься вказівка на застосування «правил» при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень [183].

Законодавство деяких зарубіжних країн також застосовує поняття «правила» призначення покарання, проте вони визначаються як окремі акти з установленням великого ступеня деталізації відносин, що склалися при призначенні покарання судом за вчинене кримінальне правопорушення (США, Англія) [151]. Як свідчить практика зарубіжних країн, для створення правил призначення покарання формувались спеціальні комісії, які досліджували судову практику протягом багатьох років, визначали найпоширеніші обставини, які були враховані судами при призначенні покарання, і тільки на основі цього формувалися деталізовані правила призначення покарання, які мали значний ступінь конкретизації. Для уникнення термінологічних розбіжностей, в тексті дисертації буде використане поняття «загальні засади призначення покарання», яке міститься в чинному Кримінальному кодексі України. Схиляємось до думки, що під загальними засадами призначення покарання слід розуміти **встановлені законом про кримінальну відповідальність загальні положення, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання в кожній конкретній справі.**

Відповідно до ст. 65 КК України, суд призначає покарання:

- 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу;
- 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;

3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Крім цього, ч. 2 ст. 65 КК України закріплено важливе положення про те, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження більш нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буд недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень [106].

Для встановлення впливу та значення мотиву кримінального правопорушення при призначенні покарання важливою є саме третя засада призначення покарання, що передбачає врахування трьох основних аспектів: 1) ступеню тяжкості вчиненого правопорушення; 2) особу винного; 3) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Як зазначає А.В. Савченко: «Врахування судом кожного з цих елементів напряду переплітається з аналізом мотивів вчиненого злочину. Без встановлення мотивів злочину неможлива реалізація не тільки третього правила призначення покарання, але й решти загальних засад призначення покарання, оскільки обрання судом конкретної міри покарання має виходити з урахуванням всіх трьох правил» [202, с. 113].

Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення є одним із загальнообов'язкових положень, у якому явно простежується зв'язок кримінального правопорушення та покарання. Колишня редакція Кримінального кодексу містила вимогу про врахування поряд зі ступенем також характеру суспільної небезпечності, що визначається антисоціальною спрямованістю певної групи кримінальних правопорушень, та залежить від об'єкта посягання. Чинна редакція Кримінального кодексу передбачає необхідність врахування лише ступеню тяжкості кримінального

правопорушення, як кількісної категорії, що передбачає врахування всіх обставин відповідно до кожної конкретної справи, а також повною мірою розкриває принцип диференціації та індивідуалізації покарання. Врахування ступеню тяжкості вчинення кримінального правопорушення є важливою засадою і в законодавстві зарубіжних країн (РФ, Федеративна Республіка Німеччина, Латвія, Литва та інші). Попри різноманітність обставин, які повинні визначати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення відповідно до п. 3 Постанови Пленуму ВС № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання», у судовій практиці часто існують випадки, коли ступінь тяжкості встановлюється лише з урахування класифікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 12 КК України [183].

Вироком Святошинського районного суду м. Києва від 01.09.2020 року дії ОСОБА_1 були кваліфіковані за ч.1 ст. 396 КК України та призначене покарання у виді арешту строком на три місяці. Вирішуючи питання про призначення покарання, суд керуючись ст.ст. 50, 65 КК України враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, яке відповідно до ст. 12 КК України є нетяжким злочином (категорія справи №759/14243/20) [75].

Як бачимо, суд визначає ступінь тяжкості кримінального правопорушення лише керуючись ст. 12 КК України, ігноруючи всі інші обставини справи, які рівносильно впливають на визначення ступеню тяжкості. Оскільки переважна більшість науковців притримується думки щодо недостатності врахування лише ст. 12 КК України, у науковій літературі застосовується поняття «типовий ступінь тяжкості», або «ступінь тяжкості злочину», яке протиставляється поняттю «ступінь тяжкості вчиненого злочину». Дуже влучно різницю між цими поняттями визначає В.В. Полтавець: «Зміст ступеня тяжкості вчиненого злочину значно ширший, оскільки конкретний злочин, вчинений у реальному житті, має більшу кількість неповторних, індивідуальних ознак, які властиві саме цьому окремому злочину.

Тому «ступінь тяжкості вчиненого злочину»- поняття ширше, ніж «типовий ступінь тяжкості злочину», оскільки включає не тільки визначені у диспозиції найбільш загальні і типові ознаки складу злочину, а й індивідуальні ознаки, які знаходяться поза ознаками складу злочину» [176, с. 113].

Як бачимо, дані поняття співвідносяться як загальне та окреме. Тому при призначенні покарання суду потрібно перш за все враховувати типовий ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення відповідно до ст. 12 КК України, а потім враховувати всі обставини конкретного кримінального правопорушення, які мають вплив на визначення ступеню тяжкості вчиненого.

Перелік обставин, які мають вплив на визначення ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення не є вичерпним (п. 3 Постанова Пленуму ВС № 7 від 24.10.2003 р) [183, 121]. З такою позицією погоджуються далеко не всі науковці. Наприклад, А.С. Макаренко пропонує наступний вичерпний перелік критерій оцінки ступеню тяжкості: 1) класифікація злочинів, закріплених у ст. 12 КК України; 2) особливості конкретного злочину та обставин його вчинення (форма вини, час, місце, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, поширеність злочину; 3) наявність, характер та ступінь тяжкості наслідків, що спричинені потерпілому, державі та третім особам у результаті вчинення злочину; 4) характер відносин винної особи з потерпілим [135]. Попри те, що науковицею запропоновано вичерпний перелік обставин вчинення кримінального правопорушення, зауважимо, що неврахування мотиву та мети кримінального правопорушення, які є необхідними елементами доказування згідно положенням кримінально-процесуального законодавства є безпідставним. Вважаємо за доцільне висловити думку про те, що ступінь тяжкості повинні формувати як ті обставини, які характеризують конструктивні ознаки кримінального правопорушення, так і ті, що знаходяться поза межами складу правопорушення і не мають впливу на його кваліфікацію. Тільки з урахуванням усіх

індивідуальних обставин призначене судом покарання зможе відповідати загальним засадам призначення покарання.

Тепер розглянемо конкретні ситуації, в яких мотив виступає як обставина, що впливає на визначення ступеню тяжкості кримінального правопорушення. Законодавча оцінка тяжкості умисних кримінальних правопорушень відповідно до чинного КК України заснована не тільки на об'єктивному критерії небезпечності, але й на ознаках суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, в тому числі мотиву. Наприклад, катування, яке вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК України) утворює склад тяжкого злочину. Хоча сам склад злочину за ч. 1 ст. 127 КК України є нетяжким [106].

Мотив безперечно може бути в основі законодавчої оцінки ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Саме діяння, незалежно від того чи мова йде про основний склад кримінального правопорушення, чи кваліфікуючий, несе собою небезпеку для суспільства. Проте, вона суттєво підвищується там, де є присутнім спеціальний мотив. Наприклад, за збут соляної кислоти з корисливих мотивів варто призначити покарання, котре буде наближене до верхньої межі санкції норми ст. 311 КК України, тоді як за збут даного прекурсора без такого мотиву – наближене до нижньої межі.

Слід зауважити, що встановити типову чи універсальну залежність оцінки тяжкості кримінального правопорушення від мотиву вкрай важко. Будь-яка суб'єктивна направленість винного на вчинення протиправного діяння, стійкість його мотивації мають в кожному випадку свої рівні соціальної небезпечності особи, які можна об'єктивно оцінити при індивідуалізації покарання. Оскільки мотив є однією з ознак індивідуалізації покарання, він може впливати на підвищення чи зниження розміру покарання, але в межах одної класифікаційної групи кримінальних правопорушень по ступеню їх тяжкості [273].

Встановивши в діяннях особи мотив, що має «негативний» характер, суд повинен врахувати його для призначення підвищеного розміру покарання.

Натомість наявність «позитивного» мотиву (наприклад вбивство при перевищенні меж необхідної оборони) знижує ступінь суспільної небезпеки, проте такі мотиви необхідно корелювати із самим діянням. В.Н. Воронін наводить з цього приводу влучний приклад: «Одна справа, коли із мотивів дружніх почуттів одна особа допомагає вчинити вбивство, і зовсім інша справа – викрадення, для того, щоб полегшити матеріальне становище свого приятеля» [53].

Беручи за приклад ч. 1 ст. 115 КК України (умисне вбивство), важко встановити, які мотиви і яким чином впливатимуть на застосування судом конкретного виду та розміру покарання. Законодавство не наводить нам внутрішньої диференціації мотивів по ч. 1 ст. 115 КК України, оскільки виявити усі просто неможливо через широкий перелік та різноманітність. А тому питання оцінки ступеню тяжкості «простого» вбивства лягає на суд. Така невизначеність у законодавстві часто призводить до того, що один суддя, враховуючи мотив ревнощів та інші обставини справи призначить мінімальне покарання, а інший – максимальне.

Для порівняння наведемо приклад із судової практики. Вироком Апеляційного Суду Полтавської області дії ОСОБА_4, раніше не судимого було кваліфіковано за ч. 1 ст. 115 КК України та призначено покарання 12 (дванадцять) років 6 (шість) місяців позбавлення волі. Встановлено, що ОСОБА_4 з мотивів особистих неприязних стосунків, що склались на ґрунті ревнощів, маючи умисел на вбивство ОСОБА_9, взяв вдома рушницю ТОЗ-34 НОМЕР_1 та приїхавши в місце назначеної зустрічі, виконуючи свій злочинний умисел, направлений на вбивство здійснив перший постріл в область правого передпліччя ОСОБА_9, далі здійснив постріл в область грудної клітки та в область голови. Внаслідок отриманих тілесних ушкоджень ОСОБА_9 помер на місці події (категорія справи №1610/2091/2012) [75].

Натомість Вироком Колегії суддів Деснянського районного суду м. Києва дії ОСОБА_1, раніше не судимого були кваліфіковані за ч.1 ст. 115 КК України та призначене покарання у виді семи років позбавлення волі. Встановлено,

що обвинувачений ОСОБА_1, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, знаходився на ґрунтовій дорозі, де між ним та потерпілим ОСОБА_5 виник словесний конфлікт на ґрунті ревнощів до спільної знайомої ОСОБА_6, в ході якого ОСОБА_5, розпочавши конфлікт наніс ОСОБА_1 6 ударів тупим предметом, у результаті чого ОСОБА_1 отримав легкі тілесні ушкодження, які не є небезпечними для життя та здоров'я останнього у момент заподіяння та не вплинули на загальний фізіологічний стан ОСОБА_1. Разом з цим, такі дії ОСОБА_5 викликали обурення та особисту неприязнь у обвинуваченого ОСОБА_1, в результаті чого в останнього виник умисел на позбавлення життя ОСОБА_5. Надалі, обвинувачений ОСОБА_1, реалізуючи свій злочинний умисел, дістав невстановлений предмет по типу клинка ножа, що має обушок П-подібного перетину з добре вираженими ребрами та лезом та утримуючи його у правій руці наблизився до потерпілого ОСОБА_5 після чого в короткий проміжок часу із достатньою силою наніс останньому чотири проникаючих колото-різаних поранення в області грудей. Від отриманих поранень ОСОБА_5 помер на місці. (категорія справи №754/15452/16-к) [75].

Аналізуючи ці дві справи, можна навести такі ключові моменти: в другій справі конфлікт був спровокований потерпілою стороною; обидва обвинувачених не були раніше судимі, обидва вбивства були вчинені на ґрунті особистих неприязних відносин з мотивів ревнощів, в першій справі була врахована позитивна характеристика обвинуваченого з місця проживання, місць навчання та роботи. Проведений аналіз цих двох справ свідчить про те, що підстави, які б могли обґрунтувати різницю у п'ять з половиною років позбавлення волі відсутні. Таким чином, або покарання, призначене по першій справі є надто суворим, або покарання по другій справі є надто м'яким.

Слід погодитись з думкою Расіма Бабанли про те, що «кожне з таких призначених покарань відповідатиме вимогам закону, передбачатиме врахування ступеню тяжкості злочину, однак це врахування здійснюватиметься судом по-своєму» [25, с. 120]. Сам науковець, досліджуючи питання впливу ступеню тяжкості та вид та розмір покарання, виділяє та узагальнює три

основні групи вбивств по ч. 1 ст. 115 КК України : перша група – умисні вбивства, вчинені в умовах побутового конфлікту членами сім'ї; друга група – умисні вбивства, вчинені також за обставин «побутового конфлікту», однак конфліктуючі сторони не є членами однієї сім'ї; третя група – умисні вбивства, вчинені не в умовах побутового конфлікту між малознайомими чи незнайомими людьми [25, с. 123]. Як бачимо, вчений класифікував «прості» умисні вбивства за критерієм суб'єктного складу конфліктуючих сторін. Що стосується класифікації безпосередньо за мотивами злочину, слід звернутись до Постанови Пленуму ВС від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», де в п. 20 зазначено: «Умисне вбивство, без кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, а також без ознак, передбачених статтями 116-118 КК України, зокрема в обопільній сварці чи бійці, або з помсти, ревнощів, інших мотивів, викликаних особистими неприязними стосунками винного з потерпілим, підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 115 КК України» [183]. Як бачимо, Пленум ВС вносить деяку конкретизацію у визначеність мотивів «простого» вбивства, проте наявність «інших мотивів» в конструкції норми створює аспект суддівського розсуду, який часто призводить до призначення абсолютно різних покарань по схожих справах.

П.Л. Фріс наводить цікаву статистику врахування ознак ступеню тяжкості кримінального правопорушення у судових рішеннях: лише у 15% суд враховує одну або максимум дві ознаки вчиненого діяння. У відсотковому співвідношенні суспільно-небезпечні наслідки зазначаються у 8% судових вироків, мета - у 5%, мотив – у 2% [253, с. 303-304]. На жаль, незмінною наведена статистика залишається і на сьогодні.

Виявлення істинних мотивів дозволить судам по-новому подивитись на обставини справи та призначити покарання, яке повною мірою відповідатиме вимогам законності та справедливості і матиме ту мету, яка передбачена чинним кримінальним законодавством.

Ще однією важливою засадою призначення покарання є врахування судом особи винного. Це означає, що суд призначає покарання конкретній особі з присутніми у неї фізіологічними та психологічними особливостями. Завдяки правильній оцінці всіх характеристик особи винного забезпечується повна реалізація принципу індивідуалізації покарання. Аналіз судової практики свідчить про виникнення труднощів при врахуванні обставин, що характеризують особу винного: неоднакова оцінка аналогічних за змістом обставин, що підлягають врахуванню, неповнота вивчення всіх обставин. Тому особа винного потребує детального дослідження як з точки зору термінології, так і з практичного боку.

В сучасному кримінальному праві мають місце два поняття: «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особа винного». Відповідно до ст. 18 КК України: «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» [106]. Попри поняття загального суб'єкта, кримінальне законодавство оперує і поняттям «спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення», яке застосовується до ряду кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені лише суб'єктами, що володіють конкретними додатковими ознаками (професійними, кваліфікаційними, віковими тощо). Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» розглядається як складова основи кримінальної відповідальності [152, с. 118]. Основне призначення даної категорії полягає у кримінально-правовій диференціації особи, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності й подальшому засудженню [41]. Ознаки суб'єкта (вік, осудність, спеціальні ознаки у разі їх наявності) кримінального правопорушення не повинні додатково враховуватись при призначенні покарання, оскільки вони вже враховані судом як ознаки конкретного складу кримінального правопорушення.

Термін «особа винного» вперше з'являється в Основах кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року (ст.32) і в Кримінальному

кодексі УРСР 1960 року (ст.39) [167, 108]. Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1922 р. та 1927 р. закріплювали поняття «особа злочинця», врахування якої було необхідною умовою при призначенні міри покарання». (ст. ст. 30, 42) [109, 107]. Зауважимо, що на відміну від поняття «суб'єкт кримінального правопорушення», яке міститься у ст.18 КК України, розкриття змісту поняття «особи винного» у кримінальному законодавстві відсутнє. Дотримуємось думки, що саме поняття «особа» має міждисциплінарний характер, і надання йому статусу виключно кримінально-правового значно б звузило його істинний зміст.

Вивченням проблеми особи займаються різні науки. З точки зору філософії, особа може розглядатись як сутність людського буття; з точки зору психології – як ядро, певне начало, яке пов'язує між собою різні психологічні процеси індивіда. У соціології існує навіть спеціальна галузь знань – соціологія особи, яка спрямована на вивчення особи як об'єкта та суб'єкта соціальних відносин на різних рівнях соціальних зв'язків. В цьому плані «особа» - це не просто індивід, а й ціла індивідуальна система, яка формується на природній та соціальній основах, але розвивається та функціонує тільки в суспільстві, конкретному соціальному середовищі [210].

В кримінальному праві, кримінології та криміналістиці поняття «особа» набуває свого специфічного значення у зв'язку з спеціальними завданнями, що стоять перед цими науками. Зокрема, ними досліджується «особа» не в загальному плані, а тільки та особа, що вчинила кримінальне правопорушення. У зв'язку з вчиненням такою особою протиправного діяння, вона автоматично набуває тих антисоціальних властивостей, які пов'язані із вчиненням правопорушенням. В юридичній літературі науковці при аналізі загальних засад призначення покарання оперують різними поняттями: «особа винного», «особа злочинця», «особи, що вчинили кримінальне правопорушення», «суб'єкт злочину» та ін. Проте вважаємо за доцільне розмежовувати ці поняття, оскільки вони наділені різним функціональним значенням. Під особою винного вчені розуміють: 1) сукупність соціально-

політичних, психічних, і фізичних ознак особи, що вчинила злочин, які мають кримінально-правове значення [67, с. 15]. 2) складну систему властивостей, яка відображає найсуттєвіші її сторони та прояви, причому не лише її негативні якості, які можуть свідчити про її суспільну небезпечність, але й позитивні [219]; характеристику соціально-дезінтегрованої людини, що складається з сукупності ознак, які повпливали на вчинення злочину і здатні мати такий вплив у майбутньому [40].

Аналізуючи висловлені науковцями позиції, слід зазначити, що вони мають дещо «звужений» зміст, і не відображають сукупності всіх обставин, які має враховувати суд при призначенні покарання. Проте кожна людина є індивідуальна та неповторна, має безліч особливих якостей та характеристик, визначити які, а тим більше прописати їх у законодавстві просто неможливо. Як зазначав В.Д. Філімонов: «навіть якби це завдання вдалось вирішити, правова норма набула б настільки складного характеру, що користуватися нею було б дуже важко. Вірогідність помилок при її застосуванні була б значною» [248, с. 19, 176, с. 133]. Тому виробити якесь єдине розуміння і значення поняття «особа винного» є досить складним та на наш погляд неможливим завданням у зв'язку з наявністю великої кількості індивідуальних особливостей, які характеризують особу, що вчинила кримінальне правопорушення.

Деякі науковці стоять на позиції недоцільності застосування поняття «особа винного», зважаючи на існування презумпції невинуватості в КК України (ст. 62) та КПК України (ст. 17). Оскільки покарання може бути призначене лише особі, яка визнана винною у встановленому законом порядку, застосування поняття «особа винного» в контексті загальної засади призначення покарання на нашу думку є виправданим.

Поняття «особа злочинця», яке часто зустрічається в юридичній літературі також має власне функціональне значення. Під особою злочинця вчені розуміють сукупність психологічних властивостей, характерних для осіб, що вчиняють злочини [272, с. 155]; складний комплекс, який характеризує її

ознаки, властивості, зв'язки, відносини, його моральний і духовний світ, взяті в розвитку, у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою визначили вчинення злочину [132, с. 21, 133]; сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, які винні у злочинній діяльності певного типу [80].

Слід погодитись з думкою В.В. Полтавець, яка дуже влучно висловлюється щодо питання співвідношення понять «особи злочинця» та «особи винного»: «кримінологічне дослідження «особи злочинця» здійснюється поза зв'язком із конкретним злочином, вчиненим винним і є предметом для самостійного вивчення [176, с. 128]. На сьогоднішній час поняття «особа злочинця» втрачає своє значення і в плані самого терміну «злочин», який в чинному Кримінальному кодексі замінений поняттям «кримінальне правопорушення». Усі наведені позиції науковців щодо використання конкретних понять мають все ж таки більш теоретичний характер.

Для того, щоб дослідити зв'язок мотиву з особою, що вчинила кримінальне правопорушення, необхідно приділити увагу конкретним прикладним питанням щодо переліку тих обставин та характеристик, які тим чи іншим чином мають вплив на призначення покарання. Постанови Пленуму ВС, що стосувались призначення судами покарання 1981, 1990, 1995 років, та чинна Постанова Пленуму ВС 2003 року по різному визначали коло обставин, які характеризують особу винного, та підлягають врахуванню судом при призначенні покарання. Зокрема, Постанова Пленуму ВС № 10 від 25.12.1981 р. «Про виконання судами України законодавства з питань призначення покарання» у п. 4 зобов'язує досліджувати суди з достатньою повнотою зокрема «ставлення підсудного до праці, навчання, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про судимість» [182]. Постанова Пленуму ВС №6 від 29.06.1990 року «Про практику призначення судами мір кримінального покарання» доповнює вищезазвані обставини

такими як ставлення підсудного до громадського обов'язку, поведінка на виробництві і в побуті (п.2) [184]. У Постанові Пленуму ВС № 22 від 22.12.1995 «Про практику призначення судами кримінального покарання» розширено перелік даних, які характеризують особу підсудного (вік, поведінка до вчинення злочину у побуті та за місцем роботи чи навчання), його минуле (судимості, адміністративні стягнення, якщо вони мали місце), а також конкретизовано обставини, що підлягали врахуванню вищеназваними постановами: дані про сім'ю (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку, стан їх здоров'я, матеріальний стан сім'ї) [179].

Чинна Постанова Пленуму ВС «Про практику призначення судами кримінального покарання» №7 від 24.10.2003 відповідно до п.3 зазначається наступне: «Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [183]. Як бачимо, окремої вказівки на мотив як обставину, яка характеризує дані про особу немає, проте використання терміну «тощо», який міститься у всіх пунктах вищеназваних Постанов свідчить про невичерпний перелік обставин, що характеризують особу підсудного. Звертаємо також увагу на відсутність в Постановах формулювання «особа винного», що вказує на невідповідність положень КК України та відповідних законодавчих актів Пленуму ВС.

Для того, щоб зрозуміти та визначити всі можливі обставини, що мають вплив на характеристику особи винного та роль мотиву кримінального правопорушення серед них, доцільним буде звернутись до позицій науковців з цього питання. Слід зауважити, що вчені також неоднозначні в питанні переліку тих обставин, які характеризують особу винного. Відповідно до запропонованих підходів ми розподілимо визначені думки вчених на декілька груп. До першої групи віднесемо тих, хто просто наводить перелік

обставин без жодного їх групування. До прикладу, Н.А. Сторчак встановлює такий перелік ознак, які характеризують особу винного і безумовно мають значення при призначенні покарання за сучасних умов: стать, вік, освітній рівень, ставлення до праці (навчання), сімейний стан, поведінка в побуті, стан здоров'я (фізичного та психічного) та працездатність, наявність судимості (незнятої, непогашеної), наявність адміністративних стягнень, матеріальне становище, мотиви та цілі. [219]. А.З. Хун. додає до вищеназваних обставин відношення до сім'ї та дітей, посаду на роботі, відношення до навчання, державні нагороди та почесні звання, психофізичні дані та правовий статус особи [263].

Досить детальний перелік «показників» особи винного наводить В.Н. Бурлаков, опираючись на потреби кримінологічної науки: кримінальна активність (дані про рецидиви злочинів, а також дані про вчинені в минулому правопорушення, за які особа піддавалась заходам адміністративного чи суспільного впливу); ступінь вини (час формування злочинних намірів і об'єм їх реалізації), мотив злочину (характер та ступінь низинних спонукань); відношення особа до вчиненого злочину (явка з повинною, повне, часткове або відсутнє розкаяння у вчиненому); моральний стан злочинця (схильність до наркотиків, алкоголю); роль при вчиненні злочину (пособник, підбурювач, виконавець, особливо активний учасник, організатор, керівник вчиненого злочину); виробнича характеристика; соціальна активність; побутова характеристика; заслуги перед державою та суспільством; психофізичний статус (тобто стан здоров'я), постзлочинна поведінка (став на шлях виправлення, йде по шляхом виправлення, злісно порушує умови відбування покарання) [40].

Як бачимо, на відміну від попередніх позицій, вчений звертає більшу увагу саме на обставини, які безпосередньо впливають і мали місце при вчиненні кримінального правопорушення, ставлячи всі інші загальні характеристики особи на другий план. Крім того, вчений серед всіх ознак

суб'єктивної сторони кримінального правопорушення виділяє у окремий пункт саме мотив як одну з ключових характеристик особи винного.

Слід зауважити, що при призначенні покарання суд повинен рівною мірою враховувати всі обставини, що характеризують особу винного до, під час та після вчинення кримінального правопорушення. Тільки в такому випадку суд зможе призначити необхідне та достатнє покарання, яке б відповідало його меті.

До другої групи вчених можна віднести тих, які групують обставини, що характеризують винного за певними критеріями. С.В. Сундунова виділяє дві основні класифікаційні групи обставин, що характеризують особу винного: 1) обставини, які проявились в злочині (мотиви (низинні чи позбавлені низинного характеру, наявність конкуренції мотивів); цілі (низинні чи позбавленні низинного характеру, чи збігається реалізація цілі із злочинним результатом), емоційний стан (стан афекту); ступінь наполегливості в реалізації злочинного наміру; загальна направленість особи винного) 2) обставини, що виникли до чи після вчинення злочину (особисті характеристики особи) [222]. Б.С. Волков розширює вищеназвану класифікацію, називаючи наступні групи обставин: 1) обставини, які знайшли вираз у поведінці особи, що передувала вчиненню злочину; 2) обставини, що пов'язані із вчиненням злочину; 3) обставини, що характеризують психологічні, біологічні та психічні властивості особи [50, с. 15, 176, с. 130]

Виходячи із вищенаведеного, можна зробити висновок про неоднозначність думок з приводу переліку тих обставин, які характеризують особу винного та підлягають врахуванню судом при призначенні покарання. Також невизначеною є думка і відносно ролі мотиву серед визначених обставин: одні вчені взагалі не відносять мотив до переліку обставин, що характеризують особу винного, інші навпаки відводять їй ключову серед ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, треті відносять мотив лише до обставин, що з'являються під час вчинення кримінального правопорушення. Зауважимо, що мотив, окрім ознаки суб'єктивної сторони

кримінального правопорушення є і тенденцією, що описує психологічну характеристику особи, тією особливою якістю, котра направляє діяльність людини. Мотив – це певний передавач зовнішніх умов, котрі існували в конкретні періоди життя людини. З метою виявлення домінантного мотиву необхідним є зібрання інформації, що стосується особи винного (його сімейного стану, інтересів, стану здоров'я, професійного стану), його поведінки до, під час та після вчиненого кримінального правопорушення, взаємозв'язку винного з потерпілим, наявність чи відсутність обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання тощо [126]. Слід зазначити, що формування антисупільних мотивів є досить довготривалим процесом. Якщо низинні потреби у людини домінують над всіма іншими, відбувається процес формування мотивів антисупільного характеру.

Отже, мотив кримінального правопорушення, як обставина, що характеризує особу винного повинен досліджувати всестороннього та повно. На думку В.В. Полтавець, «при цьому особливий інтерес для суду при індивідуалізації покарання має встановлення змін у меті та мотиві вчинення діяння, наприклад, коли особа, яка мала намір із помсти вбити всіх членів родини свого недруга, залишила живими дітей і старих з відчуття жалості» [176, с. 141].

Доволі цікавим є питання щодо впливу обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання на характеристику особи винного, оскільки деякі з обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання по своїй природі вже є такими, що характеризують особу винного. Це питання є доволі дискусійним і в науковій літературі і торкається доцільності виділення обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання як самостійної засади призначення покарання. Дотримуємось думки, що обставини що пом'якшують чи обтяжують покарання, а також ті, що характеризують особу винного є взаємозалежними і не повинні розглядатися судом окремо, а лише в сукупності. В іншому випадку, врахування лише обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання без інших характеристик винного матиме наслідком

недотримання принципу індивідуалізації при призначенні покарання. Аналізуючи судову практику, слід зазначити, що при призначенні покарання суди в переважній більшості звертають увагу на наявність судимостей особи у минулому, характеристику з місця роботи та навчання, щире каяття чи сприяння у розкритті кримінального правопорушення. Натомість мотиви вчинення самого правопорушення здебільшого описуються у мотивувальній частині вироку виключно як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що мала місце при вчиненому діянні [125].

Мотив, як обставина, що характеризує особу винного визначається судом лише у випадках призначення покарання в межах мінімальної санкції відповідної статті КК України. Наприклад, *вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 15.02.2021 р. дії ОСОБА_1 та ОСОБА_2 кваліфіковані за ч. 2 ст. 185 КК України. У мотивувальній частині вироку зазначається: «З урахуванням предмета посягання, характеру діяння, способу, місця та часу скоєння злочину, форми, виду та ступеню провини, мотивів і мети злочину, обставин, що характеризують поведінку винної до скоєння злочину, обставин, безпосередньо пов'язаних із вчиненням злочину, що характеризують поведінку винної після вчинення злочину, а також індивідуальних особливостей особистості: статі, віку, стану здоров'я, сімейний стан, спосіб життя - суд приходить до висновку про можливість призначення покарання, ближче до мінімальних меж санкції відповідної статті КК України»* (категорія справи №334/5474/20) [75].

Виявлення та встановлення істинних мотивів кримінального правопорушення сприяє встановленню ступеню суспільної небезпечності особи винного та вчиненого ним діяння та є запорукою успішної кваліфікації і призначення покарання відповідно його меті та принципам.

Важливу роль при призначенні покарання відіграють обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання. Переважна більшість наукових робіт та досліджень, що стосуються питання місця зазначених обставин серед загальних засад призначення покарання базуються на положеннях КК України

та Кримінального кодексу РФ 1960 рр. (Л.Л. Кругліков, Н.С. Лейкіна, І.І. Карпець тощо). З прийняттям нового КК України інститут обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання зазнав істотних змін, а тому потребує нового свіжого погляду та наукового дослідження. Заслуговує уваги сучасна монографія І.М. Федорчука «Обставини, що обтяжують покарання за кримінальним правом України», в якій подано комплексне дослідження обставин, що обтяжують покарання за чинним кримінальним законодавством.

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання визначені законодавцем у ст. 66 та ст. 67 КК України відповідно. Крім цього, питанню обставин, що пом'якшують покарання присвячені ст. 69 (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) та ст. 69-1 (призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання). Погоджуємось з думкою Б.С. Волкова та В.П. Малкова про те, що «кожна з обставин, котра допомагає суду правильно оцінити суспільну небезпечність вчиненого діяння: ступінь вираження ознак злочину в даній події, активність злочинної поведінки та і роль підсудного в злочинному діянні, ступінь реалізації злочинного наміру і т.д. – повинна бути враховано судом при винесенні обвинувального вироку незалежно від того, з позитивної чи негативної сторони вона відображає цю небезпеку». Професор О.О. Дудоров вбачає роль обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання в обмеженні суддівського розсуду: «Аналізовані обставини покликані обмежувати суддівський розсуд і слугуючи підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання, підлягають встановленню і врахуванню у кожній кримінальній справі при постановленні вироку» [71]. Зауважимо, що обмеження суддівського розсуду не є основною функцією обставин що пом'якшують чи обтяжують покарання: вони в першу чергу покликані сприяти реалізації принципу індивідуалізації та диференціації кримінального покарання.

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання можуть бути класифіковані та згруповані відповідно до різних критеріїв. В науковій літературі висловлено безліч позиції щодо можливих варіантів класифікацій

даних обставин. На нашу думку, найкращим є поділ вказаних обставин на три основні групи : 1) ті, які пов'язані з суспільною небезпечністю вчиненого кримінального правопорушення; 2) ті, які пов'язані з особою, що вчинила кримінальне правопорушення 3) ті, які одночасно пов'язані і з вчиненим кримінальним правопорушенням, і з особою, що вчинила кримінальне правопорушення.

Мотив віднесений законодавцем лише до переліку обставин, що обтяжують покарання. Натомість перелік пом'якшуючих обставин відповідно до ч. 2 ст. 66 КК України не є вичерпним: «При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті». Отже, мотив все-таки може виступати обставиною, що пом'якшує покарання в конкретних випадках (наприклад, вчинення крадіжки з потреби голоду сім'ї, актуалізація якої за відсутності матеріальної складової породжує відповідний мотив). Погоджуємось з думкою А.В. Савченка про те, що деякі мотиви вже впливають безпосередньо з низки обставин, передбачених ст. 66 КК України: мотиви, що обумовлюють вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, мотиви що обумовлюють вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність [202, с.117]. Всі ці обставини в конкретний момент є тими чинниками, які породжують відповідний мотив, що надалі знаходить свою реалізацію у вчиненні протиправного діяння. Тому при вивченні наявності кожної з цих обставин у конкретній справі, органам слідства та суду необхідно також брати до уваги і мотиви, які пов'язані з кожною з вищеперечислених обставин. На думку вченого, мотивами, що пом'якшують покарання, але не вказані законодавцем серед переліку обставин у ст. 66 КК України можуть бути: намагання допомогти потерпілому, співчуття, бажання зупинити знущання над близькою людиною, прагнення виконати службовий наказ чи доручення, побоювання морального осуду, захист від суспільно-небезпечного посягання тощо [202, с. 117].

Не можемо повністю погодитись з думкою вчених (А.В. Савченка, Д.С. Дядькіна) щодо необхідності закріплення цих мотивів у кримінальному законодавстві, адже їх різноманітність є настільки великою, що виділяти певні мотиви як такі, що пом'якшуватимуть покарання тим самим ігноруючи наявність та можливість врахування інших зумовить неповне дослідження мотивів в ході слідства та судового розгляду.

Дуже влучно свою позицію відносно закріплення мотивів серед переліку обставин, що пом'якшують покарання обґрунтовує В.С. Мінська: «як би ми не намагались продовжити наявний в законі перелік пом'якшуючих обставин, він ніколи не може стати вичерпним, тому що співвідношення певних ознак конкретного злочину, особи винного та інших обставин настільки індивідуальні, специфічні і разом з тим багатообразні, що їх просто неможливо вписати в конкретно визначену схему» [147, с. 114]. З іншого боку, на сьогодні відсутні єдині правила віднесення судом тих чи інших обставин до таких, що пом'якшують покарання. Це підвищує роль суддівського розсуду та створює умови для винесення суддями вироків, що засновані на суб'єктивному ставленні до конкретних обставин справи.

Тому в першу чергу виробити єдину систему дослідження обставин справи та їх віднесення до таких, що пом'якшують покарання. За словами А.П. Музюкіна, «деякі мотиви (наприклад співчуття) здатні знижувати суспільну небезпечність вчиненого. Вони свідчать про те, що винному не притаманні глибока антисуспільна установка і стійкі вади у свідомості та поведінці» [152, с. 120].

І справді, в кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн мотив безпосередньо вказаний законодавцем у переліку обставин, що пом'якшують покарання, а також як кваліфікуюча привілейована ознака окремих складів злочину. Відповідно до п., д. ст. 61 Кримінального кодексу РФ, обставиною, що пом'якшує покарання є вчинення злочину внаслідок збігу тяжких життєвих обставин або по мотиву співчуття [240]. Відповідно до ст. 114 Кримінального кодексу Швейцарії, той хто вбиває іншу людину з достойних повагою мотивів,

в тому числі зі співчуття, по його серйозному чи наполегливому проханні, карається позбавленням волі на строк до трьох років або грошовим штрафом [11]. А Кримінальний кодекс Японії за вбивство, вчиненому по наполегливому проханню потерпілого чи з його згоди передбачає покарання у вигляді позбавлення волі з примусовою працею або без такої на строк від шести місяців до семи років. Мотив співчуття полягає у прагненні винного активно співпереживати чужим стражданням, допомогти іншій людині хоча б шляхом вчинення злочину [110].

Як бачимо, мотив співчуття безпосередньо пов'язаний з проблемою евтаназії. І поки з кожним роком все більше країн легалізують можливість її застосування на законодавчому рівні, в Україні про це не може бути мови. Як зазначають О.М. Іщенко та А.К. Мазяр, «В Україні евтаназія може стати підставою для численних зловживань, збільшення тиску на невиліковно хворих людей з боку родичів, які будуть охочі нажитись майном. Все це може призвести до призупинення нових відкриттів у медицині та власне може бути негативно сприйняте суспільством» [85].

Порівнюючи обставини, що пом'якшують покарання та привілейовані обставинами конкретного кримінального правопорушення, слід зазначити, що перші не впливають на кваліфікацію, оскільки не є ознаками складу кримінального правопорушення. Водночас «вони мають значення для індивідуалізації покарання, тому що виражають індивідуальні особливості вчиненого діяння, підвищений чи, навпаки, зменшений ступінь суспільної небезпечності діяння й особи» [176, с. 153-154].

Узагальнений аналіз судової практики свідчить про те, що у судових вироках обставини, що пом'якшують покарання і які не вказані в ст. 66 КК України зустрічаються значно частіше, ніж ті, перелік яких міститься в кримінальному кодексі (приблизно у співвідношенні 5:1). На жаль, існування мотиву як обставини, що пом'якшує покарання має виключно теоретичний характер. На практиці суд враховує такі обставини, що не зазначені в ч.1 ст. 66 КК України: вчинення кримінального правопорушення

вперше, тяжке захворювання родичів або самої особи, що вчинила кримінальне правопорушення, позитивна характеристика, наявність на утриманні неповнолітньої дитини та інших родичів, часткове відшкодування завданої шкоди, повне визнання вини. З цього приводу О.О. Кваша та Р. Ш. Бабанли вказують на необхідність розвитку потенціалу правозастосовних органів в питанні врахування обставин, що пом'якшують покарання. Одним із напрямів удосконалення стану призначення покарання вчені вважають пристосування практики судового прецеденту як емпіричної бази для формулювання обґрунтованих та справедливих судових вироків з урахуванням всіх обставин справи [91].

Роль та значення обставин, які обтяжують покарання безпосередньо впливає із їх назви: їх наявність у конкретній справі зобов'язує суд призначити особі, що вчинила кримінальне правопорушення суворіше покарання. Однак це не єдине призначення вказаних обставин, оскільки вони є складовою загальних засад призначення покарання, забезпечують принципи індивідуалізації та справедливості покарання і повинні всебічно досліджуватись та враховуватись судом при формуванні санкції за вчинене особою кримінальне правопорушення. Перелік обставин, що обтяжують покарання у ст.67 КК України є вичерпним, а це унеможлиблює врахування судом інших обставин, які не вказані у даному переліку. Стосовно вичерпності переліку обставин, що обтяжують покарання і до сьогодні ведеться активна дискусія серед науковців. Вчені І.І. Карпець та С.П. Донец вважають, що при вичерпному переліку обставин, що обтяжують покарання в кримінальний закон будуть вноситись нескінченні поправки, або суди постійно шукатимуть можливості призначити покарання без посилання на виявлені обставини, проте враховуючи їх «подумки», або будуть шукати їх в характеристиці особи [70, с. 11, 90, с. 210-211]. Водночас на думку Ю.Б. Мельникова, посилання судом при розгляді конкретної справи на обставини, що обтяжують покарання, проте не вказані у ст.67 КК України не є порушенням, а навпаки, сприяє більш повному розгляду справи й точному виконанню приписів закону [146, с. 19-20].

М.І. Бажанов, К.А. Долгополов, М.М. Бабаєв стверджують, що наявність вичерпного переліку обставин, що обтяжують покарання є найбільш правильним та має велике практичне значення. Це необхідно для того, щоб органи правосуддя могли швидко орієнтуватись в цих обставинах, а також для обмеження суддівського розсуду при визначенні виду кримінальної відповідальності та створення гарантій законності при призначенні покарання [69, 27, с. 23-24, 24, с. 41]. Вважаємо, що перелік обставин, що обтяжують покарання повинен мати вичерпний характер що відповідатиме принципам кримінального права, проте він потребує подальшого дослідження та доопрацювання.

Мотив кримінального правопорушення як обставина, що обтяжує покарання зазначений у п. 3 ст. 67 КК України: вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності. Хоча зі змісту деяких обставин, що визначені у ст. 67 КК України видається зрозумілим, що мова йде також про мотиви: мотив помсти при вчиненні кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілого службового або громадського обов'язку (п. 4 ст. 67 КК України); садистські мотиви при вчиненні кримінального правопорушення з особливою жорстокістю (п. 10 ст. 67 КК України) [106].

Цікавим є досвід зарубіжних країн у переліку мотивів як обставин, що обтяжують покарання. До прикладу, Кримінальний кодекс РФ в п. е.1 ст.63 визначає мотив помсти за правомірні дії інших осіб як обставину, що обтяжує покарання, а в п. и ст. 63 – мотив садизму [240]. У Кримінальних кодексах Литовської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Білорусь, Латвійської Республіки серед обставин, що обтяжують покарання визначені хуліганські чи корисливі мотиви, а в Кримінальному кодексі Албанії – вчинення злочину без мотиву [255, с. 357-358]. В Кримінальному кодексі Австралії вчинення злочину особою, що керувалась расистськими, націоналістичними чи іншими особливо нерозсудливими мотивами визначається як особливо обтяжуюча обставина [94, с. 74-75]. Кримінальний

кодекс Королівства Іспанії у ст. 24 містить обставини, які через характер, мотиви та наслідки вчиненого злочину можуть розглядатись як такі, що обтяжують покарання: а) якщо потерпіла особа є дружиною чи чоловіком; б) потерпіла особа є у близьких відносинах подібного характеру; в) потерпіла особа є родичем за походженням, усиновленням чи сватанням [244, с. 87]. В кримінальному законодавстві Республіки Болгарія, Республіки Польщі та Швейцарії взагалі відсутній перелік обставин, що обтяжують покарання, проте суди при розгляді кримінальних справ керуються ними і враховують при призначенні виду та розміру покарання.

В науковій літературі часто висловлювались та висловлюються пропозиції розширення переліку обставин, що обтяжують покарання. Зокрема Л.Л. Кругліков вважає за доцільне включити до переліку цих обставин вчинення злочину з корисливих мотивів у зв'язку із значним впливом цієї обставини та суспільну небезпечність діяння та особу винного [112, с. 248, 127]. До обставин, що обтяжують відповідальність за Кримінальним кодексом УРСР 1960 року відносили вчинення злочину з корисливих або інших низьких мотивів (п. 3 ст. 41), проте з прийняттям нового чинного кримінального кодексу ця обставина була виключена з переліку. На сьогодні корисливий мотив вже передбачений законодавцем як кваліфікуюча ознака практично у всіх випадках, де його наявність свідчить про підвищену суспільну небезпечність діяння. А відповідно до ч. 4 ст. 67 КК України: «Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує» [106]. Тому доцільність закріплення корисливого мотиву серед обставин, що обтяжує покарання на нашу думку не є виправданим.

Зауважимо, що п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України також містив зміни та доповнення у редакції Кодексу з часів його прийняття у 2001 році. До 2017 року ця обставина зазначалась законодавцем як «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату». Проте

необхідність відповідати європейським стандартам в питанні захисту основоположних прав та свобод людини вніс свої корективи у редакцію даного пункту. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6.12.2017 року п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України був викладений в новій редакції: «вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності» [79]. Крім того, даним законом було розширено перелік обставин, що обтяжують покарання (додано п.6-1), змінено редакцію п. 6 ч. 1 ст. 67 та ст. 76 КК України, доповнено Загальну частину розділом XVIII, який стосується застосування обмежувальних заходів до осіб, що вчинили домашнє насильство. А з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» в КК України запроваджується поняття «кримінальні правопорушення», у зв'язку з чим п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України знову набуває нової, на сьогодні чинної редакції: «вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі або розбрату або на ґрунті статевої приналежності» І якщо мотиву расової, національної, релігійної ворожнечі або розбрату присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і сучасних вчених, то питання статевої приналежності залишається відкритим і малодослідженим [78].

На сьогоднішній час активно ведеться дискусія заміни поняття «расова, національна, релігійна ворожнеча чи розбрат» на поняття «мотив нетерпимості». Зокрема відповідний проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за вчинення злочинів з мотивів нетерпимості» був поданий народним депутатом О. Бакумовим. Ним було запропоновано викласти п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України у новій редакції, а також у примітці до ст. 67 КК України визначити термін «нетерпимості» під

яким передбачається «відкрите, упереджене, негативне ставлення на основі стереотипних поглядів стосовно категорії осіб, відмінних за такими ознаками як раса, стать, колір шкіри, інвалідність, сексуальна орієнтація, національність, мова, релігійні переконання» [190]. Крім того, в проєкті закону також передбачено введення поняття «з мотивів нетерпимості» як кваліфікуючої ознаки у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 1 та ч. 3 ст. 300 КК України. Даний проєкт Закону був частково розкритикований, і у висновку на нього зазначається, що поняття нетерпимості містить в собі багато оціночних понять, які потребують додаткового тлумачення. Зокрема в ньому використовуються такі терміни як «відкрите, упереджене, негативне ставлення», «стереотипні погляди». Така термінологічна неоднозначність під час конструювання обставин, які обтяжують покарання, є неприпустимою для законодавства про кримінальну відповідальність.

Слід зазначати, що деякі вчені висловлюються про недоцільність існування п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України. Зокрема М.І. Мельник та М.І. Хавронюк вважають, що якщо вчинення будь-якого кримінального правопорушення поєднується з розпалюванням расової, національної чи релігійної ворожнечі, то такі діяння вимагатимуть додаткової кваліфікації за ст. 161 КК України, що встановлює відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками [160, с. 269]. А оскільки відповідно до ч. 4 ст. 67 КК України суд не може враховувати двічі обставину, як обтяжує покарання та зазначена в статті Особливої частини цього кодексу і має вплив на кваліфікацію кримінального правопорушення, існування п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України є недоцільним.

Погоджуємось з думкою Д.І. Масол про недостатню переконливість даної позиції. Не всі кримінальні правопорушення, вчинені з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості є проявом дій, спрямованих на розпалювання ворожнечі, відповідальність за яку передбачено у ст. 161 КК України. Крім того, мотив не є обов'язковою ознакою

кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 КК України, а це означає, що факт здійснення посягання на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату може не відображатись у кримінально-правовій кваліфікації [139].

Ну і звичайно, необхідно зважати на нову редакцію п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України та її доповненням «на ґрунті статевої приналежності», що також розширює зміст та значення цієї обставини, що обтяжує покарання. Як вже зазначалось нами вище, використання терміну «на ґрунті» є тотожним з терміном «з мотивів», що підтверджується великою кількістю наукових праць та судовою практикою. Тому задля уникнення будь-яких техніко-юридичних розбіжностей пропонуємо замінити термін «на ґрунті» терміном «з мотивів» в редакції п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України. На думку І.М. Федорчука, «необхідність введення в кримінальне законодавство мотиву расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату обумовлено розповсюдженням екстремістських націоналістичних партій та рухів, які пропагують ідеї переваги однієї раси чи нації над іншими, а також деструктивних тоталітарних релігійних сект, діяльність яких спричинює шкоду психічному чи фізичному здоров'ю і своїм adeptам, і іншим громадянам. Розглядувана обставина, яка обтяжує покарання, підвищує ступінь суспільної небезпеки через присутність у ознаках складу злочину визначених мотивів та цілей вчинення злочину» [244, с. 151]. Що стосується мотиву статевої приналежності, то він буде наявний в разі негативного ставлення винної особи до представників певної статі або неприйняття нею представників певної статі як такої [249]. Слід погодитись з думкою О. Харитонової, яка, досліджуючи питання гендерної політики в кримінальному праві України, говорить про необхідність використання терміну «гендерна приналежність» [259, с. 4]. Справді, в контексті існування мотиву «статевої приналежності» мова йде саме про «гендерну приналежність», яка вже довгий час закріплюється на законодавчому рівні України в нормативно-правових актах різного рівня.

З метою уникнення термінологічних розбіжностей, народним депутатом Василевською-Смаглюк О.М. був внесений проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності)», згідно з яким пропонувалась нова редакція п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України: «вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті нетерпимості до сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності особи» [189]. Проте Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності зазначив, що поняття «сексуальна орієнтація» та «гендерна ідентичність» відсутні в законодавстві України, а крім того, немає їхнього визначення в даному законопроєкті, тому така юридична невизначеність є додатковим підґрунтям для зловживань у цій сфері. З одного боку, можна погодитись щодо певної невизначеності даних термінів у законопроєкті, а з іншого, вважаємо доречною думку Ю. Фідря, про існування в Україні радикально налаштованих організацій, представники яких відкрито демонструють свою нетерпимість до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, а також до будь-яких змін гендерної ідентичності інших осіб [249]. Тому попри стрімкий розвиток питання гендерної політики в Україні, даний законопроєкт навряд чи буде прийнятий та втілений у реальність.

Згідно ч. 2 ст. 67 КК України, «суд має право залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у п. 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, вказавши мотиви свого рішення у вироку» [106]. Виходячи з цього, суд може не врахувати п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України як обставину, що обтяжує покарання, якщо у вироку наведе мотиви такого рішення. З цього приводу свою позицію обґрунтовує Ю.Ю. Лемішко, який вважає за доцільне внести п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, до обставин, що підлягають обов'язковому врахуванню судом у будь-якому випадку. Вчений вважає, що «вказівка законодавця на те, що злочин має бути вчинений «на ґрунті» перелічених у п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України

мотивів, свідчить про те, що визнати цей чинник обставиною, що обтяжує покарання, можна виключно в тих випадках, коли зазначені види ворожнечі або розбрату виступають основним (домінантним) спонуканням. Важко уявити типові життєві ситуації, де вчинення суспільно-небезпечного діяння з мотивів расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату не впливало б на підвищення суспільної небезпечності особи винного, а отже, і на призначення покарання» [127].

Погоджуємось з думкою Д.І. Масол про важливість зв'язку між характером кримінального правопорушення і мотивами расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату або мотивами статевої приналежності. Наприклад, суд зобов'язаний врахувати мотиви расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату як обставину, що обтяжує покарання при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 183 КК України. Проте, навіть якщо кримінальне правопорушення вчинене з вищевказаних мотивів безпосередньо не пов'язане з порушенням особистих, громадянських чи майнових прав людини, суд може розглянути питання про можливість неврахування цієї обставини як такої, що обтяжує покарання (особа вчинила опір працівнику правоохоронного органу через зневажливе ставлення до нації, представником якої є останній). Оскільки сам характер посягання (з огляду на його об'єкт – публічне управління) фактично не мають зв'язку з мотивами, що спонукали особу його вчинити, суд в такому випадку може не визнати наявні мотив як такий, що обтяжує покарання за п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України [139].

Якщо мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату або мотив статевої приналежності безпосередньо є кваліфікуючою чи особливо кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого в Особливій частині КК України, відповідно до ч. 4 ст. 67 КК України, суд не може повторно враховувати цю обставину як таку, що обтяжує покарання. В чинному КК України є декілька статей, які передбачають мотив расової, національного або релігійної нетерпимості (звертаємо увагу на термінологічні

розбіжності, що вимагають усунення) як кваліфікуючу ознаку (ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України). Відповідно, у разі вчинення будь-якого з вищеназваних кримінальних правопорушень, посилення на п. 3 ст. 67 виключається. Проте, в деяких випадках при вчиненні даних кримінальних правопорушень мотив расової, національної або релігійної нетерпимості все-таки може враховуватись «повторно» при призначенні покарання як ознака, що впливає на визначення ступеню небезпечності вчиненого діяння. З цього приводу слід навести позицію вчених С.С. Яценка та С.Д. Шапченка, які в коментарі до ст. 67 КК України чітко подають приклади такого врахування. Ситуація, коли обставина, зазначена у ч. 1 ст. 67 КК України не повинна враховуватись при призначенні покарання взагалі виникає у випадку, якщо така ознака: 1) безпосередньо вплинула на формулу остаточної кваліфікації; 2) не носить оціночного характеру та не має кількісних параметрів; 3) є єдиною з кількох альтернативних обставин, що впливають на кваліфікацію. Якщо хоча б одна з наведених вище умов в конкретній ситуації відсутня, суд може врахувати обставину яка обтяжує покарання і зазначена в ч. 1 ст. 67 КК України як конкретний показник ступеню тяжкості вчиненого діяння чи особи винного [158, с. 141]. Якщо застосувати це положення безпосередньо до п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, то бачимо, що в певних випадках є виняток з правила, встановленого ч. 4 ст. 67 КК України. Мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату не має оціночного характеру та кількісних параметрів. Крім цього, кваліфікація діяння може бути поєднана ще з однією чи декількома ознаками окрім вищевказаного мотиву. Наприклад, катування, вчинене повторно та з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК України) свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності, що має бути враховано судом при призначенні покарання винному.

Вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілого службового або громадського обов'язку як обставина, що обтяжує

покарання (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України) також певним чином пов'язана з мотивом. Йдеться про мотив помсти за таку діяльність незалежно від часу, що пройшов з моменту виконання потерпілим обов'язків до вчинення винним кримінального правопорушення. Тому при призначенні покарання судом повинно бути досліджено та виявлено мотив помсти, що мав місце при вчиненні посягання. Спірним є питання щодо врахування родичів чи близьких потерпілого. Зокрема Мельник М.І. та Хавронюк М.І. зазначають, що коли кримінальне правопорушення спрямоване проти родичів чи близьких осіб потерпілого з огляду на виконання ним службового чи громадського обов'язку, це також є обставиною, що обтяжує покарання, хоча у п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України про це не зазначається [160, с. 167]. Натомість С.С. Яценко стверджує протилежне: «Зі змісту п. 4 ч. 1 ст. 67 прямо випливає, що зазначена в ньому обставина має місце лише тоді, коли потерпілим від злочину є лише особа, яка виконує, буде виконувати чи вже виконала свій службовий або громадський обов'язок. Тому вчинення злочину щодо інших осіб, зокрема близьких родичів такої особи не можна розглядати як обставину, що обтяжує покарання [158, с. 138].

Вважаємо, що близькі родичі потерпілого також потребують належного кримінально-правового захисту з боку держави та закону у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку, а тому також повинні бути включені до переліку потерпілих відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України [125].

З цього приводу вважаємо слушною думку В.В. Полтавець про можливість доповнення п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України у редакції: «вчинення кримінального правопорушення щодо особи чи її близьких родичів у зв'язку з виконанням нею службового чи громадського обов'язку» [177]. Крім цього вчена, аналізуючи судову практику, зазначає, що обтяжуючі обставини, що передбачені п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України вкрай рідко враховуються судами [176, с. 169].

Слід відзначити вагоме значення мотивів кримінального правопорушення і при застосуванні ст. 69 та 69-1 КК України, що передбачають призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом, а також призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання. Правильне розв'язання цього питання є неможливим без врахування та встановлення мотивів суспільно-небезпечного діяння та без їх співвідношення з індивідуальними особливостями особи [202].

Відповідно до п. 8 Постанови Пленуму ВС від 24.10.2003 №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», при застосуванні ст. 69 КК України необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні злочину, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення злочинних дій тощо [186]. Крім цього, мотив підлягає врахуванню і при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК України). Керуючись положенням п. 21 Постанови Пленуму ВС від 24.10.2003 №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», судам при вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК України принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю злочинів (поглинання менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремі злочини) необхідно враховувати крім ознак, що характеризують особу винного і мотиви вчинення кожного з таких злочинів [183].

Безпосередній вплив мотив кримінального правопорушення може мати і у випадку звільнення особи від відбування покарання з випробуванням. Згідно з ч. 1 ст. 75 КК України суди повинні враховувати тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи [106]. Слід зазначити, що тяжкість кримінального правопорушення та особа винного розглядаються не як окремі обставини, а контексті загальної засади призначення покарання відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України. А оскільки мотив кримінального правопорушення пов'язаний і з тяжкістю кримінального

правопорушення і з даними, що характеризують особу винного, що підтверджувалось нами вище, то можна ствердити й про зв'язок мотиву та розв'язання питання про звільнення від покарання з випробуванням.

При звільненні особи від відбування покарання з випробуванням суд спочатку встановлює типовий ступінь тяжкості (відповідно до ст. 12 КК України) і потім переходить до врахування індивідуального ступеня тяжкості, який об'єдную в собі об'єктивні та суб'єктивні ознаки (серед них і мотив кримінального правопорушення). Проаналізувавши близько двох сотень судових рішень у кримінальних справах ми дійшли висновку, що суди першої інстанції у 90% випадках в мотивувальній частині щодо застосування або відмови від застосування ст. 75 КК України вказують лише на врахування типового ступеня тяжкості кримінального правопорушення. При цьому будь-які посилання на врахування ознак індивідуального ступеня тяжкості відсутні. Суди апеляційної та касаційних інстанцій, залишаючи в силі або скасовуючи рішення судів нижчої інстанції, частіше розкривають окремі ознаки індивідуального ступеня тяжкості кримінального правопорушення. Про досить часто зустрічають і випадки вказівки лише на «неправильне врахування ступеня тяжкості» без подальшої деталізації. Статистичні дані, наведені О.П. Горохом щодо врахування судами обставин, що характеризують тяжкість вчинення кримінальних правопорушень при застосуванні ст. 75 КК свідчать про те, що відсутність низьких мотивів, як ознака, що впливає на індивідуальний ступінь тяжкості кримінального правопорушення зазначається лише в 0,9% судових рішень щодо кримінальних правопорушень проти особи [60].

Натомість низький мотив враховується як ознака, що впливає на ступінь тяжкості кримінальних правопорушень при скасуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням зазначається у 17,8 % судових вироків (щодо грабежу), 14% (щодо розбою), 6,7% (щодо шахрайства), 8,6% (щодо незаконного заволодіння транспортним засобом), 16, 7% (щодо наруги над могилою) [61].

Мотив може також впливати й на вирішення питання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і його звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК України). Суд може прийти до такого рішення тільки якщо виправлення неповнолітнього є можливим без застосування покарання. У такому разі мотив суспільно-небезпечної поведінки може свідчити про «ступінь зіпсованості» неповнолітнього і вказати, чи можливе його виправлення при обранні заходів виховного характеру [140]. Корисливий мотив є підставою для застосування такого виду покарання як конфіскація майна (ст. 59 КК України). Відповідно до роз'яснень ВС, конфіскація майна не може бути застосована як додаткове покарання, якщо злочин вчинено не з корисливих мотивів, навіть якщо у санкції статті КК України таке покарання є обов'язковим. У випадку, коли санкцію відповідної статті КК України передбачено обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна, але злочин вчинено не з корисливих мотивів, то пріоритет у застосуванні матиме норма Загальної частини (ч. 2 ст. 59 КК України). З прийняттям у 2014 р. змін до КК України, наявність критеріїв тяжкості та корисливості стає не обов'язковим критерієм для злочинів проти основ національної безпеки та громадської безпеки. В цьому випадку єдиним критерієм для застосування конфіскації майна є передбачення такого покарання у санкції відповідної кримінально-правової норми [163]. Слід погодитись з думкою Д.І. Масол щодо зв'язку мотиву з обставинами, що виключають злочинність діяння. Мотив у такому випадку може вказувати на те, що поведінка, котра завдала шкоди охоронюваним законом цінностям та інтересам, все ж таки не буде визнаватись злочинною. Наприклад, із співчуття до хворого, бажаючи досягти мети його вилікувати, лікар йде на ризик, який буде визнано виправданим (ст.42 КК України) [140].

Висновки до РОЗДІЛУ 3

У розділі:

- 1) Доведено, що мотив кримінального правопорушення наряду пов'язаний з третьою загальною засадою призначення покарання, передбаченого ст. 65 КК України, впливаючи на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризуючи особу винного та виступаючи в окремих, передбачених законом випадках як обставина, яка пом'якшує чи обтяжує покарання.
- 2) Встановлено, що законодавча оцінка тяжкості кримінальних правопорушень наряду залежить від мотиву вчиненого, та може впливати на підвищення чи зниження розміру покарання в межах однієї класифікаційної групи.
- 3) Мотив, як обставина, що характеризує особу винного повинен досліджуватись повно та всесторонньо. Для виявлення домінантного мотиву необхідним є дослідження мотивів як до, так і під час та після вчинення кримінального правопорушення, взаємозв'язок винного з потерпілим, наявність чи відсутність обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання.
- 4) Встановлено, що обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання можуть бути поділені на 3 основні групи: 1) ті, які пов'язані з суспільною небезпечністю вчиненого кримінального правопорушення; 2) ті, які пов'язані з особою, що вчинила кримінальне правопорушення 3) ті, які одночасно пов'язані й з вчиненням кримінальним правопорушенням, і з особою, що вчинила кримінальне правопорушення.
- 5) Визначено, що мотив, як обставина, що пом'якшує покарання має виключно теоретичний характер. На практиці суди враховують інші обставини, які не мають відношення до мотиву. Попри це, ч. 2 ст. 65 КК України дозволяє використовувати мотив як обставину, що пом'якшує покарання, що сприятиме індивідуалізації покарання через вираження індивідуальних особливостей вчиненого діяння.
- 6) Аргументовано, що вичерпний перелік обставин, що обтяжують покарання потребує подальшого дослідження та доопрацювання, зокрема

в питанні заміни поняття «на ґрунті» на поняття «мотив», а також в питанні наявності мотиву у п. 4 (мотив помсти) та п. 10 (садистські мотиви) ст. 67 КК України.

- 7) Встановлено, що мотив кримінального правопорушення має вагомий вплив і на застосування ст. 69 , ст. 69-1 та ст. 70 КК України відповідно до положень п. 8 та п. 21 Постанови Пленуму ВС від 24.10.2003 №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»; застосування ст. 75 в частині звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, ст. 97 в частині застосування до неповнолітнього заходів кримінально-правового характеру і його звільнення від кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено наукове дослідження проблеми поняття, змісту та значення мотиву у кримінальному праві. Відповідно до поставлених завдань дослідження сформульовано основні результати та пропозиції, які мають теоретичне та практичне значення.

Мотив, як предмет дослідження багатьох наук знайшов своє відображення у працях представників основних шкіл кримінально-правової доктрини: 1) класичної (розглядали мотив, як поєднання об'єктивних та суб'єктивних чинників, доводили вплив мотиву на призначення покарання, відстоювали концепцію свободи (волі) для кримінально-правової оцінки діяльності правопорушника); 2) антропологічної (зосереджувались на особистості злочинця та його вроджених ознаках, визначали мотив як поєднання антропологічних, фізичних та соціальних чинників); 3) соціологічної (відстоювали позицію впливу соціальних факторів на формування злочинної мотивації). З урахуванням напрацювань представників цих шкіл кримінального права, можемо з впевненістю стверджувати про важливість існування мотиву кримінального правопорушення як окремої, самостійної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, його впливу на кваліфікацію кримінальних правопорушень, визначення ступеню тяжкості вчиненого діяння та призначення справедливого покарання. Як і раніше, на формування злочинного мотиву продовжують впливати різноманітні фактори: моральні прагнення, ціннісні орієнтації, звичаї і традиції, які постійно трансформуються під впливом соціуму.

Правовий статус мотиву в законодавстві зарубіжних країн має невизначений характер, що зумовлено належністю країн за критеріями схожості процесів генезису правових систем, близькості світоглядних, релігійних чи ідеологічних вподобань, спільності розуміння джерел права, близькості процедур і правил юридичної техніки до певних правових сімей. На сьогоднішній час позиція українського законодавця щодо факультативності

ознаки мотиву серед інших складових суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та обов'язкової ознаки серед елементів доказування у кримінальному процесі є цілком логічною та обґрунтованою. Водночас потребують запозичення наступні положення: встановлення у чинному КК України додаткової норми, яка б закріплювала конкретні правила індивідуалізації покарання при його призначенні (на прикладі Кримінальних кодексів Молдови та Литви); включення мотиву кримінального правопорушення до переліку ознак, що підлягають обов'язковому врахуванню при призначенні покарання; врахування можливості пом'якшення покарання за мотивом кримінального правопорушення (країни мусульманської правової системи); використання єдиного поняття «мотив» в тексті чинного КК України (на прикладі Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина).

Поняття «мотив», яке використовується у кримінальній науці та кримінальному законодавстві, повинно враховувати його психологічне походження, але водночас бути конкретизоване, удосконалене зважаючи на предмет та методологію кримінально-правової науки. Пропонуємо замінити слово «спонукання» на слово «спонука», яке таке, що більш точно характеризує мотив як внутрішнє психічне явище з позицій ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Найбільш точним та прийнятним для єдиного сприйняття та розуміння на всіх стадіях судочинства буде таке визначення поняття «мотив», яке охоплюватиме його всі основні ознаки: усвідомлений, вольовий характер, вплив на формування конкретного виду вини. Отож, пропонується визначити **мотив кримінального правопорушення** як усвідомлену внутрішню спонуку, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків.

Класифікація мотивів в кримінальному праві повинна здійснюватися в першу чергу з урахуванням їх впливу на формування конкретного виду вини діяння. Залежно від того, який вид вини діяння формують мотиви кримінального правопорушення, їх слід поділити на: 1) мотиви, які формують умисні кримінальні правопорушення. Це ті мотиви, котрі зазначені

законодавцем в статтях Особливої частини КК України і ті, що є домінуючими й найчастіше зустрічаються в судовій практиці вчинення умисних кримінальних правопорушень (корисливий мотив, хуліганський мотив, мотив расової, національної, релігійної нетерпимості, мотив ревнощів, мотив заздрощів, мотив явної неповаги до суспільства, мотив помсти, сексуальні мотиви); 2) мотиви, які формують необережні кримінальні правопорушення: 2.1) мотиви кримінально-протиправного самовпевненого діяння (мотив самоствердження, мотив надмірної самовпевненості, мотив всемогутності, мотив надмірного визнання своєї цінності, значущості тощо). 2.2) мотиви кримінально-протиправного недбалого діяння (мотив байдужості, мотив егоїзму, мотив неуважності, мотив презирства та зневаги). Класифікація мотивів кримінальних правопорушень можлива і за іншими (додатковими критеріями): залежно від наявності або відсутності в юридичних складах кримінальних правопорушень; залежно від ролі в складі кримінального правопорушення; залежно від характеру; залежно від змісту.

Кримінально – правове значення мотиву кримінального правопорушення слід розглядати в двох аспектах. В межах юридичного складу кримінального правопорушення мотив: 1) виступає в якості обов’язкової ознаки основного складу кримінального правопорушення (ст.ст. 148, 232, 299, 319, 365-3, 357, 430 КК України), без якої взагалі не може бути відповідного правопорушення, або в якості альтернативи (ст.ст. 172, 218-1, 219 КК України), коли мотив зазначений законодавцем поряд з іншою альтернативною ознакою. В такому випадку навіть за відсутності мотиву, але за наявності іншої обов’язкової ознаки, склад кримінального правопорушення присутній; 2) в певних випадках мотив виступає кваліфікуючою ознакою складів кримінальних правопорушень, підвищуючи суспільну небезпеку діяння та кримінально-правові наслідки для суб’єкта кримінального правопорушення (п. 6, 7, 9 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 КК України та ін.); 3) теоретично мотив може мати статус і привілейованої ознаки, зменшуючи суспільну небезпечність діяння (ст. 118 КК України, де мотивом є захист винною особою охоронюваних

законом прав та інтересів від суспільно-небезпечного посягання). На відміну від кримінального законодавства зарубіжних країн, питання про значення мотиву як привілейованої ознаки складу кримінального правопорушення є недостатньо вивченим; 4) в більшості випадках відсутність вказівки на мотив не означає його повну відсутність. До прикладу в розділі VI КК України «Кримінальні правопорушення проти власності» корисливий мотив має контекстуальний характер та прямо не зазначається законодавцем в статтях даного розділу, хоча його наявність є зрозумілою; 5) вказівка на мотив як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення свідчить про вчинення його з умисною формою вини.

Поза межами юридичного складу кримінального правопорушення мотив: 1) має вплив на визначення ступеню тяжкості вчиненого діяння; 2) може виступати в якості обтяжуючої та пом'якшуючої обставини при визначенні виду та розміру покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66, п.п. 3, 4 ст. 67 КК України); 3) підлягає обов'язковому доведенню при розслідуванні та розгляді кримінальних справ; 4) в деяких випадках може впливати на застосування покарання більш м'якого ніж передбаченого законом на підставі ст. 69 КК України або звільнення особи від кримінального покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

Мотив можна визнати наскрізним кримінально правовим поняттям за критерієм його неодноразового застосування в тексті КК України та інших нормативно-правових актах, належності до ознак конкретних складів кримінальних правопорушень та відсутності абстрактного змісту. Вважаємо за необхідне внести в Новий проєкт КК України у розділ «Значення термінів Кримінального кодексу» поняття «мотив». Окремі види мотивів, визначені КК України (корисливий, хуліганський, особистий тощо) є відособленими поняттями мотиву, та повинні віднайти своє тлумачення у правових позиціях Верховного Суду.

Мотив як факультативна ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення має місце при вчиненні як умисних, так

і необережних кримінальних правопорушень. Різниця полягає лише у зв'язку мотиву з безпосереднім настанням наслідків. В умисних кримінальних правопорушеннях мотив пронизує весь причинний зв'язок - від вчинення суспільно-небезпечного діяння до настання суспільно-небезпечних наслідків. У необережних кримінальних правопорушеннях мотив зосереджується лише на діянні. Мотив підвищеної самооцінки, «всемогутності» та самовпевненості формують кримінальну-протиправну самовпевненість, тоді як мотив безвідповідального, часто егоїстичного характеру – кримінально-правову недбалість. Мотив у кримінальних правопорушеннях зі змішаною формою вини потрібно розглядати у динаміці: як загальний мотив, як мотив вчинення діяння, і як мотив поведінки, що виникла як наслідок вчинення діяння. Мотив кримінального правопорушення тісно пов'язаний з іншими ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: виною (мотив є внутрішнім фундаментом, на якому надалі будується вина) метою (мотив спонукає до вчинення діяння як способу реалізації мети) та емоційним станом (емоції здатні створювати фон для формування мотиву). Попри це мотив є самостійною ознакою, володіє власними функціями.

Основні проблеми закріплення мотиву в Особливій частині КК України пропонується вирішити наступним чином:

- 1) використовувати поняття «мотив» там, де з контексту правової норми стає зрозумілим його наявність (ст. 430 КК України);
- 2) використовувати поняття мотив у однині («корисливий, хуліганський тощо»);
- 3) розмежовувати поняття «мотив» та «мета» (наприклад щодо ст. 172 КК України).
- 4) визначити поняття конкретних видів мотиву, які зазначені законодавцем в статтях Особливої частини КК України: *особистий мотив* - усвідомлена внутрішня спонuka, яка виникла на ґрунті взаємовідносин суб'єкта з конкретною особою; *корисливий мотив* - усвідомлена внутрішня спонuka особи задовольнити актуалізовану потребу у набутті матеріальних цінностей,

прав чи благ для себе чи інших осіб або у звільненні від майнових зобов'язань та витрат, способом, забороненим законом; *хуліганський мотив* – усвідомлена під впливом внутрішніх та зовнішніх ознак внутрішня спонука особи, яка характеризується зневажливим ставленням до існуючих у суспільстві правил поведінки, співжиття та норм моралі; *мотив національної, расової, релігійної нетерпимості* - усвідомлена внутрішня спонука особи, що виражається у прагненні особи показати свою перевагу і неповноцінність потерпілого по причині його належності до конкретної нації, раси, релігії та принизити його почуття національної гідності.

5) змінити формулювання п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України на умисне вбивство «особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку з мотиву помсти або з метою недопустити чи припинити таку діяльність».

6) доповнити ч. 2 ст. 151 КК України обов'язковою вказівкою на корисливий мотив та викласти у редакції : «Те саме діяння, вчинене з корисливого мотиву або таке, що спричинило тяжкі наслідки,...».

Виявлені проблеми кваліфікації мотивів кримінальних правопорушень пропонується вирішити наступним чином:

1) відмовитись від застосування традиційної тріади мотивів «корисливі-особисті-хуліганські», а досліджувати весь спектр мотивів, що мали місце при вчиненні суспільно-небезпечного діяння;

2) використовувати поняття «корисливий мотив» у всіх випадках його наявності та позбутись від використання у правозастосовній практиці суміжних термінів «з корисливих спонукань», «з метою погашення боргів» тощо;

3) відмежовувати вбивство з корисливих мотивів від вбивства, пов'язаного з ухиленням або небажанням потерпілого повертати борг винному (в останньому випадку скоріше має місце мотив помсти, аніж користі); у зв'язку з посяганням потерпілого на майно, що належить винному (в останньому випадку мають місце скоріше егоїстичні начала);

4) визначити точні ознаки «хуліганського мотиву» і не розглядати безпричинні дії обов'язково як такі, що вчинені з хуліганського мотиву;

5) розмежовувати умисне вбивство, вчинене з хуліганських мотивів від умисного вбивства, вчиненого під час сварки чи бійки (переважними мотивами останнього є гнів, ненависть, заздрість тощо);

6) розмежовувати умисне вбивство, вчинене з хуліганських мотивів від умисного вбивства з мотивів ревнощів чи помсти (в основі помсти завжди лежить образа, пов'язана з протиправними діями потерпілого, а в основі ревнощів – образа і страх втрати об'єкта уваги, що супроводжується стражданнями та переживаннями);

7) визначити поняття мотиву помсти та ревнощів та встановити відмінність між ними: мотив помсти – усвідомлена внутрішня спонuka, що полягає у заподіянні шкоди потерпілому як відплату за заподіяну образу у минулому; мотив ревнощів у кримінальному праві – усвідомлена внутрішня спонuka, яка характеризується уникненням страждань, викликаних сумнівом, недовірою, зрадою чи втратою об'єкта ревнощів на рівні тісних чи інтимних взаємовідносин. Мотив помсти як правило виникає внаслідок протиправних, а інколи навіть злочинних дій з боку потерпілого, тоді як коло обставин, що можуть викликати мотив ревнощів значно вужче. Ревнощі виникають тільки на фоні дуже тісних, інтимних відносин і пов'язані безпосередньо зі страхом розлуки або втрати близької людини;

8) переглянути можливість застосування на практиці кваліфікації діяння за декількома мотивами, якщо вони не знаходяться у конкуренції (наприклад п. 6 та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України тощо).

Мотив безпосередньо пов'язаний із загальними засадами призначення покарання і має вплив на:

а) визначення ступеня тяжкості вчиненого діяння (законодавча оцінка тяжкості кримінальних правопорушень заснована не лише на об'єктивному критерії небезпечності, але й на ознаках суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, в тому числі мотиві. Наявність спеціального

мотиву в якості кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення підвищує суспільну небезпечність самого діяння та розмір покарання);

б) характеристику особи винного (мотив – це певний передавач зовнішніх умов, котрі існували в конкретні періоди життя людини. З метою виявлення істинного мотиву кримінального правопорушення необхідним є зібрання даних, що стосуються особи винного (його сімейного стану, інтересів, стану здоров'я, професійного стану), його поведінки до, під час та після вчиненого кримінального правопорушення, взаємозв'язку винного з потерпілим тощо);

в) виступає як обставина, що пом'якшує або обтяжує покарання. Необхідним є можливість врахування мотиву як обставини, що пом'якшує покарання відповідно до ч. 2 ст. 66 КК України у практичній діяльності судових органів. Пропонується замінити поняття «на ґрунті» (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України) на поняття «мотив» задля уникнення будь-яких техніко-юридичних розбіжностей.

Мотив кримінального правопорушення має вагомий вплив на можливість застосування ст.ст. 69, 69-1 та повинен враховуватись судом відповідно до положень Постанови Пленуму ВС від 24.10.2003 №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»; ст. 75 КК України (при звільненні особи від покарання з випробуванням суд повинен встановити типовий та індивідуальний ступені тяжкості кримінального правопорушення, останній з яких враховує об'єктивні та суб'єктивні ознаки; ст. 97 КК України (при застосуванні до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і його звільненні від кримінальної відповідальності мотив поведінки неповнолітнього може свідчити про його «ступінь зіпсованості» і вказати, чи можливе його виправлення при обранні заходів виховного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Botian E. MOTIVE OR REASON IN CRIMINAL LAW. *International Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION* .2017. №2. С. 150-155. URL: <https://sciendo.com/article/10.1515/kbo-2017-0104> (дата звернення 23.03.2019)
2. Christian Schwarzenegger «Uber emotionen und unbestimmte rechtsbegrigge im strafrecht». 2000. С.349-377. URL: https://www.researchgate.net/publication/350894729_Skrupellos_und_verwerflich_Uber_Emotionen_und_unbestimmte_Rechtsbegriffe_im_Strafrecht (дата звернення 2.03.2019)
3. Grundladen der motivationpsychologie. URL: https://homepage.univie.ac.at/michael.trimmel/mws00_haso.htm (дата звернення: 1.10.2018)
4. McClelland's Human Motivation Theory. URL: <https://www.mindtools.com/pages/article/human-motivation-theory.htm> (дата звернення 1.08.2019)
5. Mgdaugall. W. An introducing to social psychology. 2001. 324p.
6. Muller C.F. Straftaten gegen personlichkeits und gemeinschaftswerde. 2021. 386 с.
7. Muller. C.F. Strafrecht besonderer teil. Lehrbuch. 2018. 187с.
8. Murray, H. A. Explorations in Personality. New York: Oxford University Press.1938. 377 p.
9. Petechel O.Y., KERNIAKEVYCH-TANASIICHUK Y. V., VAZHYNskyi V.M., KRASII M.O. Criminological characteristics of juvenile aggression. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. dec. 2019. v. 10, n. 8. p. 2462-2474.
10. Raymond B Cattell. The scientific analysis of personality. Baltimor.1956. 399p. URL: <https://www.worldcat.org/title/scientific-analysis-of-personality/oclc/9376611> (дата звернення: 20.07.2019)
11. Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937 (Stand am 3. März 2020). 198 с. <https://business-swiss.ch/zakonodatel-stvo-shvejtsarii/ugolovnoe-pravo/ugolovny-j-kodeks-shvejtsarii/> (дата звернення: 15.03.2020)

12. Silving. H. Psychoanalysis and criminal law. «*The journal of criminal law, criminology and police science*», vol. 51, No1, May-June 1960, p. 24. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4915&context=jclc> (дата звернення: 27.03.2019)
13. Smith K. Kennan D.G. English law. London, 1963. 230 с.
14. Strafrecht BT I Prof. Dr. iur. Marc Thommen. Zurich Univarsitat. 140 с. URL: <https://docplayer.org/27097270-Strafrecht-bt-i-prof-dr-iur-marc-thommen-9-geheim-privatbereich-1.html> (дата звернення 12.03.2019)
15. Абубакиров Ф.М. Квалификация преступлений, совершаемых с несколькими мотивами или целями. *Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ»*. 2015. Том 6, № 2.С. 19 – 22. URL: https://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2015/TGU_6_67.pdf (дата звернення 5.03.2020)
16. Адамова О.С. Поняття правової класифікації. Часопис цивілістики. Вип.18. 2015. С.19-24. URL: <http://hdl.handle.net/11300/8277> (дата звернення: 21.12.2019)
17. Академічний тлумачний словник української мови. Онлайн версія. 1970-1980 pp. URL: <http://sum.in.ua/s/sponuka> (дата звернення: 3.06.2019)
18. Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін. Кримінальне право України (Загальна частина) Підручник. Вид. 3-тє, переробл. та допов. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Юридична думка, 2004. 352 с.
19. Аль-Баити М.А.А. Некоторые аспекты субъективной стороны состава преступления по мусульманскому уголовному праву. Исламоведение. 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-subektivnoy-storony-sostava-prestupleniya-po-musulmanskomu-ugolovnomu-pravu/viewer> (дата звернення: 29.03.2019)
20. Аль-Баити Мухтар Авад Абдулла. Проблемы субъективных признаков состава преступления по мусульманскому уголовному праву: диссертация кандидата юридических наук: 12.00.08 . Махачкала, 2014. 160 с.

21. Аниянц М.К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. М.: Юрид. лит., 1964. 212 с.
22. Артеменко О.М. Типологія особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип.34. С.118-128. URL: file:///C:/Users/Julia/Downloads/155366-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-337967-1-10-20190129.pdf (дата звернення 28.11.2019)
23. Артюхова В.В. Хуліганство: кримінально-правове та кримінологічне значення. Дисертація.12.00.08. Київ. 2020. URL: http://idpnan.org.ua/files/2021/artuhova-v.v.-huliganstvo-kriminalno-pravove-ta-kriminologichne-piznannya_d_.pdf (дата звернення 3.07.2020)
24. Бабаев М.М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. М.,1968. 56с.
25. Бабанли. Р. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
26. Бавсун М.В., Марцев А.И., А.П. Спиридонов. Развитие субъективной стороны преступления в уголовно-правовой доктрине. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2012. Вип.1. С.56-59. URL: <https://pp.omamvd.ru/wp-content/uploads/2017/11/Psih-2012-%E2%84%961-48.pdf> (дата звернення 30.10.2019)
27. Бажанов, М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву [Текст] : монография; редактор Л. Ф. Баженко. К. : Вища шк., 1980. 216 с.
28. Бандурка, О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. Вип.5. С.6-12. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/868> (дата звернення: 12.10.2018)

29. Бедь В.В. Юридична психологія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання. 2004. Київ. 226с.

30. Безгин В.Б. Детоубийство и плодoизгнание. Право и политика. 2010. Вип.5. С.972-977. URL: <https://dogmon.org/v-b-bezgin-detoubijstvo-i-plodoizgnanie-v-russkoj-derevne.html> (дата звернення: 1.11.2018)

31. Белкин А.И., Конторович С.Н. Некоторые аспекты феномена социальной нетерпимости в регионе.2015. С.158-166. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-fenomena-sotsialnoy-neterpimosti-v-regione/viewer> (дата звернення: 8.12.2019)

32. Белокуров О.В. Квалификация убийства . Учебное пособие . М.: Юрист, 2004. - 252 с.

33. Бережний С. Д. Співвідношення умисного вбивства з корисливих мотивів з іншими різновидами умисного вбивства при обтяжуючих обставинах .*Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 233-242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_37 (дата звернення 22.02.2020)

34. Берченева М.В. Мотивы совершения половых преступлений и их уголовно-правовое значение: к вопросу об отграничении от конкурирующих составов.*Пробелы в российском законодательстве*.2016. С.217-219. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/motivy-soversheniya-polovyh-prestupleniy-i-ih-ugolovno-pravovoe-znachenie-k-voprosu-ob-otgranichenii-ot-konkuriruyuschih-sostavov> (дата звернення: 16.01.2020)

35. Богданова Э. Ю. Уголовный кодекс Франции как гарант соблюдения принципа законности .*Социально-экономические явления и процессы*. 2014. Т.9. С.170-172. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnyy-kodeks-frantsii-kak-garant-soblyudeniya-printsipa-zakonnosti/viewer> (дата звернення: 12.03.2019)

36. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. Хрестоматия по психологии. М., 1972, 44 с.

37. Бойчелюк В.Й. Юридична психологія. Навчальний посібник. К: в-тво: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

38. Бородін С.В.Квалификация преступлений против жизни. Монография. М.: Юридическая литература, 1977. 240 с.
39. Бражников В.В. Отягчающие обстоятельства, относящиеся к субъективной стороне преступления: вопросы квалификации и уголовной ответственности: монография. М.: Юрлитинформ, 2011. 160 с. URL: <http://lawlibrary.ru/izdanie2348255.html> (дата звернення: 5.12.2019)
40. Бурлаков В.Н. Криминология. 2013. 520с. URL: <https://be5.biz/pravo/k002/index.html> (дата звернення: 20.10.2021)
41. Варданян А.В. Субъект преступления и личность преступника как междисциплинарные категории уголовно-правовых наук: вопросы соотношения и интеграции. Всероссийский криминологический журнал.2016. Том 10. Вип.2. С.244-251. URL: <http://cj.bgu.ru/reader/article.aspx?id=20817> (дата звернення: 3.09.2021)
42. Васяев Д.В. О видах мотивов и целей преступления (на примерах мотивов и целей убийств). Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2014. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vidah-motivov-i-tseley-prestupleniya-na-primere-motivov-i-tseley-ubiystv/viewer>
43. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
44. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину. Дис. д.ю.н. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2017. 583 с.
45. Вереша Р.В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 ККУ). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 73–82. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1951/4/%D0%94%D0%B8%D1%81.%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%B0%20%D0%A0.%D0%92..pdf> (дата звернення 6.11.2019)
46. Вереша Р.В. Філософсько-правові аспекти вини в кримінальному праві. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. Вип.2. С.74-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_2_7 (дата звернення: 16.10.2018)

47. Верховцев Ю. В. Корыстный мотив и его сущность *.Проблемы правовой защищенности личности в уголовном судопроизводстве*: сб. науч. тр. Ярославль, 1991. С. 128–137. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7285.pdf> (дата звернення 4.12.2019)
48. Вечерова Є.М. Кримінально-правова доктрина: окремі теоретико-етимологічні аспекти питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. С.182-187. URL: <http://www.apdp.in.ua/v69/28.pdf> (дата звернення: 14.10.2018)
49. Владимиров Л.Є. Учение об уголовных доказательствах. Санкт-Петербург: изд-во : кн. маг. "Законоведение", 1910. 400 с.
50. Волков Б.С. Личность преступника. Казань: Казанский университет.1972. 186с.
51. Волков Б.С. Мотивы и квалификация преступлений. Издательство Казанского университета.1968. 166с.
52. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Изд-во: Казанский университет, 1982. 153 с.
53. Воронин В.Н. Влияние общественной опасности преступления на меру наказания. *Закон и практика его применения*. 2015. Вип.7. С.88-102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-obschestvennoy-opasnosti-prestupleniya-na-meru-nakazaniya/viewer> (дата звернення: 15.05.2021)
54. Г. Тард. Преступник и преступление. М, 1906. 397с.
55. Газдайка-Василишин І.Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
56. Гапончук В. Публічні заклики до протиправних дій як наскрізне кримінально-правове поняття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*.2019. Вип.1 С.11-21. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2019/gaponchuk.pdf> (дата звернення: 13.09.2020)
57. Гарбатович Д.А., Классен А.Н. Квалификация преступлений по мотиву и цели. *Вестник ЮУрГУ. Серия: Право*. 2017. Вип.3. С.13-18. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/kvalifikatsiya-prestupleniy-po-motivu-i-tseli/viewer>

(дата звернення 16.02.2020)

58. Голованова, Н. А. Уголовное право Англии : учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры. М. : Издательство Юрайт, 2017. 188 с.

59. Головненков П.В. Уголовное уложения Федеративной республики Германия (Strafgesetzbuch). Проспект, 2014. 494с. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (дата звернення 5.02.2019)

60. Горох О. П. Врахування тяжкості злочину при вирішенні питання про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 3 (21). Р. 76–90. URL: http://www.earj.org/wp-content/uploads/2018/08/2018_21_EARJ.pdf (дата звернення: 3.10.2021)

61. Горох О. П. Звільнення від покарання як інститут кримінального права України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 5 (23). Р. 47–57. URL: http://www.earj.org/wp-content/uploads/2018/10/2018_23_EARJ.pdf (дата звернення: 3.10.2021)

62. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних факультетів закладів вищої освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 666 с.

63. Гулян Ю.В. Мотив злочину в кримінальному праві. *Право: історія, теорія, практика*.-2018. С.121-124. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/34dec2018/42.pdf>

64. Гулян Ю.В. Поняття мотиву злочину та його розмежування з суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 49. С. 52-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_49_8

65. Давидович І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок. Дисертація к.ю.н. Київ, 2007. 252с.
66. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики. Учебное пособие Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1982. 124 с.
67. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. Учебное пособие. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1970. 132 с.
68. Дамаскин О.В. Мусульманское право в современном мире. *Гражданин. Выборы.* 2016. Власть. № 2. С.99-109. URL: <https://www.rcoit.ru/upload/iblock/f36> (дата звернення 28.03.2019)
69. Долгополов К.А. Значение отягчающих обстоятельств для назначения наказания. *Уголовное право и процесс.* 2015. Вип.3. С.55-57. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-otyagchayuschih-obstoyatelstv-dlya-naznacheniya-nakazaniya/viewer> (дата звернення 12.09.2021)
70. Донец С.П. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в уголовном праве (правовая природа, классификация, проблемы учета). Автореф. дис. . канд. юрид. наук. Казань, 2003.
71. Дудоров О. О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення. *Вісник Запорізького національного університету.* 2011. № 1. С. 204–211. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/299> (дата звернення: 17.11.2021)
72. Думанская Е.И. Мотив преступления как итог мотивационного процесса: его значения при квалификации убийств. дис. к.ю.н.: 12.00.08. Екатеринбург, 2005. 163 с.
73. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. 399 с.
74. Євтєєва Д.П. Зловживання опікунськими правами: відповідальність за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Судова та слідча практика в Україні.* 2019. Вип.8. С.13-17. URL:

<http://ssp.journal.kspu.edu/index.php/ssp/article/view/3/1> (дата звернення 3.12.2019)

75. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 21.11.2019)

76. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

77. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. 277 с.

78. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 20.12.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 15.09.2021)

79. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6.12.2017р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення 15.09.2021)

80. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник. Х.: Рубікон, 2000. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf (дата звернення: 12.11.2021)

81. Иванов Ю.А. Мусульманское право: *ВОПРОСИ УГОЛОВНОЙ ЮСТИЦИИ . СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС*. 2015. ВИП. 4. С.297-303. URL: <HTTPS://CYBERLENINKA.RU/ARTICLE/N/MUSULMANSKOE-PRAVO-VOPROSY-UGOLOVNOY-YUSTITSII/VIEWER> (дата звернення 29.03.2019)

82. Избранные сочинения Иеремии Бентама: Том 1. И. Бентам. М.: Книга по Требованию, 2014. 748 с. URL: <https://www.bookvoed.ru/files/3515/10/51/23.pdf> (дата звернення: 23.10.2018)
83. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Питер, 2011. 512с.
84. Исламское уголовное право и процесс . Под общ.ред. И.Ю.Козлихина, Н.Г.Стойко. 2018. 180с.
85. Іщенко О. М. Евтаназія за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2017. № 5.(1). С. 39-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5.1_12 (дата звернення 18.11.2021)
86. Кантовский сборник. Калининград: университет Калининград, 1998. Вип. 13. 176 с.
87. Капосльоз Г. В. Особливості функціонування мотиваційної сфери особистості та "управління мотивацією" суб'єкта . *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 1. С. 157-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2011_1_31 (дата звернення: 19.05.2019)
88. Капра Дж., Сервон Д.. Когнітивні структури і інтерпретаційні процеси. 2000. URL: <http://socio.125mb.com/kognitivnyie-strukturyi-interpretatsionnyie.html> (дата звернення 16.04.2019)
89. Карасёва М.Ю. Мотив и цель как факультативный признак субъективной стороны преступления. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2016. № 10 (часть 1) С. 158-161. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10309> (дата звернення 10.11.2019)
90. Карпец И.И. Уголовное право и этика. Юридическая литература, 1985. 256с.
91. Кваша О.О. Бабанли Р.Ш. Урахування пом'якшуючих обставин під час призначення покарання. *Law magazine of national academy of internal affairs* №1 (11). 2016. С. 18-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_4 (дата звернення: 29.10.2020)
92. Козич І.В. Деякі нотатки на полях закону про кримінальну відповідальність: погляд в майбутнє. Концептуальні засади реформування

законодавства про кримінальну відповідальність. 2019. С.21-26. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/4604> (дата звернення: 16.08.2021)

93. Козич І.В. Лека Ю.В. Закріплення мотиву кримінального правопорушення в Особливій частині Кримінального кодексу України. International Journal «Law and society». Вип.3. 2021. С.41-49.

94. Козочкин И. Уголовный кодекс Австралии. Юридический центр Пресс. 2005 .432с.

95. Коновалова В. О. Юридична психологія. Посібник для підгот. до іспиту. Харків : в-тво: Право, 2019. 192 с.

96. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.10.2021)

97. Концепция Л.И. Божович о строении и формировании личности (культурно-исторический подход). Культурно-историческая психология. 2018. Т.14. С.116-128. URL: https://psyjournals.ru/files/94167/chp_2018_n2_Gootkina.pdf (дата звернення 16.04.2019)

98. Кораблева С.Ю. Место косвенного умысла в российском уголовном праве. Мудрый юрист. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/37926-mesto-kosvennogo-umysla-rossijskom-ugolovnom-prave> (дата звернення 7.11.2019)

99. Коржанский Н. Й. Квалификация хулиганства. Волгоград,. 1989. 56с.

100. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге-К.: Атіка, 2002,640с.

101. Коханюк Т.С. Введення термінологічного розділу до Загальної частини КК України як умова забезпечення права як системи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С.102-107. URL: <http://www.apdr.in.ua/v55/20.pdf> (дата звернення: 27.08.2019)

102. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: дисертація, Львів, 2005. 220 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/320>

103. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.

104. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник. М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

105. Кримінальний виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

106. Кримінальний кодекс України .Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.08.2019)

107. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року [Текст]. URL: https://www.studmed.ru/krim-nalnyi-kodeks-ursr-1927-r-v-redakc-1949-r-_cd18a873e77.html (дата звернення 26.11.2019)

108. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року [Текст]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html (дата звернення 26.11.2019)

109. Кримінальний кодекс УСРР (1922 р.). URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/> (дата звернення: 18.07.2019)

110. Кримінальний кодекс Японії. Закон № 45 від 24 квітня 1907 р. З подальшими змінами за станом на 25 листопада 1997 р. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-zarubejnogo-pravo/dokument-kriminalniy-kodeks-yaponiji-zakon-vid-63870.html> (дата звернення: 10.04.2019)

111. Кримінальний процесуальний кодекс. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (25.11.2019)

112. Кругликов Л.Л. Дифференциация уголовной ответственности: соотношение со смежными понятиями. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2003 г., 300 с.
113. Кудрявцев В.Н. Борьба мотивов в преступном поведении. М.: Норма, 2007 г., 128 с.
114. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юрист, 2004. 304 с.
115. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Монография. М.:Госюриздат, 1960. 244с.
116. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология . Москва: изд-во: Наука, 1982. 218 с.
117. Кулагин А.Н. Основные концепции продолжаемого преступления в доктрине уголовного права. *Вестник Краснодарского университета*. 2016. Вип.3. С.53-58. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-kontseptsii-teorii-prodolzhaemogo-prestupleniya-v-doktrine-ugolovnogo-prava/viewer> (дата звернення: 22.10.2018)
118. Курс советского уголовного права [Текст]. Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский ; Ленинградский гос. ун-т им. А.А.Жданова. - Ленинград : Издательство Ленинградского ун-та, 1970 . 478с.
119. Ламаш І.В. Лук'янова О.С. Взаємозв'язки заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених: гендерний курс. *Право і безпека*. Вип.4. 2016. С.133-137. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1688/PiB_Lamash_Lukianova_2016_4.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 4.05.2021)
120. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1968. 130 с.
121. Лека Ю.В. Вплив мотиву на кваліфікацію злочину та призначення покарання. Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права (м. Київ, 11-12 вересня 2020 р.). Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2020. С. 67-70. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/46sept2020/14.pdf>

122. Лека Ю.В. Історія формування мотиву злочину в основних школах кримінально-правової доктрини. *Право і суспільство*. 2020. Вип.1. С.52-58. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/9355>
123. Лека Ю.В. Класифікація мотивів злочину: наукові підходи. *Право і суспільство*. 2019. Вип. 9. С. 53-57. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/download/3850/4433/>
124. Лека Ю.В. Мотив злочину в законодавстві зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 51. С. 145-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_51_18
125. Лека Ю.В. Мотив кримінального правопорушення як обставина, що пом'якшує чи обтяжує покарання. *Правові новели*. 2021. Вип. 15. С. 79-85. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/15_2021/12.pdf
126. Лека Ю.В. Мотив кримінального правопорушення як ознака, що характеризує особу винного. *Реформування правової системи країни в умовах світової інтеграції* (м. Дніпро, 10-11 грудня 2021 р.) Дніпро: Видавництво «Молодий вчений». URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/55nov2021/55nov2021.pdf>
127. Лемішко Ю.Ю. Про доцільність доповнення переліку обставин, які обтяжують покарання. *Форум права : електрон. наук. фах. вид.* Електрон. текст. дані. 2015. № 4. С. 155–161. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_29.pdf (дата звернення 12.09.2021)
128. Леонтьев. Лекции по общей психологии. Москва: Смысл. 2008. 508с. URL: http://dvkashirsky.narod.ru/olderfiles/1/Leontev_A.N_Lekcii_po_obshei_psiho-83715.pdf (дата звернення: 12.11.2019)
129. Леонтьев А.В. Деятельность, сознание, личность. М.: Политиздат, 1975.130 с. URL: <https://www.marxists.org/russkij/leontiev/1975/dyeatyelnost/deyatelnost-soznyanie-lichnost.pdf> (дата звернення: 2.06.2019)

130. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. М, 1971. 39с. URL: <http://flogiston.ru/library/leontev> (дата звернення 17.05.2018)
131. Лефтеров В. О. Матеріали для лекцій з навчальної дисципліни "Юридична психологія" (для студентів 3 курсу спеціальності 053 «Психологія» на 2019-2020 н.р.). Одеса : НУ "ОЮА", 2019. 92 с.
132. Личность преступника. Алимов С.Б., Борзенков Г.Н., Вышинская З.А., Кодрашков Н.Н., и др.; Редкол.: Кудрявцев В.Н., Миньковский Г.М., Сахаров А.Б. М.: Юрид. лит., 1975. 272 с.
133. Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. Вип. № 4. С. 196–201. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvnudpsu_2013_4_31.pdf. (дата звернення 1.11.2021)
134. Лук'янов Д. В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 41 с. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10864> (дата звернення: 16.01.2019)
135. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2012. 20 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/855> (дата звернення 15.03.2021)
136. Маслова Е.В. Уголовно-правовой аспект факультативных признаков субъективной стороны состава преступления. *Отрасливые проблемы юридической науки и практики. Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2012. Вип.19. С.69-75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovoy-aspekt-fakultativnyh-priznakov-subektivnoy-storony-sostava-prestupleniya/viewer> (дата звернення: 2.11.2019)

137. Маслова Е.В. Факультативные признаки субъективной стороны состава преступления: теоретико-прикладные исследования. дисс. к.ю.н. Нижний Новгород, 2017. 313с.

138. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб: Евразия, 1999. С. 77-105. URL: <http://flogiston.ru/library/maslow> (дата звернення: 17.05.2019)

139. Масол Д. І. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на призначення покарання засудженому. *Європейські перспективи*. 2014. №6. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64 дата звернення: 11.10.2021)

140. Масол Д.І. Кримінально-правове значення мотиву злочину. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 67-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_11_13 (дата звернення: 30.08.2019)

141. Масол. Д.І. Класифікація мотивів у кримінальному праві. Наше право. 2013. № 13. С. 120-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_13_22 (дата звернення 12.08.2019)

142. Медведев В.С. Кримінальна психологія: Підручник. К.: Атіка, 2004. 368с.

143. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Монографія: Івано-Франківськ. 2007. 216 с.

144. Мельник М.І., Клименко В.А. Підручник. Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.І. Мельник та ін.; За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка - 3-тє вид., переробл. та допов К.: Атіка, 2009. 744 с.

145. Мельников В. М., Ямпольский Л. Т. Введение в экспериментальную психологию личности: Учеб. пособие для слушателей ИПК преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов. М.: Просвещение, 1985. 319 с. URL: <https://klex.ru/n1v> (дата звернення 15.05.2019)

146. Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. 120 с.

147. Минская В.С. Роль смягчающих обстоятельств в индивидуализации уголовной ответственности. Проблемы совершенствования уголовного законодательства и практики его применения. М., 1981. 114с.

148. Мирошниченко А.К. Помста як мотив вчинення злочину. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. Вип.2. С.82-84. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2016/18.pdf (дата звернення 12.01.2020)

149. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.

150. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика згвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Автореферат. 12.00.08. Київ, 2009.

151. Московченко Д.О. Сутність загальних засад призначення покарання. *Правова системи: теорія і практика. Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. Вип.3. С. 66-69. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/3/22.pdf> (дата звернення: 11.02.2021)

152. Музюкин А. П. Мотив преступления и его уголовно-правовое значение. Монография. М.: Юнити-Дана, 2017. 127 с.

153. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер. 2009. 512с. URL: <https://www.bestreferat.ru/referat-249235.html> (дата звернення: 20.01.2020)

154. Навроцький В.О. Наскрізні та відособлені поняття кримінального права України. *Право України*. 2020. Вип. 2. С.81-86. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/21/v-navrotskyj-naskrizni-ta-vidosobleni-ponyattya-kryminalnogo-prava-ukrayiny.pdf> (дата звернення 10.12.2020)

155. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). Монографія. К.: Атіка, 2001. 272 с.

156. Навроцький В.О. Склад злочину: юридична фікція чи реальність. *Вісник Академії адвокатури України*. - 2009. - Число 1. - С. 237-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2009_1_40 (дата звернення 22.01.2020)

157. Нагорная И.И. Моральная упречность и уголовно-правовая вина (на примере доктрины смягчающих обстоятельств в странах Африки). *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2016. Вип. № 2. С. 223–234. URL: <https://law-journal.hse.ru/data/2016/07/14/1116315173/%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%8F.pdf> (дата звернення: 27.12.2018)

158. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., перероб. та доп. К.: А.С.К., 2005. 848 с

159. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Бойко А.М., Брич Л.П., Дудоров О.О., Задоя К.П., Мельник М.І. та ін. Київ: Дакор, 2008. 1368с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/naukovo-praktichniy-komentar-krimlnalno-go-ko-dek-su-uk-rani-vid-an-nya-10-te-pereroblene-ta-dopov-nene.pdf> (дата звернення: 27.11.2019)

160. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - 10-те вид., переробл. та допов. - Київ, 2018. 1360с.

161. Наумов А.В. Понятие мотива преступления по уголовному праву Англии и США. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2019. Вип. № 3. С. 134-136. URL: <http://www.agprf.org/userfiles/ufiles/ob%20akademii/NMM/2019> (дата звернення (18.07.2019)

162. Небрятенко Г.Г. Доктрина правовой семьи традиционного (обычного) права: современное состояние и перспективы модернизации. *Философия права*. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. юрид. ин-та МВД России, 2010, № 5. С. 10-14 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/doktrina-pravovoy-semi-traditsionnogo-obychnogo-prava-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-modernizatsii/viewer> (дата звернення 9.04.2019)

163. Невідворотність покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини. Національна академія вну В даному випадку єдиним критерієм для застосування конфіскації майна є передбачення трішніх справ України від 07.11.2014 р. URL: <https://www.naiau.kiev.ua/news/nevidvorotnist-pokarannya-za-okremi-zlochini.html?action=refreshCalendar&month=2&year=2016> (дата звернення: 18.10.2021)

164. Никуленко О. А. Некоторые проблемы теории деятельности. *Вопросы психологии*. 1984. Т. № 4. С.121-126. URL: <http://voppsy.ru/issues/1984/844/844121.htm> (дата звернення: 23.05.2021)

165. Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип.2 С.191-196. URL: <http://www.pgpr-journal.kiev.ua/archive/2018/2/36.pdf> (дата звернення: 1.04.2019)

166. Орел Ю.В. Суб'єктивна сторона злочинів спрямованих на функціонування органів і установ пенітенціарної служби України. Журнал «Інформація і право». 2015. Вип.1 (13). URL: <http://www.ippi.org.ua/orel-yuv-sub%E2%80%99ktivna-storona-zlochiv-spryamovanih-na-funktsionuvannya-organiv-i-ustanov-penitents> (дата звернення: 30.11.2019)

167. Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік від 25.12.1958 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140568_529155 (дата звернення: 25.07.2020)

168. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик от 31.10.1924 г. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=16671#rtkxAtS4iuKULLTL2> (дата звернення: 10.06.2020)

169. Панов Н. И. Чезаре Беккариа и его знаменитый трактат «О преступлениях и наказаниях» . *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Вип.№ 1. С. 277–309. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6128> (дата звернення: 16.10.2018)

170. Петечел О.Ю. Кримінологічна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. Вип. 41. С. 90-99. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/8846> (дата звернення: 5.06.2020)
171. Петрухин И.Л. Причины судебных ошибок. *Советское государство и право*. М.: Наука, 1970, № 5. С. 100-106. URL: <https://www.twirpx.com/file/2060680/> (дата звернення 28.01.2020)
172. Печников Н.П. Мотив и цели, их значения в уголовном праве России: курс лекций. Тамбов, 2009. 64с.
173. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів . Порівняльне правознавство В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; За ред. В. Д. Ткаченка. Х.: Право, 2003. - 274 с. URL: <https://textbooks.net.ua/content/category/29/43/35/> (дата звернення 6.04.2019)
174. Платошкин Н.А. Хулиганский мотив и мотив хулиганства. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. Вип.1. С.496-503. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/huliganskiy-motiv-i-motiv-huliganstva/viewer> (дата звернення: 25.02.2020)
175. Податковий Кодекс України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.09.2021)
176. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України. Монографія. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 240с.
177. Полтавець В.В. Питання вдосконалення законодавчої регламентації інституту обставин, які обтяжують покарання. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. №2. Донецьк: ДЮІ, 2005. С.229-237. URL: http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 18.10.2021)

178. Попов А.Н. К вопросу об евентуальном умысле. Уголовное право. Проблемы общей части УК РФ. *Криминалист*. 2012. Вип.1. URL: <https://www.procuror.spb.ru/k1005.html> (дата звернення 6.11.2019)

179. Постанова Пленуму ВСУ №22 «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 22.12. 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0022700-95#Text> (дата звернення: 24.09.2020)

180. Постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» №2 від 07.02.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 15.09.2019)

181. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (дата звернення: 28.11.2019)

182. Постанова Пленуму ВСУ № 10 від 25.12.1981 р. «Про виконання судами України законодавства з питань призначення покарання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-81#Text> (дата звернення: 12.11.2021)

183. Постанова Пленуму ВСУ № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 15.12.2020)

184. Постанова Пленуму ВСУ №6 від 29.06.1990 р. «Про практику призначення судами України мір кримінального покарання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-90#Text> (дата звернення: 24.09.2020)

185. Постанова Пленуму ВСУ від 22.12.2006 № 10 « Про судову практику у справах про хуліганство». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06#Text> (дата звернення: 2.12.2019)

186. Потильчак А. О. Мотивація подружніх вбивств . *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 4. С. 101-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnauc_2011_4_24 (дата звернення: 27.02.2020)

187. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2008. 235 с.

188. Про судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 р. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0A9QI5E51C> (дата звернення: 24.05.2020)

189. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності)» від 09.04.2020р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552 (дата звернення: 16.10.2021)

190. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за вчинення злочинів з мотивів нетерпимості» від 27.04.2020р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68677 (дата звернення: 11.10.2021)

191. Проект Нового Кримінального кодексу станом на 12.12.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf> (дата звернення: 25.12.2021)

192. Прозументов Л.М., Шеслер А.В. Криминология в США и странах Западной Европы. Учебное пособие. Томск: Томский филиал РИПК МВД РФ 1997. 30 с.

193. Прокопенко О.В. Конспект курсу з теорії мотивації. Суми: в-тво: сумДУ, 2006. 171 с.

194. Пушкар О.А. Поняття змішаної форми вини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип.2. С.93-

96. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/28133/1/%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF%20%D0%97%D0%9C%D0%86%D0%A8%D0%90%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%98%20%D0%92%D0%98%D0%9D%D0%98.pdf> (дата звернення: 12.11.2019)

195. Рарог А. Настольная книга судьи по квалификации преступлений: практическое пособие. Проспект, 2006. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=265994> (дата звернення: 15.08.2021)

196. Рарог А.И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам. Монография. Проспект, 2015. 239с. URL: https://litgid.com/read/problemy_kvalifikatsii_prestupleniy_po_subektivnym_priznakam_monografiya/page-1.php (дата звернення 1.11.2019)

197. Рене Давид. Основные правовые системы современности. М.:Прогрес, 1988. 496 с. URL: http://socio.isu.ru/ru/chairs/krs/sotrudniki/david_rene_osnovnye_pravovye_sistemy_s_ovremennosti.pdf (дата звернення 9.04.2019)

198. Рішення КС України №18-рп/2004 від 1.12.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення 4.04.2020)

199. Рубашенко М. А. Публічні заклики як наскрізний кримінально-правовий термін: постановка питання *.Проблеми законності : зб. наук. пр.* Харків, 2017. Вип. 138. С. 142–149. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14476> (дата звернення: 13.09.2019)

200. Русское уголовное право: Лекции. Часть общая. Т. 1 . 2-е изд., пересмотр. и доп. С.-Пб.: Гос. Тип., 1902. 823 с.

201. С.В. Познишев. Мотив убийцы. О преступниках и жертвах. Алисторус, 2018. 410с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=629563&p=1> (дата звернення: 3.01.2019)

202. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. Монографія. К.: Атіка, 2002. 144 с. URL: <http://zakoni.com.ua/node/255> (дата звернення: 20.07.2019)

203. Саркисов Г.С. Мотивы и цели преступления. *Советское государство и право*. 1979. Вип.3.С. 78-83 URL: <https://westud.ru/work/335503/ponatie-motiva-prestuplenia-ponatie-celi> (дата звернення: 9.11.2019)

204. Сахаров А.Б. См.: рецензия на работу Б.В. Харазишвили "*Вопросы мотива поведения преступника в советском праве*"*Советское государство и право*». 1964. N 5. С. 131 - 132.

205. Севостьянов Р.А. Зависть как мотив преступления. *Matters of Russian and International Law*. 2018. Вип.8. С.222-227. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-law-2018-3/29-sevostyanov.pdf> (дата звернення 3.03.2020)

206. Семенкова С.А. Субъективные признаки состава похищения человека. *Юридические науки*. 2019. Вип.21. URL: <http://novaum.ru/public/p1578> (дата звернення 13.01.2020)

207. Семчук Ж.В., Кошовий Б.П. Перспективи застосування розширеної теорії мотивації А. Маслоу. *Наукові записи львівського університету бізнесу та права*. 2013. С.219-222. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64 (дата звернення: 22.05.2019)

208. Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая: пособие к лекциям. Санкт-Петербург : изд-во: Книжный магазин А.Ф. Цинзерлинга, 1890. 385 с.

209. Серебренникова А.В. Виды убийств по уголовному кодексу Федеративной республики Германии. Актуальные вопросы борьбы с преступлениями. 2016. Вип.1. С. 47-49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vidy-ubiystv-po-ugolovnomu-kodeksu-federativnoy-respubliki-germanii/viewer> (дата звернення 11.02.2019)

210. Сидоренко С. В. Соціологія. Конспект лекцій . Запоріжжя: ЗДМУ, 2014. 85 с. URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/handle/123456789/10074> (дата звернення: 5.09.2021)

211. Слабко С.М. Мотивація як правова категорія. *Держава та регіони*. С.15-18. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2014/5.pdf (дата звернення: 25.10.2019)

212. Смирнов В.А. К вопросу о соотношении категорий «Вина» и «Цель» преступления. Вестник Томского гос. ун-та. 2011. № 349. С. 134–137. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sootnoshenii-kategoriy-vina-i-tsel-prestupleniya/viewer> (дата звернення: 16.11.2019)

213. Сотула О.С. Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: компаративістське дослідження. *Питання кримінального права, кримінології та кримінального виконавчого права. Право і суспільство*. 2016. Вип.3 (2). С.189-193. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_2/34.pdf (дата звернення 7.12.2019)

214. Спасович В.Д. Избранные труды. Тула: изд-во: Автограф, 2000. 496 с.

215. Спасович В.Д. Учебник уголовного права. Т. 1. [Общая часть уголовного права материального]. (вып. 1) .СПб. : Тип. Иосафата Огризко, 1863. 178с.

216. Спасович, В. Д. Судебные речи. вступит. статья Г. М. Резника. М. : Издательство Юрайт, 2014. 403 с.

217. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову В. С. Станіч К. : ОВК, 2016. 138 с. URL: <https://owk.com.ua/wa-data/public/site/data/zmist/22.pdf> (дата звернення 22.01.2019)

218. Станіч В.С. Кримінальний кодекс Французької Республіки. ОВК, 2017. 348с. URL: <https://owk.com.ua/zakonodavstvo-krain-svitu/kriminalniy-kodeks-frantsuzkoi-respubliki/> (дата звернення: 17.03.2019)

219. Сторчак Н.А. Врахування особи винного при призначенні покарання. *Уголовное право и криминология*. Право.

Вип.5. URL:http://www.rusnauka.com/28_NIOXXI_2008/Pravo/31001.doc.htm

(дата звернення 10.10.2021)

220. Стрельцов Є.Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. Вип.1. С.160-170. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_10.pdf (дата звернення 5.11.2019)

221. Суденко В.Е. Справедливость и наказание по И. Канту. *Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса*. 2010. Вип.3. С. 42-47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spravedlivost-i-nakazanie-po-i-kantu/viewer> (дата звернення: 21.10.2018)

222. Сундуrowa C.B. О классификации признаков, характеризующих личность виновного в преступлении и учитываемых судом при применении мер уголовно-правового характера. *Ученые записи Казанского университета*. 2013. Том 155. Кн.4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-klassifikatsii-priznakov-harakterizuyuschih-lichnost-vinovnogo-v-prestuplenii-i-uchityvaemyh-sudom-pri-primenenii-mer-ugolovno/viewer> (дата звернення 17.11.2021)

223. Сухонос, В.В. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник .Суми : Університетська книга, 2016. 375 с.

224. Тазин И.И. Процессуальные средства установления и доказывания мотивации преступного поведения .И.И. Тазин . *Вестник Томского государственного университета*. 2011. № 343. С. 134-136. URL: <http://vestnik.econri.org/vestnik/index.php/vestnik/article/view/126> (дата звернення: 3.02.2020)

225. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. К., 1997. 78с.

226. Тарнавська М. М. Класифікація юридичних термінів (на матеріалі сучасної арабської літературної мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2015. Вип. 17(2). С. 86-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2015_17%282%29_29 (дата звернення: 18.10.2019)

227. Тимошенко В.І. Соціологічний напрям у дослідженні злочинності (з історії політичної і правової думки). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2021. Вип. 63. С.32-36. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18978> (дата звернення: 1.10.2021)
228. Ткаченко І.М. Розмежування термінів: "правове поняття", "правова категорія" та "правовий концепт". *Учение записи Таврического университета им. В. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2009. Т.22. С384-388. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rozmezhuвання-terminiv-pravove-ponyattya-pravova-kategoriya-ta-pravoviy-kontsept-na-prikladi-norm-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini/viewer> (дата звернення 16.04.2019)
229. Тлумачний словник. За ред. Н.А. Побірченко. Київ: Наук. світ, 2007. 274 с.
230. Уголовное право (Общая часть). Конспект лекций. Печников Н.П., Чернышов В.Н. Тамбов: ТГТУ, 2007. 140 с.
231. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : учебник для бакалавриата и магистратуры. Под ред. А. В. Наумова, А. Г. Кибальника. М. : Издательство Юрайт, 2018. 285 с.
232. Уголовное право зарубежных стран (Особенная часть) : учебно-методическое пособие. Н. Е. Крылова, А. В. Малешина, А. В. Серебренникова; Моск. гос. ун-т имени М. В. Ломоносова, юрид. ф-т. М. : Статут, 2019. 208 с.
233. Уголовное право России. Общая и Особенная части. Учебник. под.ред. Рарога А.И. Проспект, 2018. 841 с.
234. Уголовное право России. Учебник.Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. М.: Зерцало.2005.445 с.
235. Уголовное право УССР. Общая часть: Учебник. Александров Ю.В., Бажанов М.И., Володько Н.В., Куц Н.Т., и др.; Под ред.: Сташис В.В., Якупов А.Ш. Киев: Вища шк., 1984. 383 с.
236. Уголовное право. Общая часть : учебник . Отв. ред. У26 И. Я. Козаченко. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2008. 720 с.

237. Уголовное право. Общая часть. Денисов С.А., Готчина Л.В., Никуленко А.В та ін. Учебник. СПб.: СПбУ МВД России, 2017. 336 с. URL: <https://be5.biz/pravo/u031/index.html> (дата звернення 28.10.2019)

238. Уголовное право. Общая часть. Попов А.Н., Безбородов Д.А., Зарубин А.В та ін. Учебное пособие. СПб.: Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2019. 215 с.

239. Уголовное право. Общая часть: Учебник. Герцензон А.А., Исаев М.М., Пионтковский А.А., Утевский Б.С.; Науч. ред.: Меньшагин В.Д.. - 4-е изд., перераб. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 575 с.

240. "Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 01.07.2021) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.12.2021). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 17.03.2019)

241. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. № 49, т. 2. С. 130–136. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14784> (дата звернення 15.03.2020)

242. Усатий Г.О. Інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту. *Часопис Київського університету права*. 2014. Вип.3. С.236-241. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua>irbis_nbuv>cgiirbis_64 (дата звернення: 30.11.2019)

243. Устинов Д.В. Проблема учета психологических конструктов в формировании понятия мотива преступления. *Психолог*. 2020. № 3. С. 37 - 52. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=32570 (дата звернення: 20.12.2020)

244. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

245. Ферри. Э. Уголовная социология. Перевод под ред. С. В. Познышева. Москва: Изд-во: В. М. Саблина, 1908. 625с.

246. Фесенко Є.В. Надто широке тлумачення ознак складу злочину хуліганства неприпустиме . *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 2. С. 75–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_2_11 (дата звернення 6.07.2020)

247. Филановський И.Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. 174 с.

248. Филимонов В.Д. Правовые проблемы борьбы с преступностью : [Сб. ст.]. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1990. 211с.

249. Фідря Ю. Вчинення злочину на ґрунті статевої приналежності як обставина, яка обтяжує покарання: міжнародний аспект. *Історико-правовий часопис: науковий журнал* .упоряд. О. Крикунов. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. № 1 (15). С. 111 -115. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18329> (дата звернення: 15.10.2021)

250. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1, Т.2. Под ред. А.В. Смирнова СПб.: Альфа, 1996. 607 с.

251. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. орд. проф. С.-Петербур. ун-та. С.-Пб.: Тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1889. 514 с.

252. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 3-тє. О: Атіка, 2017. 468с.

253. Фріс П.Л. Ідеологія кримінально-правової політики. Монографія: Івано-Франківськ. 2021. 389 с.

254. Х.Хекхаузен. Мотивация и деятельность. М.: Педагогика, 1986. Том 1. 48с.

255. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації . К., 2007. 1048с.

256. Хазова Т.В., Деревянко Ю.П. «Проблема осознаваемости мотива. Бессознательная мотивация». *Научный электронный архив*. URL: <http://econf.rae.ru/article/7019> (дата звернення: 2.10.2019)
257. Харазишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве Тбилиси: Цодна, 1963. 288 с.
258. Харитонов О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія. Х. : Право, 2010. 252 с.
259. Харитонов О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Вид-во: Права людини, 2018. 344с.
260. Хаустова М. Структура правової системи суспільства . *Вісник Академії правових наук України*. 2010. Вип. № 1. С. 49-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_1_5 (дата звернення: 10.01.2019)
261. Хаустова М.Г. Правовая карта мира. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. Вип. 3. С.24-29. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13019/1/Haustova_24-29.pdf (дата звернення: 16.01.2019)
262. Хилук С. В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному праві в інтерпретації Європейського суду з прав людини .*Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7, № 3. С. 92-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_3_13 (дата звернення: 17.10.2019)
263. Хун А.З. Учет личности виновного при назначении наказания. *Уголовная политика: теория и практика. Общество и право*. Вип.5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchet-lichnosti-vinovnogo-pri-naznachenii-nakazaniya/viewer> (дата звернення: 15.11.2021)
264. Цільмак О.М. Класифікація мотивів і мети умисного вбивства. *Юридична психологія*. Вип. 1.2017 С.59-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2017_1_7 (дата звернення 2.02.2020)

265. Чезаре Ломброзо. Преступный человек. Мидгард, 2005. 874с.
266. Чернова Н.А. Соотношение мотива совершения преступления и эмоций в уголовном праве. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. Вип.9. С.116-121. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-motiva-soversheniya-prestupleniya-i-emotsiy-v-ugolovnom-prave/viewer> (дата звернення: 15.11.2019)
267. Чорний Р.Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів про основ національної безпеки України. Автореферат. Харків, 2021.42 с.
268. Чорний Р.Л. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. Вип.4. С.89-103. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2019_CHORNIY.pdf (дата звернення 5.12.2019)
269. Чубинский М. П. Мотив преступной деятельности и его значение в уголовном праве. Ярославль : Типо-Литогр. Г. Фальк, 1900. 350 с.
270. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця. Монографія. Дніпропетровськ: вид-во: Дніпропетровський державний університет, 2012. 548 с.
271. Шевчук В.Г., Мороз В.М., Белан С.М. Фізіологія. Підручник для студ. вищих мед. закладів. Вінниця: в-тво: Нова Книга, 2012. 481с.
272. Шепітько В. Криміналістика. Енциклопедичний словник. Право, 2001. 560с.
273. Шидловский А.В. Влияние законодательной оценке тяжести преступления на систему дифференциации наказания. *Вестник Беларуского университета*. 2003. Вип.3. С.96-100. URL: https://law.bsu.by/pub/30/Shidlovsky_12.pdf (дата звернення: 29.04.2021)
274. Шнайдер Л.Г. Преступления по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды либо кровной мести в уголовном праве Российской Федерации. Автореферат. 2006. 25с.URL:

<https://static.freereferats.ru/avtoreferats/01003310344.pdf> (дата звернення 12.01.2020)

275. Шпілярович В.В. Окремі аспекти дослідження філософії антропологічної школи кримінального права. *The world during a pandemic: new challenges and threats*. Berlin, 2021. С.110-115 URL: <http://hdl.handle.net/123456789/10837> (дата звернення: 18.11.2021)

276. Шумилов В.М. Правовая система США: Учебное пособие.- 2-е изд., перераб. и доп. М.: Междунар. отношения, 2006. 408 с.

277. Юнін О.С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип.3 С.214-218. URL: <http://nvpppp.in.ua/vip/2020/3-2/39.pdf> (дата звернення: 3.11.2020)

278. Якімова С. В. Поняття та кримінологічна характеристика “сексуальних злочинів. 2014. С.159-165. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2237/vnulpurn201480730.pdf> (дата звернення: 15.01.2020)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гулян Ю. В. Поняття мотиву злочину та його розмежування з суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 49. С. 52-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_49_8
2. Лека Ю.В. Мотив злочину в законодавстві зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 51. С. 145-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_51_18
3. Лека Ю. В. Історія формування мотиву злочину в основних школах кримінально-правової доктрини. *Право і суспільство*. 2020. Вип.1. С.52-58. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/9355>
4. Лека Ю.В. Мотив кримінального правопорушення як обставина, що пом'якшує чи обтяжує покарання. *Правові новели*. 2021. Вип. 15. С. 79-85. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/15_2021/12.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гулян Ю.В. Мотив злочину в кримінальному праві. *Право: історія, теорія, практика*.-2018. С.121-124. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/34dec2018/42.pdf>
6. Лека Ю.В. Класифікація мотивів злочину: наукові підходи. *Право і суспільство*. 2019. Вип. 9. С. 53-57. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/download/3850/4433/>

7. Лека Ю.В. Вплив мотиву на кваліфікацію злочину та призначення покарання. Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права (м. Київ, 11-12 вересня 2020 р.). Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2020. С. 67-70. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/46sept2020/14.pdf>
8. Лека Ю.В. Мотив кримінального правопорушення як ознака, що характеризує особу винного. Реформування правової системи країни в умовах світової інтеграції (м. Дніпро, 10-11 грудня 2021 р.) Дніпро: Видавництво «Молодий вчений». URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/55nov2021/55nov2021.pdf>

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Основні положення дисертації оприлюднено в доповідях на наукових конференціях: міжнародна науково-практична конференція « Право: історія, теорія, практика (м. Київ, 2018), всеукраїнська науково-практична конференція «Врегулювання правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Івано-Франківськ, 3-4 травня, 2019 р.), науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Київ, 11-12 вересня 2020 р.), науково-практична конференція «Реформування правової системи країни в умовах світової інтеграції (м. Дніпро, 10-11 грудня 2021 р.).